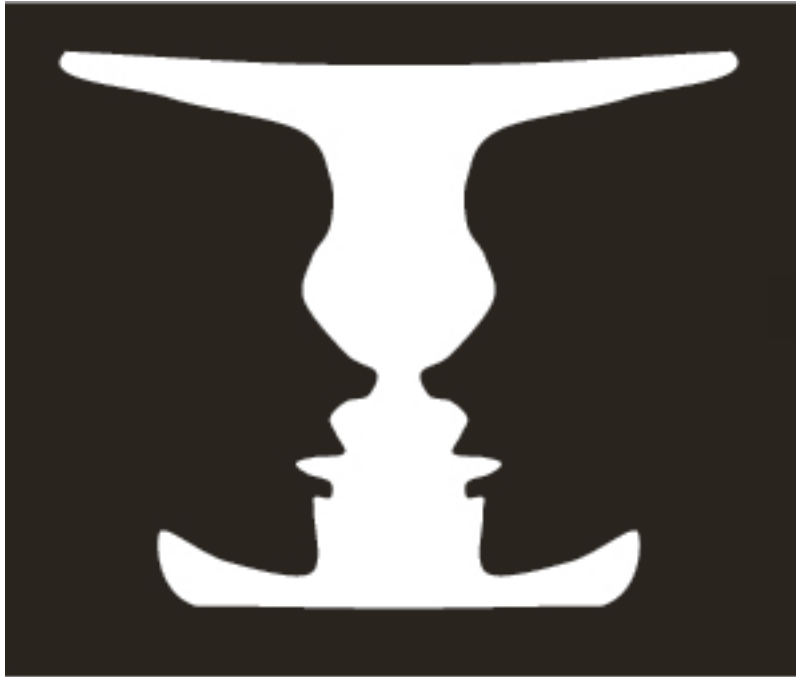


HIGI-eksperimentet



Kristian Hansen Schmidt

Mastergradsoppgave i Dokumentasjonsvitenskap og dokumentteori
Det humanistiske fakultet
Universitetet i Tromsø
Vår 2008

Indholdsfortegnelse

1 Læsevejledning :4

2 Indledning og problemformulering :5

2.1 En ny hybrid :6

2.1.2 Funktionalitet :7

2.1.3 Problemer og intentioner i HIGI :8

2.2 Bare et historisk atlas? :11

3. Metode: 13

4. Teori: 19

4.1 Dokumentteori: 19

4.1.1 Hvad er et dokument?: 20

4.1.2 Hvordan afgrænse et dokument?: 22

4.1.3 Hvordan analysere et dokument?: 23

4.1.4 Intentionalitet: 27

4.2 Historiefilosofi: 28

4.2.1 Ideografisk og nomotetisk videnskab: 29

4.2.2 Forklaring og forståelse: 31

4.2.3 Historiske fakta: 32

4.2.4 Den hermeneutiske spiral: 33

5 Arkæologiens verden: 34

5.1 Arkæologi under overfladen: 35

5.2 Arkæologiens egen udviklingshistorie: 36

5.2.1 Kulturarkæologien: 36

5.2.2 Materiel kultur: 39

5.2.2.1 Konnotation og denotation: 42

5.2.3	Processuel arkæologi:	44
5.2.3.1	Positivism i arkæologi, en videnskabsteoretisk perspektivering:	45
5.2.3.2	Videnskabelige lovmæssigheder:	49
5.2.3.3	Midtvejsteori:	51
5.2.4	En uundgåelig proces?:	52
5.2.5	Post-processuel arkæologi:	55
5.3.	Kontekstbegrebet i udgravninger:	56
5.4	Datering:	57

6. En lang historie: 59

6.1	Historie mellem individ og univers:	59
6.1.1	En positivistisk historie?:	60
6.1.2	Bedste fjender?:	61
6.1.3	Andre stormfulde forhold:	62
6.2.1	Hvad er en kilde?:	64
6.2.2	Levn og beretninger:	65
6.2.3	Den lille unaturlige forskel:	66
6.3	Den sproglige vending:	68

7 Kort, GIS og HIGI: 70

7.1	Kortteori:	70
7.1.1	Kort:	70
7.1.2	Visualisering kontra kommunikation:	71
7.1.3	Perceptuel økonomi:	72
7.1.4	Kategorier på kort:	74
7.2	GIS og HIGI:	75
7.2.1	Synsfeltanalyse:	76
7.2.2.	HIGI, et hermeneutisk GIS?:	78

8 Opsummering og foreløbig sammenfatning: 83

8.1	Skriftlige kilder:	84
-----	--------------------	----

8.2 Materiel kultur: 84

8.3 Positivism: 85

8.4 Hermeneutik: 86

8.5 Falsifikation: 87

8.6 Perceptuel økonomi: 87

8.7 Kronologi: 87

8.8 Kategoriseringer: 88

8.9 Forskelle: 88

9 HIGI i arkæologiens verden, et tankeeksperiment: 89

9.1 Napoleon og arkæologerne: 89

9.2 Byzantinske forviklinger: 91

9.3 Den virkeligt forhistoriske forhistorie: 95

9.4 Generelle betragtninger: 96

10 Konklusion: 98

11 Perspektivering, nogle eftertanker: 100

12 Litteratur: 103

Bilag 1: Et interaktivt historisk atlas over napoleonskrigene(Vedlagt som flashfil)

Bilag 2: Teoretisk metodiske overvejelser omkring et prototypedokument:

'Interaktivt historisk atlas over napoleonskrigene'.

1 Læsevejledning

Denne masteropgave har såvel en egen forhistorie som en egen stil.

Forhistorien i form af tidligere opgaver findes til dels som bilag, men det er ikke min hensigt eller forventning at læseren gennemgår disse systematisk. Imidlertid vil jeg tidvis henvise til dem, og da ganske præcist, så det enkelt er muligt at kontrollere hvilke præmisser jeg bygger mine argumenter på.

I det hele taget bestræber jeg mig på at referere temmelig præcise til konkrete steder i den litteratur jeg anvender, men vil helst undgå at halvdelen af min tekst bliver slugt af henvisningsparenteser. Strukturelt fungerer det således, at hvis der efter et indtryk er en kildehenvisning, refererer en henvisning i parentes til hele afsnittet, (eller til det der er skrevet efter forrige henvisningsparentes i samme afsnit) og ikke blot den sidste sætning i afsnittet. Hvis et blokcitater kommer efter et kolon, refererer kildehenvisningen i enden både til selve citatet og eventuelle fakta i det foregående. Er der ikke nogen henvisning, anser jeg enten det skrevne som almenviden, eller mit eget personlige bidrag.¹

Stilen kommer blandt andet til udtryk gennem mange fodnoter. Hvad jeg har henvist til fodnoter er det som man sagtens kan (og eventuelt ideelt set burde) problematisere eller kvalificere yderligere. Imidlertid har ingen, hverken læser eller forfatter ubegrænset tid eller plads til rådighed, så for overhovedet at komme nogen vegne, opgiver jeg at komme alle steder.

Jeg bringer mange direkte citater, hvilket har flere årsager. Den ene er en (måske for dyb?) ærbødighed over for andres tekster, en anden er at jeg føler det både tåbeligt og krukke at omformulere noget der allerede er skrevet så præcist som muligt. Hvis mening ikke er en objektiv fysisk størrelse bag udtrykket, kan intet omformuleres uden at ændre lidt på betydningen. Jeg risikerer også at bruge *mere* plads på at skrive det, og endelig tør man antage at der oftest er en god grund til at en forfatter bruger netop de ord som han

¹ Eller i det mindste noget jeg ikke har set på tryk endnu. Jeg vil ikke påstå jeg har læst alt udgivet materiale indenfor - lad os bare sige - arkæologi, historie, kartografi, videnskabsteori eller endog blot dokumentationsvidenskab.

gør. Af samme grund fremhæver jeg ikke dele af et citat ved tilføjelse af kursiver eller lignende, det er 'brutalt' nok at jeg ændrer konteksten. Hvis jeg ikke eksplicit gør opmærksom på andet, har jeg ikke ændret en tøddel i citaterne.

Det er min intention at opgaven kan læses meningsfuldt uden at konsultere bilag eller fodnoter, men synes man noget skurrer, er altså her muligheden for at gå yderligere i dybden. Mange af fodnoterne dækker over problematikker, som man i sig selv kunne bruge en mindre opgave på at behandle.

2 Indledning og problemformulering

Denne undersøgelse er et forsøg på at vurdere hvad jeg vover at kalde en ny dokumenttype, et interaktivt historisk atlas' mulighed for at omplantes fra en historisk kontekst til en arkæologisk.

Min problem er dermed ganske enkelt:

Hvilket potentiale har min ide om et interaktivt historisk atlas for arkæologifaget?

Det skulle jo nødt ske, at jeg ved ikke at forstå hvad der er god tone i faget kommer til at trampe på nogle ømme ligtorne, bare fordi jeg bruger de forkerte ord. Jeg bliver blandt andet nødt til at sætte mig lidt ind i den arkæologiske terminologi, og i det hele taget den kontekst den udspringer af. Men umiddelbart synes den største forskel mellem historie og arkæologi at være karakteren af deres kilder, men det er for nu kun en antagelse. Min praktiske undersøgelse bliver dermed:

En sammenligning af arkæologi og historiefaget med hovedvægt på deres respektive kildebegreber.

Endelig er dette en master i dokumentationsvidenskab, og det er en grund til at vælge sammenligning som en hovedstrategi eller metode. Men derudover er det naturligvis værd at spørge til disse kildebegreber indenfor min faglige horisont, idet de alle er en slags dokumenter. Derfor vil jeg også opstille og se dem gennem:

En dokumentationsvidenskabelig optik.

Jeg skal uddybe alt dette nedenfor, men først må jeg give læseren en ide om hvilken dokumenttype der er tale om.

2.1 En ny hybrid

Dokumenttypen er et interaktivt historisk atlas, hvor brugeren selv, ud fra en menu, vælger hvilke af de tilgængelige oplysninger der ønskes vist på skærmen. Dette bevirker at det traditionelle historiske atlas gennem et nyt medie, computeren, gøres mere fleksibelt i og med at producenten ikke behøver at opveje behovet for megen information med behovet for overskuelighed. Samtidig indbyder konceptet til multimedialitet, idet det (i den hidtidige udformning) tillige fungerer som et historisk informationssystem med en geografisk indgang. Man museklikker på symbolet (hvor den enkelte begivenhed er summeret gennem standardiserede kategorier for en begivenhed), og får så en tekstlig uddybning i en tekstboks. Denne tekst kan i sig selv fungere som en hypertext, og grafiske fremstillinger - både som billeder og statistik - egner sig fint til dokumenttypen. Principielt er der intet til hinder for at tage lyd med, men jeg har ikke beskæftiget mig med denne mulighed, blandt andet fordi der ikke findes autentiske lydoptag fra den periode jeg har beskæftiget mig med som udgangspunkt for mit praktiske eksperiment.

Jeg har nemlig udarbejdet en prototype af et sådant dokument med Napoleonskrigene som eksempel.² Denne findes på cd-rom vedlagt opgaven som bilag 1. En nærmere beskrivelse af funktionaliteten findes i en tidligere dokvit-opgave (bilag 2), og mere teoretiske overvejelser findes i bilag 3. Samlende for disse to er, at konceptet vurderes ud fra dels en dokumentationsvitenskapelig synsvinkel, dels ud fra en historiefaglig, med den nødvendige støtte fra kartografien.³

Men jeg bliver nok nødt til trods alt at beskrive prototypen og dens funktionalitet mere detaljeret, så min læser har et klarere indtryk af hvad det drejer sig om. Da dette er en beskrivelse af en prototype som tester funktionaliteterne gennem nødtørftige eksempler, vil der i beskrivelsen af det der være flettet bemærkninger om det der bør være i en fuldt gennemarbejdet udgave.

² Tidsmæssigt afgrænset til 1805-1815, og geografisk til Europa.

³ Eksaminanten må her tilstå, at han er amatørhistoriker.

2.1.2 Funktionalitet

Allerførst skal funktionaliteten beskrives lidt nøjere. Man har i startopslaget Europakortet med den politiske situation i starten af 1805. En grå aflang box som jeg i mangel af bedre vil kalde en fjernkontrol er midt i billedet, og kan flyttes omkring når man holder museknappen på det mørkegrå aflange felt i toppen. Øverst på kontrollen findes en tidslinie og en navigationsknap. Ved at trykke på tidsliniens vertikale pile flytter man frem og tilbage gennem tid, ved at trykke på navigationsknappens horisontale og vertikale pile, flytter man fokus rundt på kortet. + og – knapperne gør målestokken større eller mindre.

Under dette kommer så de forskellige kategorier af oplysninger. De omfatter sådanne som 'felttog', 'topografi', 'befolkningstæthed' og 'bynavne'. Et hvidt kvadrat til højre for overskriften kan afkrydses med musen, og de valgte oplysninger vises så på kortet. Ved at vælge feks 'felttog' bliver disse vist på kortet for den periode man har valgt sig. Skifter man så til næste periode, skifter felttogene med. De vises som lange pilestreger farvet blå for fransk og deres allierede, samt mørkrosa for antifranske koalitionsstyrker på kortet, som en særlig pointe har Rusland igennem en del af perioden deres egen mørkegrønne farve. Der findes også indikation af væsentlige slag med navn og dato, farvet i den vindende parts farve, eller gråt hvis det var uafgjort. Der findes tillige et hvidt flag, som er kategorien for forhandlinger eller diplomati og en rød-gul flamme for 'oprør'.

Hertil kan man så vælge topografi i den relevante boks, med opgivelser af højde over havet i standardintervaller og standardfarver. Til alle overkategorier er der i øvrigt en 'pop up' box med forklaringer til symboler og farver, som man lukker ved at museklikke i nok et hvidt kvadrat i deres hjørne. Hvis man ikke har valgt denne funktion fra, får man en tekstboks med forklarende tekst til hvad det valgte tidsinterval (nogle gange få måneder) 'handler om'. Det fungerer som en slags baggrundsinformation, og supplerende tekstbokse fås ved at trykke på feks. et hvidt flag.

Alle disse tekstbokse kan flyttes rundt eller lukkes efter behov, lige som alle lag af information kan være åbne samtidig. Eller man kan lukke dem efter behov, og således feks undgå at bynavne står i vejen for andre oplysninger. De kan vises i enhver tænkelig

kombination på hvilket som helst tidspunkt af de 17 underperioder tiden fra 1805-15 er delt ind i, men kun en periode kan vises ad gangen.

Bedre end nogen skreven tekst tillader det et hurtigt overblik over samtidige begivenheder, adskilt af hundredevis af kilometer. Selv om kortet som en prototype kun rummer eksempler, fremgår det hvorledes man kan kombinere forskellige kategorier af information. Disse forestiller jeg mig kraftigt forøget i fremtiden, nogle af de mest oplagte vil være 'religion' og 'faktiske magtforhold', dvs. hvad der var besat af hvem, og hvem der var allierede. Alle former for industri bør indkorporeres, flere topografiske detaljer, mineralforekomster og opdyrkede områder, for nu at nævne nogle få.

Prototypen rummer også et væsentligt formidlingspotentiale. Igen i langt højere grad end eksemplerne demonstrerer, vil jeg indarbejde tekst som støtte til den grafiske fremstilling. Ideelt skal alle begivenheder (og megen anden statisk symbolbåret information) på kortfladerne forsynes med en leksikal omtale. Tidsintervallerne skal også gøres mindre, hvorved introduktionerne til de enkelte perioder multipliceres. Endelig skal grafer over statistisk information gøres tilgængelige. Alt dette er for at opnå størst mulig fordel ved kombinationen af tekst og grafik. Når de hvide flag valgtes som den privilegerede indgang skyldes det, at de udgør den bredeste kategori med den vageste overskrift, (forhandlinger) og dermed skønnes at have størst behov for tekstlig understøttelse.

Spaniernes mytteri i Danmark og Eidsvollforfatningen kom under symbolet for oprør. Som allerede antydnet, er der to hovedtyper af information eller delkort. Statiske og dynamiske. De dynamiske er 'felttog' og relaterede begivenheder, det politiske kort benævnt 'lande', og 'grænser'. At de to sidste er adskilt skyldes, at jeg har ønsket at give brugeren mulighed for på samme billede at sammenligne grænserne på to frit valgte tidspunkter i perioden. Tillige er der de statiske informationer som ikke ændrede sig gennem de ti år. I den forbindelse kan nævnes, at et iøjnefaldende forhold på kortet er, præcis hvor turbulent en periode det var i Europas historie.

2.1.3 Problemer og intentioner i HIGI

Jeg har i høj grad opgivet kontrollen med det narrative element, den er som set i sidste ende illusorisk, men jeg har bestræbt mig på at undgå at misinformere. En tidlig ide

var at animere felttogene, men problemerne var for uoverkommelige, idet deres progression skulle synkroniseres dag for dag, for ikke at forvrænge billedet. I stedet er de nu fikserede, og (igen i foreliggende udgave i for ringe grad) forsynet med datoer, der tillader at læse deres udvikling over tid.

Hvilke tidsperioder skulle jeg (under)inddele i, og hvilket skalaforhold skulle jeg anvende? Umiddelbart synes styrken ved mit koncept at ligge på det strategiske plan, men har jeg derved gjort det hele for upersonligt? I første omgang vil jeg bestræbe mig på, at give mulighed for diagrammer over de enkelte slag, som i øvrigt alle burde have haft en leksikal tilgang. Biografiske oplysninger står også højt på ønskelisten, hvilket en zoommulighed til virkeligt detaljeret niveau også gør, men det er teknisk vanskeligt.

Tillige er kortet rædselsfuldt Eurocentrisk, hvilket jeg kun kan forsvare med, at det faktisk var os der blødte, her det meste skete, og igen tiden jeg havde til rådighed. Men, indrømmet, jeg har kælet lidt for Skandinavien...

Idet min prototype (foruden at afprøve forskellige muligheder) også i sig selv skulle fungere som en visualisering af mit koncept, måtte jeg beslutte mig for, hvad jeg skar fra. Skulle jeg bestræbe mig for at vise feks. det episke tog til Moskva (eller det ligeså episke tilbagetog, for overskuelighedens skyld måtte jeg lave to delkort) i mindste detalje på bekostning af tidsperspektivet? Jeg bestemte mig for det modsatte, idet jeg finder det dynamiske (eller ligefrem tumultøse) aspekt af stor vigtighed, og noget mit valgte medie (her også som materiale) var velegnet til.

En sidste våd drøm er, at der kunne indgå en 'lav dit eget delkort' funktion. Det må kunne lade sig gøre...

Påtvinger jeg min bruger for meget ved kategoriseringen i symbolerne, eller gennem mine belærende perspektiveringer i de leksikale bokse? Det er mit håb at kombinationen vil tillade, om ikke provokere, til at man gør sig sine egne kritiske overvejelser. Hvis jeg både frivilligt og ufrivilligt kan anspore til yderligere interesse, gør det mig ikke noget.

En svag kategori har været politisk dominans, som vist på delkortet 'lande'. Et eksempel: Efter at have besat Finland i løbet af 1808 erklærede den russiske øverstkommanderende i efteråret området som annekteret. Dette ratificeredes af en finsk

notabelforsamling af diskutabel legitimitet 29 marts 1809. Endelig afstod Sverige officielt Finland til Rusland i september samme år, ved freden i Frederikshamn. (Singleton, 1989: 65f)

Hvornår blev Finland russisk? Jeg har undgået problemet ved, at der ikke er nogen delkort der skifter i ovennævnte periode. Men endelig var der ikke fuld international anerkendelse af annekseren før efter Vienerkongressen. Her er jeg dog på så fast grund som nogen vedtagne konvention kan udgøre, i og med at jeg følger almindelig praksis i historiske atlasser, og gør Finland til en del af Rusland i 1809. Men jeg tilslører derigennem også problemet. Og reforcerer vanen.

Jeg vil løbende i opgaven referere til prototypens måde at fungere på, eller enkelte aspekter ved den, men jeg vil ikke beskrive den mere indgående her end det allerede er gjort. Selv den mest detaljerede beskrivelse, og et forsøg på en sådan findes i bilag 2, yder den ikke retfærdighed, og hvor stor umage jeg end gør mig, bliver folk altid lige overraskede når de ser den i funktion. Hvis man vil vide hvad jeg taler om, kan jeg kun anbefale at man kigger lidt på cd-rommen. Prøv ikke at 'læse' den igennem, bare i den foreliggende skræbende form hvor funktionaliteten testes, er kombinationsmulighederne op imod uendelige.⁴ Dette antyder i sig selv, at det er vanskeligt at tale om det som ét dokument, i øvrigt et fællestræk med mange andre interaktive dokumenter. Eller det kan man sådan set godt, en vigtig pointe er, at man *kan* vælge at få samtlige informationer vist på samme tid. Pointen er at det så bliver så sammenklumpet og uoverskueligt, at det ingen som helst informationsværdi har, bortset fra eventuelt som et eksempel på netop dette, men det er i så fald nærmere en slags metainformation.

I stedet for at betragte atlasset som ét dokument, giver det mening at betragte det enkelte skærbillede som dokumentet, som det altså er muligt at variere på et utal af forskellige måder, alt efter hvad man ønsker vist. Dermed kan man lave sig et tilnærmelsesvist unikt dokument, og det unikke understreges videre ved, at måden det fremtræder på tillige afhænger af den hardware man har til rådighed, den belysning man har i stuen og om man netop har et anfald af høfeber. Herom mere senere.

⁴ Jeg må understrege at der (desværre) bare er tale om en prototype eller funktionalitetstest, leksikondelen er således kun med som eksempler, og billeder og anden grafik er fraværende, bortset naturligvis på selve kortfladen.

2.2 Bare et *historisk* atlas?

Nu er det så let at forestille sig, at arkæologerne ikke er så frygteligt interesserede i hvad Napoleon foretog sig i 1812, og jeg skal ikke prøve at rette deres interesse mod napoleonskrigene, men mod konceptet bag HIGI.⁵ Faktisk er mange af de oplysninger der kan fremgå af et sådant atlas af en karakter som også kan kaldes arkæologiske. Tillige findes der indenfor (bla. også) arkæologi et redskab som på flere måder minder om mit dokument, Geografiske InformationsSystemer (GIS), som jeg indledningsvis blot skal referere en definition på fra *Concise Oxford Dictionary of Archeology*.⁶

A combined database and mapping system for the capture, storage and manipulation of geographical data. Typically such data comprises a combination of location, attribute and topographical information about places and areas. Extremely useful in archeology for plotting and analyzing site distributions against environmental and other background data derived from remote sensing, digitized maps, and other sources. (Darwill 2002)

Jeg skal komme ind på GIS igen senere, men skal her foregribe den diskussion ved at nævne, at hovedforskellen på mit atlas og dette redskab er fraværet af en egentlig *formidlende* dimension i GIS. Dette giver anledning til spørgsmålet om hvorvidt der er en fundamental forskel på arkæologi og historie som videnskab betragtet, og i det hele taget om forholdet dem imellem. I øvrigt *kan* mit koncept nok også presses ind under kategorien GIS, men i hvert fald i denne opgave vil jeg opretholde distinktionen, om så kun af praktiske årsager, hvorfor jeg herefter vil referere til mit koncept som HIGI (Historisk Informationssystem med Geografisk Indgang).

Grundlæggende har både historie og arkæologi menneskehedens fortid som genstandsfelt, men man kan hævde at historie er en formidlende/fortællende disciplin, mens arkæologi er en mere 'objektivt' registrerende. Det er vanlig at inddele fortiden i historisk og forhistorisk tid. Historisk tid er den tid man har skriftlige kilder for,

⁵ Det er et gyldigt spørgsmål hvorfor man overhovedet skal beskæftige sig med Napoleonskrigene. Et kort svar er, at det *skal* man ikke nødvendigvis, men de havde ganske stor formativ betydning for det Vesteuropæiske politiske landskab vi kender i dag, både fysisk og politisk.

⁶ Jeg kan ikke henvise min læser til offentlig tilgængelige GIS. Således kunne jeg ikke uden videre få adgang til de skrivestuer på UiT hvor det findes, det er en bekostelig affære at få rettigheder, og der er stor rift om kapaciteten.

forhistorisk er tiden før. Som jeg vil prøve at vise, er dette dog en noget forenklet fremstilling, som, om end den kan synes principielt rigtig, ikke tager højde for det sammenspil som i praksis næsten altid vil forekomme de to discipliner imellem. Man oplever ofte, at der findes huller i kilderne, et godt eksempel er Romerriget og dets efterfølger Byzans' historie.⁷ Tillige er der store områder af Romerrigets territorium der på de fleste tidspunkter ikke er omtalt i de kilder, som måske nok skildrer hvem der var kejser i Rom, men ikke meget om tilstandene i feks. Britannia. Modsat kan en eremitmunks personlige optegnelser fra den Syriske ørken oftest ikke fortælle meget om, hvad der skete samtidig i netop Britannia, eller for den sags skyld i selve Rom.

Dette geografiske problem omkring begrebet historisk tid gøres der opmærksom på i Renfrew og Bahns *Archeology*, hvor det eksempelvis nævnes at historisk tid for ret begrænsede områder begyndte i ca. 3000 fkr, mens det for Australiens vedkommende startede i 1788. I den forbindelse nævnes det, at mange af europæere koloniserede folkeslag anser begrebet som nedsættende, men det forsvares med at det blot indrømmer vigtigheden af det skrevne ord, modsat for eksempel mundtlig overlevering (Renfrew og Bahn 2000: 12).

Interessant er det her, at arkæologer således gør knæfald for skriften, men det hænger antageligt sammen med vores kulturs indgroede respekt for skrift. Som vi skal se, beskæftiger kildekritikken sig ikke meget med mundtlig overlevering.

Et andet spørgsmål som til gengæld ikke problematiseres her af Renfrew og Bahn, er *hvad* der defineres som skrift, og her er der det nærliggende at bringe dokumentteorien ind, hvor så vel et potteskår som Grimbergs Verdenshistorie betragtes som dokumenter. Grundlæggende indrømmes det ene ikke særstatus frem for det andet, og dermed er det ikke så vigtigt hvor skellet går, og jeg skal ikke bruge plads på et antageligt dødsdømt forsøg på at definere grænserne dem imellem. Det bliver dog et væsentligt spørgsmål for opgaven, om der er store vanskeligheder ved dette dokumentbegreb for disse discipliner, og det er her kildebegrebet bliver vigtigt. Naturligvis kan det samme dokument være en

⁷ Jeg undlader her at gå ind i en diskussion om hvorvidt Romerriget 'gik under' i for eksempel 330, 476, 602, 800, 1204 eller 1453. Mens indbyggerne kaldte sig Romere til enden, har historikere oftest valgt at betegne den østlige overlevende del som Byzans, uden at kunne enes om hvornår transformationen begyndte og sluttede. Diskussionen er dog interessant, også principielt historiefilosofisk, men ingen benægter at der findes perioder mellem år ca 500 fkr. og 1453 ekr. hvor man mangler skriftlige primærkilder for det relevante geografiske område.

kilde for både historie og arkæologi, som for eksempel et potteskår med skrift på. Det følger heraf, at der ikke så meget er en absolut forskel i hvad der kan være en kilde, men i hvordan denne kilde behandles; hvad den bruges til og hvordan den dokumenteres.

Hermed bliver repræsentationen af kilden altså vigtig, så meget mere som et centralt problem i HIGI er hvordan jeg repræsenterer såvel narration som empiriske data. En ekstra dimension er her den ejendommelighed, at arkæologi nok beskæftiger sig med ting, men at beskrivelsen af disse ting oftest er verbal, især naturligvis den også indenfor arkæologividenskaben omnipræsente afhandling i form af en monografi. Dette gør det spørgsmål nærliggende, om mit atlas tilbyder en måde hvorpå man kan springe den verbale skriftlige repræsentation over, og hvad dette i givet fald kan tænkes at betyde.

3 Metode

Den særlige forhistorie for denne opgave er som nævnt en ny dokumenttype, mine forsøg på at bestemme dennes praktiske styrker og svagheder, samt at beskrive teoretisk hvordan det fungerer. Det udspring af kurset *eksperimentell dokumentdesign*, og i forlængelse heraf har jeg for det meste beskæftiget mig med eksperimentel dokumentationsvidenskab. At jeg selv har opfundet dokumenttypen har betydet, at jeg også selv har måttet finde på måder at teste det på. Naturligvis har det lighedstræk til eksisterende dokumenttyper, først og fremmest det traditionelle historiske atlas, men dette er i sig selv en hybrid mellem i hvert fald historie og kartografi.

Det eksperimentelle har givet sig udslag i, at jeg har forsøgt at udsætte dokumentet for forskellige reagerer. Hvad skete når jeg tilsatte lidt kartografi? Et stænk historiefilosofi? En god slat dokumentteori? Et mål historisk narrativitet à la Ricoeur? Hvad viste sig at være styrker og svagheder? Og nu er jeg altså i jagten på kongevandet nået til arkæologien, som synes det mest oplagte næste forsøg.

Jeg vil altså undersøge, i hvor stor udstrækning arkæologi kan bruge konceptet, men før jeg kan forsøge at svare på det spørgsmål, må jeg finde ud af hvad arkæologi er, eller i det mindste hvad faget har brug for; Jeg må foretage en 'brugerundersøgelse' på arkæologifaget, men hvordan bestemme en hel videnskabsgrænse?

Jeg kan på forhånd opgive at læse alt hvad der er skrevet af og om arkæologer, det er end ikke realistisk at tygge sig gennem alt der står på Universitetsbiblioteket, et emnesøk på ”arkeologi” i Bibsys giver 13355 træf.⁸

Man kunne alternativt forestille sig en kvantitativ spørgeundersøgelse hvor jeg identificerede, lad os bare sige hundrede, egenskaber som var væsentlige i en tænkt udgave af HIGI’et. Denne kunne så forelægges det størst mulige antal arkæologer, som gav de enkelte egenskaber karakter, hvorpå jeg til slut kunne regne sammen hvad der burde vægtes i hvor høj grad. Men jeg har naturligvis ikke kapacitet til at nå ud til alle arkæologer, og at finde et repræsentativt udsnit er også en problematisk affære. Endelig har jeg en indgroet mistillid til denne måde at få besvaret spørgsmål på, med mindre eventuelt det er yderst simple spørgsmål.

Så kunne jeg jo udvælge mig en enkelt arkæolog, og håbe at han er repræsentativ for faget. Der findes jo citationsdatabaser, så det burde være muligt, gennem søg begrænset på de sidste par år, at finde frem til tidens hotteste navn. Problemet er, at det kunne dække såvel over den mest roste som den mest udskældte arkæolog i faget, og det jeg bestemte som arkæologi kunne vise sig at være en ren modedille inden for faget.

En alternativ strategi kunne være at udvælge mig én enkelt udgravning, og så se hvem der har ytret hvad i forbindelse med denne. Problemet er dog her tofoldigt, idet jeg så har et problem med at finde en repræsentativ udgravning, og at en udgravning af en størrelse som giver bedst mulighed for at bedømme flest muligt forskellige aspekter ved HIGI, igen nok vil resultere i en begravelse når jeg litteratursøger.

At foretage en tilfældig stikprøve, eller eventuelt nogle få stykker, regner jeg for statistisk uansvarligt.

Så alt i alt er jeg - som lægmand - henvist til introducerende bøger og oversigtsværker. Jeg har her fået forskellige anbefalinger både fra en professor på arkæologi, samt flere nuværende og tidligere studenter af faget. Af den forholdsvis begrænsede mængde litteratur jeg herefter stod med, har jeg valgt især at benytte mig af Bjørnar Olsens *Fra ting til tekst* (1997) som af alle jeg har spurgt har fået de varmeste anbefalinger. En styrke ved denne er, at den sætter arkæologien i et videnskabsteoretisk perspektiv, og dette gør det lettere for mig at sammenligne den med den videnskabsteori

⁸ A propos arkæologi er et sådant søgeresultat det vi i bibliotekssproget kalder en begravelse.

om historiefaget, som jeg er mere fortrolig med. Samtidig antyder titlen jo, at min interesse for kildernes status og anvendelse vil trives, en forventning jeg ved gennemlæsning ikke er blevet skuffet i. Den eneste umiddelbare svaghed ved bogen er, at den ikke har et index, en svaghed der i nogen grad opvejes af en detaljeret og let overskuelig kapitelinddeling. Referencelisten omfatter i øvrigt op mod 400 titler.

For nu ikke at lægge alle mine æg i samme kurv, har jeg også inddraget et andet oversigtsværk, Bruce G. Triggers *Arkæologiens idéhistorie* (1996), som i øvrigt er nævnt i Olsens litteraturliste. Denne har et glimrende register og lader ikke noget tilbage for Olsen når det gælder om at orientere sig. Den væsentligste forskel på de to værker er at Trigger interesserer sig mere for forbindelsen mellem enkelte arkæologer og første gang deres tanker eller ideer forekommer, hvor Olsen i højere grad inddeler i overordnede retninger og hvornår en teori blev almindeligt udbredt i faget.

Jeg vil bruge min arkæologiske litteratur på to måder. Jeg vil forsøge at lave et overordnet rids, eller om man vil en skitse over faget, og jeg vil søge at uddrage de pointer som er relevante for det aspekt ved arkæologi jeg mere detaljeret interesserer mig for, repræsentation og anvendelse af empiriske data.

Grundlæggende set udgør denne gennemgang af teoretiske og kildemæssige problematikker hoveddelen af opgavens empiri, og jeg vil søge at nå en indsigt der er relevant for mit ærinde ved at anlægge forskellige teoretiske perspektiver undersøgelsen igennem. Dette perspektiv vil være afgørende for, hvilke spørgsmål der behandles.

Jeg har i det ovenstående foregrebet dokumentteorien, og vil gøre rede for det perspektiv jeg herigennem vil lægge på opgaven. Hertil vil jeg bruge artikler af Niels Winfeld Lund, samt uddrage nogle konsekvenser af disse. Jeg skal her klargøre hvordan jeg bruger begreberne dokument og docem, og jeg skal elaborere på tredelingen i brugerkompleks – dokumentkompleks – producentkompleks. I forlængelse heraf vil jeg gøre rede for, hvad dette perspektiv har tilladt mig at bestemme omkring HIGI for formidling af historiske data. Jeg vil opgaven igennem have denne dokumentteori i mente i min vægtlægning af forskellige problematikker, men ikke løbende oversætte alt andet til dennes sprog.

Jeg repræsenterer først og fremmest de data den historiske og arkæologiske forskning stiller til rådighed gennem kort, og derfor vil jeg også inddrage noget kortteori. Jeg vil hovedsageligt støtte mig på *How Maps Works* (MacEachren 1995), som sætter kort i et videre videnskabsteoretisk perspektiv. Tillige bestemmer han nogle principielle (biologiske) begrænsninger for, hvad eller hvordan man kan formidle gennem kort. Igen vil jeg også gøre rede for de af mine egne tidligere resultater, hvor nogle principielle styrker og svagheder ved HIGI bestemmes i forhold til formidling af historiske fakta. Alt dette i forventning om, at det kan være et nyttigt perspektiv at have når jeg gennem et tankeeksperiment skal finde ud af hvordan HIGI kan og bør fungere i den arkæologisk kontekst jeg gennem min analyse af disciplinen ridser op.

Noget af denne teoretiske diskussion kommer før brugerundersøgelsen, men kortteorien kommer senere. I det hele taget skifter jeg opgaven igennem mellem teori, skildringer og diskussion, samt mellem især historie og arkæologi. Hvorfor cirkler jeg sådan uden om den varme grød? Jeg har fundet det mest hensigtsmæssigt at lade progressionen forløbe sådan, idet det tillader mig hele tiden at gøre brug af de svar jeg har fået på nogle indledende spørgsmål, samt anvende noget af den terminologi jeg har bestemt og gjort rede for. Og hver gang jeg vender tilbage til en problemstilling har jeg opnået muligheden for at aktualisere nye problematikker som bedre gør mig i stand til at besvare det spørgsmål der er det gennemgående i hele opgaven: Hvad slags HIGI kan arkæologien finde bedst anvendelse for? For på nærmest eksemplarisk vis her at foregribe en senere teoretisk diskussion kan jeg indskyde, at jeg opgave igennem gør en hermeneutisk spiralbevægelse, men definitionen af en sådan må vente til afsnit 4.2.4

Delvis på grundlag af de vundne indsigter skal jeg derpå foretage nogle sammenlignende videnskabsteoretiske overvejelser om arkæologi og historie. Jeg vil gøre rede for forholdet mellem ideografiske og nomotetiske videnskaber, idet man umiddelbart kan forvente at arkæologi er en mere nomotetisk end historie. Denne anelse hviler på det tilsyneladende faktum, at en historisk tekst altid er åben for fortolkning, mens en pilespids altid er en pilespids. Uden at tage for meget forskud på dette spørgsmål her, må jeg straks indskyde at jeg ikke vil gøre det til et spørgsmål om enten-eller, det er en *hældningsgrad* mod det nomotetiske jeg interesserer mig for.

Til denne bestemmelse vil jeg benytte mig af et oversigtsværk, Inga Flotos *Historie* (Floto 1996) som jeg før har haft stort udbytte af. Det er også her jeg vil bestemme hermeneutiske spiraler og cirkler, som en bekendelse af hvad det er jeg selv forestiller mig det er jeg gør. Floto spiller tillige fint op mod Olsen, hvilket er nok en grund til at jeg lægger hovedvægten på sidstnævntes *Fra ting til tekst* i mine overvejelser om arkæologi.

Endelig skylder jeg en redegørelse for det historiske kildebegreb, før jeg kan gå videre til diskussionen. Overraskende nok er selve kildekritikken forholdsvist uproblematisk og ensartet indenfor de forskellige grene af historiefaget, og den skal blot beskrives kort. Imidlertid er selve kildebegrebet mere åbent for tolkninger, og det skal sammenlignes med såvel dokumentbegrebet som arkæologis forhold til de forhistoriske levn.

Jeg har lovet at vende tilbage til GIS, og her har jeg lidt af det samme problem som i bestemmelsen af hvad arkæologi er. Det er, i lighed med spaden, et redskab arkæologien ikke selv har udviklet, men finder stor anvendelse for. Jeg har en del litteratur til rådighed som skildrer det fra en arkæologisk synsvinkel, vigtigst en indføring i at konstruere en GIS og en artikelsamling. Det stritter i alle retninger, og jeg har ganske pragmatisk valgt at gøre rede for nogle fællestræk, og ellers gå lidt dybere ind på enkelte eksempler som egner sig godt for sammenligninger med HIGI, eller i øvrigt 'taler' godt sammen med min øvrige litteratur.

Gennem alt dette foretager jeg altså talrige sammenligninger, hvilket nødvendigvis gøres af mit såvel tværfaglige som multimedieære udgangspunkt, samt ønsket om at anvende kontraster i min jagt på et grundlag for det tankeeksperiment det hele leder frem til.⁹ Og en pragmatisk grund til at jeg hele tiden springer mellem problemfelterne er, at jeg er nødt til at sammenligne lidt ad gangen. Det er i hvert fald hinsides min hjernes kapacitet at sammenligne arkæologi, historie GIS og HIGI på én gang, andet end på et så

⁹ Derfor blev jeg såre fornøjet da jeg faldt over følgende spritnye citat af Lund: "These themes lead all to one common approach, a comparative approach going beyond many traditional disciplinary borders that have become outdated due to the development of society as well as the development of new technology" (Lund 2007: 21).

generelt niveau at det bliver intetsigende. Jeg tager vel ikke munden for fuld, hvis jeg kalder hvad jeg foretager mig for grundforskning. Før jeg udfører eksperimentet, må jeg opsummere hvad undersøgelsen til da har vist. Derpå bliver det så muligt at spørge hvilke ændringer der må foretages i HIGI for at gøre det bedst muligt anvendeligt for arkæologien. Det er i øvrigt her kortteorien endelig bliver behandlet.

Jeg vil grundlæggende gøre mig to slags overvejelser. Jeg vil dels formulere nogle særlige behov der kan udspringe af det ændrede fokus for HIGI, dels vil jeg gøre mig overvejelser gennem forskellige konkrete eksempler fra forhistorien. Her vil jeg bruge forskellige eksempler i stedet for blot at koncentrere mig om feks. napoleonskrigene. Dette for at mindske risikoen for, at jeg på grundlag af en enkelt fortidig problemstilling enten over eller undervurderer HIGIs potentiale. Dette er en konsekvens af, at arkæologiens problemfelt strækker sig over så meget længere tid end historiens, og her indrømmer jeg således også skriftlige kilder en særlig status.

Når jeg så har gennemløbet mine eksperimenter, vil det være på tide at gøre mig nogle endelige konklusioner om, hvordan det gik.

Før jeg går videre til en mere indgående redegørelse for den vifte af teorier jeg indrager, samt den indledende undersøgelse, er det nok på sin plads at nævne et perspektiv jeg ikke har anlagt. Det kunne jo have været et interessant spørgsmål om der gør sig mediespecifikke forskelle gældende mellem arkæologi og historie, rent bortset fra de kilder de anvender. Hvad har det at betyde, at arkæologer tilbringer megen tid under åben himmel, på knæ i støv eller mudder mens de omhyggeligt og uendelig forsigtigt fravrister mulden dens hemmeligheder, hvorimod historikeren redder sig siddesår i et forsøg på at tyde en halvt udvisket og næsten ulæselig håndskrift i kælderens på et arkiv, alt imens han stiller kritiske og udspekulerede spørgsmål til kildens oprigtighed, som ville få en procesadvokat til at rødme af skam?

Det er ikke et lige gyldigt spørgsmål, men jeg har altså valgt at stille andre. Det er troligt at begge fags mest anvendte medie efterhånden er computeren, og det er jo trods alt netop igennem dette at begge vil møde HIGI. En analyse af det mediespecifikke vil således både have vanskeligt ved at basere sig udelukkende på fuldstændig tidsvarende

information, og under alle omstændigheder er det altså en pointe, at jeg interesserer mig for hvordan de (forhåbentligt) kan bruge samme medie og dokument.

4 Teori

De her skildrede teorier vil ikke være de eneste læseren møder i opgaven, men det er dem som udgør størsteparten af grundlaget for dens perspektiv. Dermed skal denne teoretiske gennemgang samtidig ses som en begrundelse for det metodevalg jeg beskrev i forrige afsnit. Løbende gennem den øvrige tekst vil jeg være nødt til at gå ind i andre teoretiske problematikker, efterhånden som de dukker op.

4.1 Dokumentteori

Denne selektive gennemgang af dokumentteorien har det formål at skaffe den optik opgaven skal ses igennem, og er dermed tænkt som en støtte for undersøgelsen af HIGI's potentiale, ikke selve undersøgelsen.

4.1.1 Hvad er et dokument?

Dokumentbegrebet er overvejende et forsøg på at indføre et udvidet tekstbegreb, samtidig med at man undgår den terminologiske forvirring og inkonsistens der opstår når man kalder feks. også billeder for tekst, med en verbal tilføjelse for at demonstrere at det nu er teksten i udvidet forstand man refererer til . Det største problem er her vel egentlig, hvad man så bør kalde den 'traditionelle' tekst. Som talrige behjertede forsøg på at diskutere henholdsvis tekstbegrebet og det udvidede tekstbegreb viser, falder man alt for let tilbage til det vanlige tekstbegreb man søger at transcendere. (Lund 2006: 8-11)

Niels Winfeld Lund og andre har foreslået dokumentbegrebet i stedet. Det har umiddelbart den styrke, at der ikke er et gammelt problem om hierarki dokumentformer imellem (hvor der i vores kultur har været en tendens til at rangere netop det skrevne ord over det talte, til gengæld dækker dokumentbegrebet over meget mere end hvad 'manden på gaden' umiddelbart tænker på når han hører ordet dokument. For nu at forsvare valget af ordet, griber Lund dels til en etymologisk sporing af ordets oprindelse fra latin, dels en historisk gennemgang af begrebet op gennem historien. Sidstnævnte skal jeg ikke

beskæftige mig detaljeret med, men en del med etymologien. Dette ikke for at finde ud af hvad dokument *virkeligt* og *oprindeligt* betyder, men blot som en bestemmelse af hvad Lund har valgt at lægge i det i dag. Selv er jeg inklineret til at følge Lund, og måske endda til at gå lidt videre.

If one goes back to the roots of the word: *document*, it can be divided into a verb: *doceo*, I show, and suffix: *mentum*, means and result; together they form the substantive: document. Such an analysis suggests the formulation of a general documentation theory stating that all humans have to document in order to inform somebody. (Lund 2004: 93)

Denne bestemmelse bruges blandt andet for at understrege, at et dokument ikke nødvendigvis er et stykke papir med skrift på, og at det ikke behøver at være en ting som folk flest forestiller sig en sådan. Dokumentbegrebet er et dynamisk begreb, nogen viser noget gennem en proces, som Lund understreger, kan det f.eks. være gennem fagter, råb eller endog et stykke musik. Dog må dokumentet betragtes som en fysisk størrelse, selv ved fagter og musik er tale om fysisk konstaterbare påvirkninger af noget, et middel som det man viser *udtrykkes* igennem, om så blot som lydbølger og processer i øre og hjerne. (Lund 2006: 3-6). Som generel definition på et dokument foreslår Lund:

Any results of human efforts to tell, instruct, demonstrate, teach or produce a play, in short to document, by using some means in some ways, is very focused on activities around making documents, in other words on practises. (Lund 2006: 25)

Det er i forlængelse heraf min opfattelse, at der uden dette *aktive* udtryk af noget ikke er tale om noget dokumentation, og dermed heller ikke om noget dokument. En sten på marken er ikke (i nogen meningsfuld forstand) noget dokument så længe den bare ligger der, heller ikke hvis det er en stenøkse. Men i det øjeblik jeg tager stenøkse op og (aktivt) viser den til nogen, om så blot for mig selv, bliver den et dokument. Og om det så blot er en uforarbejdet naturlig sten, bliver den et dokument, ikke blot for geologen som

samler den op og registrerer den, men også for den skeptiker som samler den op og hævder, at den da ikke er et dokument.¹⁰

I et forsøg på at styre uden om en stor og vanskelig – men næppe frugtbar – metafysisk diskussion, vil jeg ikke i denne sammenhæng diskutere om en sten henholdsvis eksisterer eller ikke eksisterer, når nogen ser på eller ikke ser på den. Hvad der her er vigtigt er, at den ikke eksisterer *som dokument* i sig selv, løsrevet fra dokumentationsprocessen. Der følger heraf også, at når stenøksen ligger i montren på museet om natten, ikke er et dokument, selv om den absolut har potentiale for at blive det. For den bliver gjort til dokument igen og igen i en skabende proces. I et dokumentteoretisk perspektiv bliver dokumentets ontologiske status altså irrelevant uden for selve dokumentationsprocessen, men oplagt vil nogle ting have større potentiale for at blive til et dokument end andre. Da alt jeg vælger at referere til derigennem bliver til dokumenter, følger at en teori også bliver et dokument.¹¹ Ikke 'i sig selv', jeg har allerede nægtet at tale om den i den kapacitet, men netop skildret, refereret eller kommenteret i en eller anden om så nok så flygtig form, som feks. gennem det talte ord.

Jeg er klar over at jeg divergerer noget fra Lund her, men mener det må være en konsekvens af hans brug af vendingen "effort" i det sidste citat. At vi er uenige om de konsekvenser man må uddrage heraf, afslører sig i det følgende citat, hvor Lund direkte modsiger min udlægning, idet han gør rede for forholdet mellem docemer og dokumenter.

Finally one has the *doceme* as an analytical category for a more detailed analytical category for a more detailed analysis of the document. A doceme is defined as part of a document. A doceme can never be something in itself. A photograph can be a document in itself, but as part of an article, an illustration, it is one of the docemes of the article. (Lund 2004: 100)

¹⁰ Det kunne man jo vælge at kalde et paradoks, men så langt behøver man efter min mening ikke gå. Det er i mine øjne virkelig ikke så mystisk. Til gengæld er det jo lidt af en helgardering for mit synspunkt, eller en cirkelslutning.

¹¹ Vel værd at nævne i et teori afsnit.

4.1.2 Hvordan afgrænse et dokument?

Jeg har været inde på, at det er vanskeligt at tale om HIGI som ét dokument, og foreslået at de enkelte 'opslag' også fungerer som dokumenter. Men skal jeg følge Lund i ovenstående citat, kan jeg lige så godt kalde dem for docemer. Men selv om et docem altså aldrig er noget i sig selv, kan det altså blive til et dokument. Imidlertid kan man også tale om dokumentkomplekser:

Dokumentationsformer kan ses som et kompleks af dokumenter som har udviklet sig sammen ved at have fælles traditioner og være knyttet til hinanden gennem så vel produktion som reproduktion af sig selv. Det enkelte dokument vil som regel være forbundet til andre dokumenter via en fælles social situation eller en fælles producent. Når det gælder docem-niveauet kan man nærmest tale om et uundgåeligt docem-kompleks som følge af selve definitionen af et docem. Et docem er altid defineret som en del af et dokument. (Lund, 2003)

Lad os tage et 'almindeligt' eksempel som en lov fra en lovsamling. Denne lov anser vi nu for dokumentet. Hele lovsamlingen er dokumentkomplekset og de enkelte lovparagraffer er docemer. Imidlertid kan vi frit flytte fokus op eller nedefter i hierarkiet. Således kan vi betragte hele lovsamlingen som et dokument i den aktuelle statsretlige struktur, hvor feks. fængsler og straffeattester bliver andre. Ligeledes kan vi vælge at betragte den enkelte sætning som dokumentet, mens de enkelte ord nu bliver docemerne.

Altså er *dokumentet* hvad jeg peger på, eller netop viser til. Akkurat som jeg aktivt skaber dokumentet (som dokument), så afgrænser jeg det i den samme handling. Dokumentet er det sted i dokumentkomplekset hvor jeg vælger at skære. Alt på højere niveau er da dokumentkomplekset, således er i eksemplet med den enkelte side/lov fængsler *også* en del af dokumentkomplekset, og vedbliver at være det indtil vi vælger at gøre netop det som fokus, og det bliver et dokument. Går vi endnu højere op, bliver fængslet så et docem. Og selv om den enkelte paragraf i lovsamlingen er et docem, er ordene, bogstaverne og prikkerne over i'erne docemer *samtidigt*.

Man kan overveje om der findes en absolut øvre og nedre grænse, altså et niveau hvor et dokument ikke længere kan indeles i docemer, men jagten efter noget sådant er mindst lige så vanskeligt som fysikkens jagt på det udelelige atom, og nok endda endnu

vanskeligere.¹² I den anden ende af spekteret er det muligvis lettere at forestille sig en totalitet som ikke selv kan indgå i en større sammenhæng, men det er her tvivlsomt om man, når man viser til alt, overhovedet viser til noget. Hvordan det nu 'egentlig' forholder sig, kan vi nøjes med at konstatere at på et praktisk plan (forstået som det plan hvor vi taler om fænomener i en størrelsesorden vi er i stand til at begribe)holder inddelingen i docem – dokument – dokumentkompleks altid.

Det er altså vigtigt at gøre opmærksom på, hvor man har lagt fokus, og så ellers være en smule pragmatisk med hensyn til at referere ned eller op. I en beskrivelse af et øksehoved er det altså dokumentet, mens feks. farven bliver et docem. Begynder jeg imidlertid at tale om pigmenterne i farven på en sådan måde, at fokus flyttes fra øksehovedet, dvs. at jeg peger på farven i stedet, er det egentlig den som her tager pladsen som dokument. Men med mindre jeg gør klart at jeg har skiftet niveau, vil det være underforstået at øksehovedet stadig ér dokumentet, idet min grundlæggende afgrænsning kan opretholdes så længe *jeg* ønsker. Det er mig der peger, men jeg må naturligvis anstrenge mig for at være tydelig omkring hvad jeg peger på. Imidlertid gør det sig kun gældende for min egen diskurs, det må naturligvis stå andre frit for, for så vidt de skulle vælge at dokumentere min dokumentation, at rette interessen mod det niveau de finder mest frugtbart. Det er min påstand, at det netop er det en historiker eller arkæolog oftest foretager sig.

I øvrigt kan jeg tilføje, at hvad der opfattes som hensigtsmæssige dokumentetniveauer ofte vil være kontekstuel betinget, og at man tit vil finde det praktisk at anlægge samme niveau i betragtningen som tidligere led i brugerkomplekset.

4.1.3 Hvordan analysere et dokument?

Jeg hævder altså nu at jeg står med et dokument som kendetegnes ved at det har en fysisk kerne, og at jeg har valgt hvor i dokumentkomplekset jeg laver mit udsnit (indsnit) som jeg retter hovedinteressen mod.

Imidlertid har jeg hævdet, at et dokument aldrig er noget i sig selv, således behøver det en producent og en bruger for at blive et dokument, om end disse to

¹² Fordi vi altid i dokumentationen vil være henvist til at vise til denne mindste udelelige bestanddel, og vores henvisninger vil være netop en tilføjelse til dokumentkomplekset. Så uanset om 'virkeligheden' er en i bredeste forstand sproglig konstruktion eller ej, vil et dokument altid være det.

principielt kan være samme person. Men i min vægtlægning af brugerens aktive rolle er jeg altså ikke fuldstændig enig med Lund.

Jeg skal således hævde at der næsten altid er et (delvist) sammenfald mellem bruger og producent, men mere væsentligt er, at der så godt som aldrig er tale om én producent, mens på den anden side man altid kan bryde ned i enkelte brugere, skønt sammensætningen af dette kompleks ofte vil være mere aktuel end det enkelte individ i komplekset.

Dokument(komplekset) er altså tilsvarende spændt ud mellem et brugerkompleks og et producentkompleks, som igen begge to kan bestemmes i så høj detaljegråd som man vælger. For et historisk atlas (lad os tage blot et opslag over Europa 1812) har jeg således bestemt ikke blot korttegneren og udgiveren som dele af producentkomplekset, men også papirproducenten, penselmageren, historikeren og historiefaget som medproducenter. Så langt er det lige til.

Nu vil jeg så gå skridtet videre, og erklære såvel Napoleon som hver eneste russisk soldat som medproducenter. Faktisk i princippet hvert menneske der havde levet til da,¹³ således forstået at det samlede forløb ikke ville have været muligt uden deres medvirken, idet de alle 'deltog' på det diskursive plan, om end i en i praktisk henseende ofte negligibel henseende. Det bliver hermed mange gange åbenbart meningsløst at tage dem med som individuelle aktører i producentkomplekset, men i en teoretisk diskussion som denne må man holde sig for øje, at de kan have betydning.

En anden principiel pointe der ikke kan ignoreres, er at brugeren som individ betragtet er en del af producentkomplekset, og det på flere planer. Det har ikke så stor betydning for efter hvilke principper jeg skal udarbejde et HIGI, større vigtighed får denne pointe når jeg betragter arkæologi som del både af producentkomplekset og brugerkomplekset. Oplagt, og med mest relevans for et HIGI er brugerens faglige forudsætninger, i hvor høj grad han taler det samme (fag)sprog som den part der prøver at formidle noget. Imidlertid er der den pointe, som jeg skal vende tilbage til, at brugeren af HIGI *altid* er medproducent af det enkelte dokument i higi i en langt højere grad end

¹³ Her må jeg dog undtage de forskellige afsides stammer som ikke var 'opdaget' endnu, de kan trods alt ikke pålægges noget ansvar for napoleonskrigene.

læseren af et almindeligt historisk atlas. Og jeg tør vove den påstand, at det samme gør sig gældende for alle bruger af virkelig interaktive dokumenter.¹⁴

At jeg ikke er alene om at flytte meget af fokus fra producent til brugeraspektet viser følgende citat af Michael Buckland:

Meaning is at the heart of documentation in three ways: First, creating a document is ordinarily a matter of expressing some meaning; second, reading, viewing, or otherwise perceiving a document is a matter of inferring or constructing meaning; and, third, search and selection require the formation of queries or other navigational moves which are commonly a matter of finding an effective way to express a meaning. (Buckland 2007: 328)

Den hardware der står til rådighed har også oplagt betydning, og som før nævnt belysningen i stuen og anfaldet af høfeber. Dette leder hen til at de fysiske *omstændigheder* i modtagerenden også har noget at sige for det 'signal' der filtreres igennem. Tillige er der også de mentale forudsætninger som kan være strengt individuelle, og det diskursive niveau. Uden at prøve at definere diskurs vil jeg hævde, at mens den altid er i høj grad er fælles, så vil den tillige have et individuelt tilsnit, ellers ville alle tænke ens hele tiden.¹⁵

Kort sagt er altså såvel den fortidige som den nutidige diskurs af nogen betydning for produktionen af et dokument, et spørgsmål er så om disse to diskurser er principielt adskillelige? Det kunne jo tænkes, at det vi er i stand til at bestemme om en fortidig diskurs, alene er det der filtreres gennem hvor nutidige. Jeg vil blot påstå at de i praksis altid er det, så længe vi vælger at anlægge forskellige betragtninger på dem. Således bør adskillige *forskelle* som regel være synlige, at det så vil være vanskeligt at blive enige om hvilken betydning forskellene har, er en anden sag. I sagens natur er det vanskeligt at anlægge en objektiv vinkel såvel på sin egen som andres diskurs.

Selv om jeg altså vælger at lade brugeren være medproducent, vil jeg opretholde tredelingen idet jeg finder den hensigtsmæssig trods alt. Dette har også noget at gøre med intentionalitet, og i mit konkrete tilfælde er der tillige en kronologisk pointe. Således er

¹⁴ Jeg skal ikke forsøge en definition af 'virkelig' interaktive dokumenter.

¹⁵ Det er mulig at hævde at dette faktisk er tilfældet, men for mig at se har dette solipsismen som mest oplagte konsekvens. Dette er faktisk en position jeg finder uimodsigeli fra et rent logisk perspektiv, den er således absolut umulig at modbevise eller for den sags skyld at bevise. På den anden side er dette ikke særlig frugtbart for nogen form for diskussion, og er i egentligste forstand demoraliserende.

brugeren altid kun producent *efter* den begivenhed som i sidste ende giver anledning til et historisk perspektiveret dokument, om end han er samtidig med selve den aktivt henvisende dokumentationsproces som jeg har defineret den. Samtidig er tredelingen tænkt som grundlag for en dokumentanalyse, og ikke for at skrue dokumentet fra hinanden for at se hvad det 'virkeligt' består af. Og brugeren har jo altså sin egen plads i denne, og jeg finder det mest hensigtsmæssigt at beholde ham i brugerkomplekset.

Straks man har mere end sig selv som bruger af et dokument har man et brugerkompleks. Umiddelbart synes det ikke så stort og principielt uden grænser som producentkomplekset, men i hvert fald fremover i tid er det tænkeligt at det øger uendeligt.

Imidlertid kan man også spore det bagud i tid, oplagt til fremkomsten af det dokument man har valgt som fikspunkt mellem bruger og producent. I vort tilfælde bliver det altså værd at betænke hvilke forskelle der gør sig gældende mellem dette 'oprindelige' brugerkompleks og det senere. En krukke har nok oftest ikke haft så stor vigtighed som dokument for den oprindelige bruger, den har simpelthen været en ikke nærmere reflekteret måde at hente og opbevare vand på. Så længe brugeren ikke har fundet det nødvendigt at pege på den, har den ifølge min definition ikke været noget dokument, hvilket altså ikke betyder at den ikke er blevet brugt, måske endda dagligt i årtier. Altså finder jeg det nødvendigt at skelne imellem om noget bliver brugt med den hensigt eller *intention* at dokumentere, eller om brugen er ureflekteret.

Den nævnte krukke kan meget vel være dekoreret og til dels også brugt som prydenstand, og den kan blive fremhævet som et eksempel på den afdøde pottemagers store talent, så der er ikke tale om et enten-eller her. Imidlertid bliver den en ganske anden slags dokument når den efter tusinder af år graves op, beskrives og eventuelt ender på museum. Hermed får vi for krukken vedkommende brugere på *mindst* tre stadier.¹⁶ Først har vi vandbæreren, som nok værdsætter krukken, men egentlig ikke har til hensigt at vise os eller andre noget derigennem. Dernæst kommer arkæologen og graver den op,

¹⁶ For en skriftlig historisk kilde kan man imidlertid nøjes med to stadier af brugere. Jeg skriver feks min selvbiografi, og bruger den intentionelt til at dokumentere mit liv. Den nysgerrige læser som har undret sig over hvilket slags menneske der kan fremsætte så skøre påstande som disse, bruger den til at få en slags svar, og eventuelt konkludere at jeg burde købe mig en x-box.

slutter en forbindelse og fremsætter en teori med henvisning til netop denne krukke, og egentlig intentionelt producerer dokumentet *som* dokument. Og endelig har vi så skolebarnet på museet som eventuelt og forhåbentligt bruger den til at opdage lidt om, at folk også var mennesker før opfindelsen af X-boksen, selv om de må have kedet sig gudsjammerligt. Det er altså gennem brugen af dokumentet brugeren bliver medproducent, og vel egentlig derfor han er vigtig for dokumentanalysen. Og dermed bliver teoretiske positioner i arkæologien vigtige for mig, for så vidt at de bestemmer brugen af oldsagerne. Således er det ikke kun for at være vittig at jeg betoner nødvendigheden af en brugerundersøgelse, men fordi dokumentet ikke er noget i sig selv, det har ikke en absolut skjult essens mening, for så vidt jeg vil tale om meningen med et dokument, er det intentionen med det jeg beskæftiger mig med, hvorfor man peger på det. Og skellet bruger-producent henter sin berettigelse i, at de har forskellige intentioner for at pege, og fordi producenten selv om han eventuelt intenderer at styre brugeren, må indse at brugeren har usurperet en del af hans traditionelle rettigheder.

Men hvad bliver der da tilbage af dokumentet selv? Hvad kan vi sige om dette, qua dokument? Det er som det fysiske fikspunkt det sted hvor alle producenter og brugere har direkte forbindelse til hinanden, og som sådant bliver det ganske interessant som ting betragtet. Men for mit formål er dokumentet ikke en gang færdigt i sin fysiske form, og selv om jeg håber på mange andre brugere end arkæologer, har jeg altså valgt at rette hovedinteressen mod disse, og jeg må bestemme hvad de som producenter (af opgravede oldsager) giver som grundlag for min produktion af et HIGI, og hvad der kræves af dem for at de som brugere finder det umagen værd herigennem at pege på igen.

4.1.4 Intentionalitet

For min videre undersøgelse vil det nogen gange blive hensigtsmæssigt at skelne mellem to principielt forskellige kategorier af dokumentproducenter. En dokumentoriginator, som er den første der i videste forstand forarbejder en ting, og så dokumentintendenten som er den der dokumentligger med netop den intention at vise igennem noget.

Og lad mig her vende tilbage til min uenighed med Lund, som jeg altså bygger på hans etymologiske udredning, samt hans vægtlægning af det aktive i en

dokumentationsproces, tydeliggjort gennem hans tredeling i dokumentation – dokument – doceme, hvor intet dokument forekommer uden en dokumentationsproces, og på intentionelt at demonstrere. (Lund 2004: 99f)

I sidste ende mener jeg ikke, at det har så alvorlige konsekvenser for hvad dokumentteorien er eller kan bruges til, idet Lund altså aldrig tillægger dokumentet nogen betydning udenfor dokumentationsprocessen, hvilket turde fremgå tydeligt blandt andet her: ”The *documents* results from a process of documentation. It is an analytical category to be used in examining specific results of the process of documentation.”¹⁷ (Lund 2004: 100)

Jeg synes ikke det er redeligt, hvis jeg slutter denne teoretiske diskussion uden at henlede opmærksomheden på endnu et aspekt ved min fokusering på intentionaliteten. Dette skyldes også at en uforsigtig læsning af Bucklandcitater i forrige afsnit kan få en til at tro, at der er tale om et tilbagefald til en slags essentialisme. Som man kan se, geninstallerer Buckland og jeg på en måde begrebet om ’meningen’ med et dokument, så jeg bør gentage, at den på ingen måde er meningen i sig selv eller nogen absolut objektiv essens. Personligt siger jeg ofte, at jeg altid har mere end en grund til alt jeg gør, og det forekommer mig oplagt at de færreste dokumentproducenter kun har ét velartikuleret formål med deres dokumenter. Således vil jeg påstå at der oftest vil være tale om et *intentionskompleks*, og dette er så vanskeligt endeligt at afgrænse som de andre komplekser. I øvrigt foretrækker jeg så langt at bruge ordet intention i stedet for mening, idet ordet i sig selv antyder at det ikke er sikkert at det lykkes.

For alle komplekserne gælder i øvrigt, at vi når vi bestemmer os for at beskæftige os med dele af dem, foretager vor udvælgelse med vores egen intention for øje. Kun på den måde har vi en mulighed for at tilføre den mening til vor dokumenter, som jeg påstår ikke kan komme andre steder fra.

4.2 Historiefilosofi

Jeg er så fortrolig med den teoretiske diskussion indenfor historiefaget, at jeg her (modsat arkæologi) har en reflekteret historiefilosofisk position som jeg vil gøre rede for.

¹⁷ Det er muligt, at det kun er en strid om nuancer af ord. Når jeg i forbindelse med undervisningen ofte har fremlagt mine divergerende synspunkter, har jeg ikke haft indtryk af at han så det som et større problem end jeg gør.

Jeg er mig bevidst at den kan anfægtes, men refererer den idet den udgør et vigtigt grundlag for hvorfor og hvordan jeg har konciperet HIGI. Selv hvis jeg bestræbte mig på det modsatte, ville mit historiesyn påvirke hvorledes jeg opfatter overleveringerne fra fortiden og de måder vi omgås dem på.

4.2.1 Ideografisk og nomotetisk videnskab

Jeg har lovet ikke at lave en nagelfast definition af hvad videnskab egentlig er, men når man sammenligner den eksperimentelle fysik med historievidenskaben er det åbenbart at der er forskelle de to imellem. Dette har ført til at historikere gennem tiden har søgt at beskrive disse forskelle, til tider for at bagatellisere forskellene, og til tider for at betone dem. Jeg hører selv til dem der finder det sidstnævnte mest relevant, og overordnet går jeg ind for at skelne mellem de nomotetiske naturvidenskaber og de ideografiske åndsvidenskaber.

Denne skelnen kan føres tilbage til 1890'erne til de tyske nykantianere Wilhelm Windelband og Heinrich Rickert. De definerede forskellene som metodiske, hvor man indenfor humanvidenskaberne interesserer sig for det partikulære, mens naturvidenskaberne søger efter det almene og generelle i verdens gang. Berøvet en objektiv standard for hvad der er væsentligt, griber historikeren i "overleveringens kaotiske mangfoldighed" efter de fakta der efter hans skøn har størst betydning, ud fra de værdier som antages at findes i den tid han studerer og beskriver, ikke ud fra objektive processer eller aktuelle værdier. (Floto 1985: 62ff)

[Åndsvidenskaberne] studerer således værdirelaterede kulturelle fænomener, historikeren er imidlertid ikke interesseret i disses absolutte værdi, hans opgave er ikke at vurdere, men at relatere fænomenet til værdier. Han studerer forskellige kulturers værdier som facts, ikke ud fra sine egne værdipositioner. Man kan således inden for denne tankegang ikke operere med nogen absolut historisk sandhed. (Floto 1985: 63f)

Hvad jeg især uddrager af disse forskelle i metode, er at historikeren må opgive såvel eksperimentet som målingen. Den historiske begivenhed indtræffer kun én gang, og betingelserne for dens indtræden er unikke, så den kan ikke forudsiges med

nøjagtighed.¹⁸ Det forhindrer ikke en i at hævde, at en given fremgangsmåde ikke vil have en *sandsynlighed* for at føre til dette og hint resultat, men sikker bliver man aldrig. Og dermed er eksperimentet opgivet, hvilket også nødvendiggøres af umuligheden af en måling. For at kunne måle noget, behøver jeg en objektiv målestok, jeg kan ikke klare mig med en værdidom som kun er gyldig i en historisk kontekst. Tag to lænestole: jeg ser den ene som rød og den anden som grøn, mens min farveblinde ven ser dem begge som grønne. Han synes de er magelige, men for mig er de lidt for hårde. Vi kan ikke blive enige om hvorvidt de er næsten ny eller temmelig slidte, og hán synes den ene lugter lidt af mug. Imidlertid kan vi blive enige om, at der er netop 2. Denne kvantitative værdi er hvad alle, uanset andre værdier har fælles, og dette er den objektivitet som nomotetisk videnskab må bygge på, således at en tvivler altid kan gå tilbage og tjekke efter selv. Problemet er blot, at en beskrivelse i antal aldrig kan mægle os imellem når vi skal enes om hvorvidt de *virkeligt* er magelige. Her er vi altså henvist til vores skøn

Et yderligere problem med målingen er *hvad* vi skal måle på, kommer mageligheden af et blødt overtræk eller af en god affjedring? Og hvad med teksturen? I et naturvidenskabeligt eksperiment måler man kun på en variabel, i et eksperiment som mit prøver jeg at tage højde for hundreder af ting samtidig. Og her har åndsvidenskaberne deres berettigelse i og med at de gør forsøget. Jeg er sendt i byen for at købe en lænestol, og må lave en bedømmelse af udvalget, og hellere end ikke komme hjem med en lænestol, vælger jeg i sidste ende den jeg ud fra et *kvalificeret* skøn finder mageligst, naturligvis indenfor de parametre beholdningen på bankbogen og størrelsen på bagagerummet dikterer.

Men jeg er lidt nervøs når jeg kommer hjem til lilleemor med stolen, for har jeg valgt ret?

Problemet med denne opfattelse er altså, at der ikke findes nogen målestok hvormed værdier kan måles, og opfattelsen åbnede derfor op for subjektivismen og relativismen, hvad Rickert naturligvis også så, og han ente med, hvad man har kaldt en metafysisk

¹⁸ Det skal ikke forstås på den måde, at historien aldrig gentager sig. Men der er altid variationer, og selv hvis det i mindste detalje nøjagtige hændelsesforløb en gang gentog sig, ville det adskille sig fra første gang ved at være en gentagelse.

løsning, idet han antog en ”normalbevidsthed”, en fælles erkendelsesstruktur for hele menneskeheden. (Floto 1985: 64)

Jeg har aldrig været gift, men de fleste der har prøvet, køn uagtet, vil nok betvivle en ’fælles erkendelsesstruktur for hele menneskeheden’, og under alle omstændigheder er jeg ikke nykantianer nok til at acceptere en sådan metafysisk løsning ukvalificeret. Under alle omstændigheder kan den ikke bevises. Min løsning må i stedet blive det kvalificerede skøn, omhyggeligt at afprøve alle butikkens lænestole og ikke straks købe den som har den fedeste farve. Jeg prøver med andre ord at *forstå* hvad der vil være den bedste løsning, og forstår lilleemor ikke mit valg, bliver min begrundelse for det reduceret til en *forklaring*.

4.2.2 Forklaring og forståelse

Denne distinktion mellem forklaring og forståelse kan spores tilbage til en anden nykantianer, Wilhelm Dilthey, som definerede forskellene mellem natur- og åndsvidenskaberne som en forskel i erkendelsesobjektet. Han erklærede at naturvidenskaben kunne forklare verden lovmæssigt, mens historievitenskaben måtte abstinere herfra.¹⁹ Hans hermeneutiske metode tager sit udgangspunkt i selve subjektet: ”hans forstående indleven [...]. I naturvidenskaben etableres sammenhænge gennem en abstrakt begrebsliggørelse af fænomenerne, mens sammenhænge i humanvidenskaberne derimod bliver oplevet og genforstået (Floto 1985: 62)”

Erhvervelse af viden indenfor humanvidenskaberne beskrives med ord som ”levende”, ”indvendig” og ”intern”, jeg tilføjer gerne selv indlevende, vel vidende at *jeg* aldrig opnår at genleve noget, men skal beskæftigelsen med fortiden bibringe mig eller andre noget, bør jeg søge at komme så tæt på som muligt. Jeg finder ingen logiske problemer ved at overtage Diltheys og Rickerts positioner på en gang, nogle videnskabsteoretikere vil nok foretrække kun at vælge den ene løsning, for ikke at give relativisme og subjektivismen alt for gode kår.²⁰

¹⁹ Som jeg egentlig har foregrebet allerede da jeg begyndte at tale om lænestole.

²⁰ Jeg er lidt pragmatisk her. Er der en flodbølge på vej, er det nok ikke så vigtigt om man åbner døren på klem eller helt. Jeg har allerede bestemt mig for at skal noget redde mig, er det mit talent som svømmer.

4.3.3 Historiske fakta

Nu vil jeg så forplumre det hele ved at hævde at der findes historiske fakta alligevel, og bruge det som afsæt for at klargøre skellet mellem forklaring og forståelse lidt bedre, som i hovedsagen refererer til Paul Ricoeurs *Time and Narrative* (Ricoeur 1984).²¹

Et historisk fakta er en begivenhed med en tilhørende tidsangivelse. En begivenhed kan så være alt fra et lynnedslag til stenalderen, og afgrænsningen vil til tider være vanskelig at blive enige om, såvel som datoer har en tendens til at blive omstridte jo ældre de er. Imidlertid kan ingen relativist overbevise mig om, at Danmark og Norge ikke blev invaderet af Tyskland den 9 april 1940. Han kan hævde, at havde Tyskland vundet krigen, havde vi i dag hævdet at de respektive områder tvært imod blev *befriet*, hvortil jeg i princippet må give ham ret, men i øvrigt svare at Tyskland tabte anden verdenskrig. Og desuden var det stadig 9 april...

Men Ricoeur søger her at forlige de historikere som ikke mener begivenheder betyder noget, med dem der hævder at historikeren altid fortæller en historie, og i enhver historie er der såvel begivenheder som plot og hovedperson. (Kemp 1995: 9-23) Den franske historiker Braudel har skrevet et trebindsværk om Middelhavet, hvor geografien på deterministisk vis dikterer historien, og de forskellige aktører, ja selv imperierne, bliver kastebolde for historiens virkelige blinde kræfter. (Ricoeur 1984: 214ff) Som jeg skrev (i bilag 2):

For ham er det lange epokale tidsforløb det reelle, som dikterer det mellemliggende niveau for konjunkturen, som atter tvinger individet. Han er blevet kritiseret for ikke i tilstrækkelig grad at redegøre for de tre tidsniveaers indbyrdes påvirkninger og afhængighed. Ricoeur demonstrerer imidlertid, hvordan kvasi-plot og kvasi-begivenheder kan læses, (ja nærmest tigger om at blive læst) ind i Braudels egen 'begivenhedsfjendtlige' historieskrivning. (Schmidt 2006: 6)

Det er for at forstå vi gør Middelhavet, eller i det mindste imperierne til hovedpersoner, som en nødvendig strategi for at give mening. De puniske krige bliver én begivenhed, semitternes første kamp mod europæerne, vi kontekstualiserer på livet løs.

²¹ Det følgende er igen en meget forkortet version af en tidligere diskussion af denne, som findes i bilag 2 side 5-8 (Schmidt 2006)

Som ustyrlige medproducenter af hans dokument hæver vi vores personlige forståelseshorisont op på et niveau der negerer Braudels forsøg på at slippe udenom.

I denne horisont bliver ikke blot begivenheden til de historiske fakta, men den udstrækkes endog til det principielt uendelige perspektiv, såvel i størrelse som i tid.

(Ricoeur 1984: 217)

Men først når rækken af historiske fakta, som feks. den danske kongerække kædes sammen, når vi giver dokumentet noget af os selv, kommer der en mening ud af det. Forklaringen er en beskrivelse, men vi forstår først noget når vi ikke blot ser at nogen peger på noget, men når vi forstår hvorfor han peger.²² Det kan også beskrives som svarspørgsmål. En forklaring er et svar, og når vi forstår svaret, bliver vi i stand til at bruge det som grundlag for at stille et nyt spørgsmål. Indtil vi har forstået, gentager vi bare det gamle spørgsmål.

4.2.4 Den hermeneutiske spiral?

Altså er det som beskrevet humanvidenskaberne der giver mening til også naturvidenskabens nok så imponerende forklaringer, sidstnævnte kan ikke selv sige hvad der er det 'rette' at gøre, åndsvidenskaberne må prøve at besvare dette spørgsmål. For er det end kun kvalificeret gætverk, er det i det mindste kvalificeret. Der er trods alt et stort forskerfællesskab (det har vel aldrig været større), og det er betryggende at vide, at mange vil stille sig kritisk til de forsøg man gør på at forstå verden. Når den syvende indenfor en time bedrøvet kigger tilbage på en og erklærer at han *heller* ikke forstår hvad jeg siger, må jeg prøve at finde en anden forklaring, eller rettere en anden måde at forklare på.

Men her halvandet år efter indser jeg, at jeg egentlig blot skildrede den hermeneutiske cirkel på en lidt anden måde. Og jeg må gøre mig klart, at det egentlig er den proces der også gør sig gældende for denne opgave, som jeg nok har sammenlignet med et eksperiment, men hvor jeg må erkende at hvad jeg på ethvert givet tidspunkt retter undersøgelsen ind efter hvad jeg lige har opdaget.

²² Eller tror vi forstår, jeg må nok en gang tage afstand fra meningen i sig selv.

Nu har jeg imidlertid stødt på mange definitioner på, og nuancer af, den hermeneutiske cirkel i den litteratur jeg har pløjet igennem i anledning af denne opgave, og det forekommer mig at man hensigtsmæssigt kan adskille to selvstændige betydninger. Den kan bruges som en teknik til at sætte sig ind i en persons forståelseshorisont, som kan forstås som et lukket kredsløb. Man prøver så at 'sætte sig ind i' denne kontekst, at bryde ind i cirklen, og dermed ud af sin egen cirkel, som også kan ses som et lukket kredsløb. I den anden betydning er det en erkendelsesproces hvor man altså hele tiden prøver at bygge videre på hidtil opnåede erfaringer, at komme til noget andet. Dette vil jeg hellere benævne den *hermeneutiske spiral*. Jeg henter dette begreb og distinktionen fra Olden-Jørgensen, som jeg ikke helt synes forløser spændingen eller adskiller de to erkendelsesskabende teknikker. (Olden-Jørgensen 1998: 28f)

Jeg er især glad for udtrykket spiral, idet det ikke i sig selv angiver om det går op eller nedad, men bare videre. Naturligvis er der også for den fortid, eller det fænomen man prøver at sætte sig ind i, tale om en spiral, men det er nu engang umuligt at bestemme tilstand og udvikling på samme tid, så jeg ser ingen selvmodsigelse.

Naturligvis lader naturvidenskabsmanden sig påvirke af resultatet af sit eksperiment, men for *ham* er det dårlig videnskab at fikle med forsøgsopstillingen under selve eksperimentet. Jeg skal ikke misunde ham hans snorlige vej til målet, ej heller dvæle ved den rigdom af oplevelser der overvælder mig på min rejse, men straks prøve at leve mig ind i arkæologien.

5 Arkæologiens verden.

Jeg har allerede antydnet at arkæologernes kilder er af en art som umiddelbart synes såre enkle at inkludere i et HIGI. Det har sin største styrke når det kommer til synlige genstande, og det er vel netop arkæologiens kilder? Ren empiri lige til at tegne ind på kortet, hvad venter jeg på?

Ak, jeg har en ide om, at det ikke er helt så enkelt endda, og under alle omstændigheder må jeg vel også her prioritere lidt, selv i HIGI har det ofte vist sig umuligt at få *alt* med. Så hvad mon arkæologerne helst vil have? Og ønsker de sig alle

sammen det samme? Og har de eventuelt allerede med GIS fået hvad de har brug for? Jeg må vel hellere grave lidt dybere...

5.1 Arkæologi under overfladen

Arkeologien har fortsatt fagmiljø der ord som feminisme, urbefolkninger, makt og klasseinteresser opfattes som indiskré brudd på god takt og tone (gode og korrekte ord er her kronologi, bosettingshistorie, feltarbeid, Montelius og Osebergskipet). Enkelte synes fortsatt ikke helt å kunne fri sig fra mistanken om at forsøk på å fortolke forhistoria i lys av marxistisk teori egentlig bare skjuler ambisjoner om politisk indoktrinering, at feministisk arkeologi egentlig bare er en hevnaksjon fra herskesyke kvinner som ikke har gode nok argumenter til å nå frem på annet vis, eller at samisk arkeologi i bunn og grunn er et etno-politisk foretakende opptatt med å produsere partsinnleg for rettigheter til land og vann.

Samtidig som dette sies, er det all grunn til å være kritisk til en bevisst bruk av fortida i politisk øyemed – også der formålet synes å være allment akseptert. (Olsen 1997: 266f)

I det her anførte citat sætter Olsen nok saken på spidsen, men det angiver meget godt at arkæologi er en disiplin med indbyggede spændinger, en omskiftelig historie og mange muligheder for brug og misbrug. Det antyder også, at det kan være vanskelig at finde entydige svar på, hvad arkæologi *er* og hvad det *bør* være. Dette er overvejelser som er vigtige for udarbejdelsen af et kart som det jeg foreslår. Hvad der *bør* vises vil fremgå af disse overvejelser, senere må jeg så tage stilling til, om det *kan* vises på hensigtsmæssig vis. Jeg må derfor dykke ned i arkæologiens historie i et forsøg på at undersøge hvad arkæologien er. Igennem denne undersøgelse skulle jeg så også gerne få en antydning af, hvad 'hensigtsmæssig vis' kan indebære.

Dette bliver i høj grad en teoretisk undersøgelse, som hviler kraftigt, om end ikke udelukkende, på *Fra ting til tekst* (Olsen 1997). Det drejer sig som forfatteren gør opmærksom på ikke om en udtømmende historie, man kan sikkert afgrænse retninger som ikke er nævnt, men som et overordnet vue er den fortræffelig, og problemerne omkring arkæologiens koncipering og behandling af kildematerialet danner et godt grundlag for resten af denne opgave.

5.2 Arkæologiens egen udviklingshistorie

Arkæologien er en noget nyere disciplin end historien, men sidstnævnte er jo også en af de ældste.²³ Den udskilte sig i Skandinavien som selvstændig videnskabelig disciplin mellem 1830 til 1900, og koncentrerede sig i første omgang om en grov inddeling af fortiden i tre aldre. ”Grunnlaget for den nye vitenskapen var en erkjennelsesteori der tingene, det arkeologiske materialet selv, havde en selvstendig historisk udsigelseskraft” (Olsen 1997: 29).

Olsen bestemmer den som evolutionistisk i den forstand, at den forudsatte at udviklingen gik (irreversibelt) fremad eller opad. Opgaven for arkæologien bestod (foruden naturligvis tilvejebringelsen af oldsager) først og fremmest i at bestemme, hvilken epoke et fund hidrørte under. Imidlertid viste det sig efterhånden, gennem mangfoldigheden i fundmaterialet fra Europa, at store regionale forskelle gjorde sig gældende, og løsningen blev at operere med flere samtidige kulturer. Kulturarkæologien var hermed født, men ifølge Olsen er det misforstået at stille den op som en negering af den evolutionistiske tanke, den var akkurat så fokuseret på en fremadskridende kulturel udvikling som den evolutionistiske arkæologi (Olsen 1997: 29f).

5.2.1 Kulturarkæologien

Denne retning afgrænses gerne til tiden fra 1890/1900 indtil 1960, og er efter Olsens mening det nærmeste arkæologien har været normalvidenskab i Kuhns forstand, hvilket antydes i tilbageskuende benævnelser som traditionel eller normativ arkæologi. Det bør også bemærkes, at afgrænsningen gælder for vestlig, dvs. Vesteuropæisk og Nordamerikansk arkæologi. Kulturbegrebet byggede på kulturkreds-begrebet som anvendtes i geografi og etnografi. I øvrigt var arkæologien i den periode meget praktisk orienteret, og det har medført at der findes meget lidt teoretisering at holde op mod senere retninger i arkæologien, og derfor er kulturarkæologien til en vis grad en konstruktion gjort i tilbageblik. Imidlertid afsløres visse fællestræk og grundantagelser som i øvrigt var gængse i denne periode, og dele af kulturarkæologien havde klart nationalistiske, chauvenistiske og racistiske elementer. At retningen ikke, i sig selv, for eftertiden står

²³ Det er fuldt forsætsligt at jeg ind til videre anvender ordet disciplin. Hvornår man kan tale om *historievidenskab*, er et andet spørgsmål, hvorom der næppe er enighed i dag. Denne diskussion skal tages op senere, om end den ikke kan blive udtømmende.

som racistisk, skyldes måske blot at enkelte særligt fremfusende arkæologer blev ofret som syndebukke, og dermed afledte opmærksomheden fra de brede lag, som i øvrigt var så racistiske som deres samtid (Olsen 1997: 31-40).

En kultur defineredes ikke ved fund af blot én type artefakter, men en kombination der gik igen. En bestemt kombination var en kultur, som igen tydede på en etnisk gruppe eller rase. Racerne havde igen ikke blot fysiske kendetegn, men også mentale. Således forestille man sig at teknologiske fremskridt blev spredt af de mere opfindsomme raser som kunne opfinde dem, til de mere passive kulturer som blot kunne kopiere, eller endog de mest tilbagestående som kun ændrede sig hvis denne ændring blev påtvunget udefra gennem erobring. (Trigger 1996: 123-126)

Denne uforanderlighed i karakteren af racen gjorde tillige, at man i perioder hvor man manglede de kendetegnende fundkombinationer kunne postulere, at der var en kontinuitet mellem nyere og ældre fund. Dette muliggjorde at man kunne lede efter forskellige folks urhjem, samt hjalp til at retfærdiggøre Europæisk kolonialisme i samtiden. Mange af de teorier der fremsattes i denne periode holdt sig op i tredserne, hvor en ny metode, kulstof 14, gjorde det muligt at revidere mange ellers fastlagte kronologier (Olsen 1997: 32-37)

Man trodde at likheter i materiell kultur bare var mulig dersom man hadde å gjøre med et folk med en felles livsform. Likheter i et arkeologisk materiale ble derfor set på som et resultat av iboende åndelige kvaliteter hos et gitt folk med felles språk og identitet. Den materielle kulturelle enhet representerte altså en etnisk enhet, og i datidens oppfatning var dette synonymt med et folk eller en rase. Den romlige variasjonen i den materielle kulturen avspeilet følgelig etnisk eller rasemessig variasjon. (Olsen 1997: 32f)

At nogle har kontrasteret kulturarkæologien til den evolutionistiske skyldes eventuelt denne påståede uforanderlighed i folkekarakteren. Folket forblev det samme, men dets teknologi udviklede sig. Personligt synes jeg nok det ligner en selvmodsigelse, også så langt som at noget i fundene må være ændret hvis en teknologisk udvikling i det hele taget skal påvises. Denne selvmodsigelse bliver imidlertid mere synlig idet man vægtlægger og fokuserer på ligheder i fundmaterialet, og ikke forskelle.

Krisen for kulturarkæologien havde flere årsager, en var selvfølgelig det holdningsskifte der skete i Europa efter anden verdenskrig, og raceteoriernes eksklusion fra det pæne selskab. En anden mulig årsag kan søges i teknologiske fremskridt som f.eks. den ovenfor nævnte kulstof 14 metode, som tvang til nytænkning af ellers fastlagte sandheder. Generelt var der dog også en udbredt pessimisme i forhold til hvad nyttigt man kunne sige med arkæologien. Som en afhopper til etnografien udtrykte det:

Vi vet godt at disse gravskikkene, skraperne, spissene, og hva det nå er, bare utgjør en brøkdel av det redskabs-inventar som disse menneskene har hatt å hjelpe sig med i livskampen; vi vet ingenting om den sosiale og politiske struktur, ingenting om deres religiøse og magiske forestillingsliv eller kultur, - faktisk svært lite om erhverslivet òg. Likevel drar vi slutninger om innvandringsveier og kultursammenhenger, - i grunnen nokk så dristige slutninger, all den stund vi ikke vet hvor mye akkurat de typene vi ved slumphøve kjenner, har betydd for hele livsstilen. (Gjessing 1951: 222)

Det var ikke alle der således skiftede hest, andre trak sig tvert om tilbage og søgte mod arkæologiens (som det syntes) uskyldige barndom, rensset for farlige og uglesete politiske udsagn. Sammen med tvivlen om det empiriske materiales tilstrækkelighed. Det syntes ikke at give grundlag for andet end netop disse politisk betænkelige eftersporinger af kulturer og folk: ”Man sto nærmest rippet tilbake med et kronologisk-typologisk skjelett som man ikke visste hvordan man skulle bekle eller vekke til live igjen, men som man heller ikke ville begrave. Tross alt var det det eneste man hadde å klamre sig til” (Olsen 1997: 44).

Problemet var altså mindst tofoldigt: Hvad man syntes at kunne sige på grundlag af kildematerialet, var ikke længere acceptabelt, og man blev sig i stigende grad bevidst at ens kilder var fragmenterede og ufuldstændige, at den udstrækning hvori de stod til rådighed var tilfældig og ikke reciprok med fortiden som den virkelig var. I forbindelse med HIGI betyder det umiddelbart, at der kommer til at være store ’huller’ på kortet, og at selve ambitionen om at vise alle disse skraper og spisser i en arkæologisk horisont eventuelt betragtes som i bedste fald irrelevant.

Imidlertid prøvede andre nye veje af i et forsøg på at berige kilderne, men stadig gøre det på en måde som kunne tilfredsstille i hvert fald visse krav om videnskabelighed. Samtidig blev der for måske første gang en egentlig teoretisk debat i arkæologien, og fra

billedet af en målrettet fast funderet konservativ disiplin, bliver indtrykket nu eksperimenterende, revolutionerende og omskifteligt. Forsøgene på fornyelse var imidlertid af meget varierende karakter, men sammenfattende kaldes de i den fremstilling vi her følger for ”Prosessuell arkeologi” (Olsen 1997: 44).

Det er dog værd at huske, at dette perspektiv og desillusionen hører til et *vestligt* perspektiv:

Kulturhistorisk arkæologi kan både berikes og dra nytte av andre arkeologiske retningers metoder til å rekonstruere førhistoriske kulturer og forklare kulturell forandring. Men bare en betraktningssmåte fokusert på å forstå bestemte folks førhistorie kan tilfredsstille behovene hos nasjoner i en postkolonial fase. Av den grunn er kulturhistorisk arkeologi fremdeles attraktiv for mange deler av verden. (Trigger 1996: 153)

Før jeg går ind på centrale aspekter ved den vifte af retninger nybruddet (eller om man vil sammenbruddet) i arkæologien førte til, er det imidlertid værd at betragte det begreb de alle tog med sig ind i den nye tid lidt nøjere. Det er allerede flygtigt nævnt i det ovenstående, men nu er det på tide at kigge lidt nærmere på det begreb som knytter alle grene af arkæologien sammen, i og med at det fortsat er deres fælles kildebegreb. Vi skal kigge lidt nærmere på *materiel kultur*.

5.2.2 Materiel kultur

Til forskjell fra historikeren, som baserer sine utsagn om fortida på skriftlige nedtegnelser, har arkeologen de materielle restene av fortidig atferd som sitt primære kildemateriale. Disse fysiske sporene etter menneskelige handlinger kaller vi materiell kultur, et begrep som ble introdusert av kulturarkeologene. Arkeologien har i ettertid beholdt dette begrepet, men har forsøkt å distansere sig fra mange av de teoretiske og tolkningsmessige begrensningene det hadde under kulturarkeologien. Materiell kultur er et begrep som omfatter alle de menneskeskapte eller menneskepåvirkete trekk ved våre

fysiske omgivelser. Flintøkser, romskip, hus, biler, veier, kunst, klær, søppel og mat; alt dette er eksempler på det vi kaller materiell kultur. (Olsen 1997: 172) ²⁴

Imidlertid taler disse ting ikke direkte til os, og arkæologen må tolke fundene. For at kunne tolke dem, må man benytte sig af samfunds og kulturteorier hentet ind fra andre fagområder. Med disse teorier til grund forsøger man at besvare spørgsmål som hvorfor man udformer og dekorerer genstande som man gør. Sådanne teorier anvendes i øvrigt ikke blot på det fortidige, men også i nogen grad om det nutidige.²⁵ Imidlertid er der i samfundsfagene, og her indgår i dette tilfælde også historie, en skævvridning imod ordet, især det skrevne. Dette følger af en udbredt skepsis overfor hvor præcise tolkninger man kan foretage sig på grundlag af ting alene, de synes at egne sig bedre til verifikation eller falsifikation af verbalt fremsatte påstande. Netop sådan en korrektiv funktion har arkæologiske studier haft på spørgeskemaundersøgelser, hvor det har ladet sig vise, at folks besvarelser her langt fra stemmer overens med de faktiske forhold.²⁶ Der er dog udbredt uenighed om i hvor høj grad man kan fremsætte positive påstande ud fra studiet af materiel kultur, og netop dette problem har været lagt til grund for megen af den teoretiske debat der blussede op i den ny arkæologi (Olsen 1997: 172-176).

Her bliver det synligt for mig, at begrebet materiel kultur for nogle vil indeholde en selvmodsigelse, og mange vil nok finde den uoverstigelig.²⁷ Tankeeksperimenter vil da også hurtigt vise, at det er let at finde eksempler på ting fra vores samfund, som det er vanskeligt for den forudsætningsløse at finde mening i. Tag en legetøjsbil, fundet i en hypotetisk postnuklear ruin. Hvilken funktion havde den? Var den et gudebillede, findes der mange andre tegn på tilbedelsen af bilerne. Uendelige vejnet, majestætiske broer og

²⁴ Man fristes til allerede her at bemærke, at for eksempel dødehavsrullerne naturligvis også er et eksempel på materiell kultur. Af pædagogiske årsager er det dog fuldt forståeligt at Olsen ikke nævner skriftlige kilder som materiell kultur.

²⁵ Og sikkert i dag i langt højere grad end da Olsen skrev. Passende er at nævne Foucault og hans vidensarkæologi.

²⁶ Et nydeligt lille stykke grafik i Renfrew og Bahn i versionen fra 1996 side 13 viser resultatet af et sådant eksperiment (renfrew and Bahn (1996) I Versionen fra 2000 synes den at være faldet bort.

²⁷ Andre vil hævde at der ikke findes noget problem her. Men for mange har kultur med det åndelige at gøre, og vil være væsensforskelligt fra det materielle. Et forsøg fra min side på at mægle her, vil være futilt. På Biblioteksskolen i Aalborg lærte vi, at der fandtes mere end 200 forskellige definitioner på kulturbegrebet, og det er sandsynligt at flere er kommet til siden. Det følgende vil også vise, at netop problemet om hvordan det mentale og det fysiske påvirker eller eventuelt styrer hinanden, ligger dybt i rødderne til begrebet materiel kultur.

udstrakte parkeringspladser. I dette eksempel har vi dog en mulighet for at finde det 'korrekte' svar ved at korellere disse spor og få en ide om, at det drejer sig om transport. Det vil dog være nærliggende at spørge, om biler udelukkende drejer sig om transport, for hvad er da formålet med netop den fem centimeter lange legetøjsbil? Foreløbig kan dette tankeeksperiment være med til at understrege, at arkæologien opererer med to kontekster i tolkningen af et fund. For det første er der hvilke fund der (eventuelt) gøres samtidig eller sammesteds, den spatiale og temporale kontekst af noget med materiel karakter, som vi har set prinsipielt aldrig er fuldstændig, yderligere udgravninger kunne måske altid afsløre mere. For det andet er der den mentale eller åndelige kontekst, hvis nøjagtige karakter selv for vores samtid vil være et postulat. Som vi skal se, vil nogen for den sidstnævnte kontekstualitet påstå en fuldstændighed gyldighed. I praksis vil de to former for kontekst dog influere tolkningen af hverandre. Det vil dog vise sig væsentligt i mit perspektiv (HIGI), at den materielle kontekst er så meget enklere at repræsentere (på et eller andet vis), og relativt meget vanskeligere at blive uenig om. Endelig er det værd at mærke sig, at den meget bedre egner sig som et korrektiv til, eller en falsificering af, påstande fremsat på grundlag af en teori.

Men for at falsificere noget, må der først fremsættes en positiv påstand, og det er værd at se på forskellige bud på, hvordan det gøres. En optimist var Lewis Binford, som i en berømt (eller berygtet) artikel fra 1962, "Archeology as anthropology" foreslog følgende inndeling i kategorier, her tolket af Olsen:

1 "*Teknomiske*" *gjenstander* er praktiske redskap (teknologi) som er direkte forbundet med bruk i det omgivende natumiljøet, som piler, skrapere og kniver. Dette omfatter langt de fleste gjenstandene i det arkeologiske materialet.

2 *Sosio-tekniske gjenstander* er gjenstander som har sin viktigste funksjon i den sosiale sfæren av samfunnet. De har i liten grad praktisk nytte, men har som funksjon å vise eierens sosiale status. Eksempler på slike statussymboler kan være ei kongekrone, en minkpels eller en stor og vakkert utsmykket skiferdolk.

3 *Ideo-tekniske gjenstander* fungerer innenfor den åndelige eller rituelle sfæren av samfunnet. Det er gjenstander som verken har en praktisk verdi eller som signaliserer sosial status. Den primære betydningen for slike gjenstander ligger i deres religiøse eller åndelige innhold. Typiske eksempler er gudebilder og sjaman-trommer. (Olsen 1997: 178)

Selv om der er tale om tre kategorier her, skelnede Binford primært mellem på den ene side (praktisk) funktionalitet, og på den anden side social og religiøs betydning. Han ser kultur som et funktionelt system, bestående af flere interagerende subsystemer. De tre vigtigste subsystemer svarer til de tre ovenfor citerede kategorier, men et mere grundlæggende skille mellem det teknologiske på den ene side, og det sociale og religiøse på den anden, sniger sig her ind. Det første er 'funktion', mens de to andre begge er udtryk for 'stil' (Olsen 1997: 51f).²⁸

En sådan opdeling kan føre til flere problemer, da det kan være vanskelig at skelne rigtigt mellem ting med *bare* praktisk eller *bare* symbolsk betydning. I den teoretiske tilnærming til tegnets natur og funktion, forholder Olsen sig til Roland Barthes' videreudvikling af Saussures tegnteori, nærmere bestemt til førstnævntes opdeling i denotationer og konnotationer. I Saussures tegnteori er ordlyden (signifier) tilfældig i forhold til signified, betydningen afhænger af konsensus og ikke nogen form for lighed, ordet 'hund' minder kun gennem konvention om dyret 'hund'. Det forholder sig anderledes når det er genstande der anvendes som tegn, og som ofte antager en dobbelthed som såvel praktisk funktion og udtryk for et eller andet:

Klær bruges som beskyttelse mot kulde, og mat som ernæring, selv om både mat og klær også kan være meningsbærende tegn. De materielle tegnene har derfor ikke samme frie stilling som de lingvistiske, men opererer i en slags "dobbeltrolle" som både tegn og teknologi (Barthes 1984, 1985 som gengivet af Olsen 1997: 179f)

5.2.2.1 Konnotation og denotation

Hertil kommer så distinktionen så mellem konnotative og denotative meninger i sproget (eller nok rettere i alle sroglignende systemer), og dermed i høj grad også i materiel kultur. Enkelt kan siges, at en denotation er en direkte betydning af et ord, mens en konnotation er en overført eller underforstået betydning. Et eksempel er at 'gris' kan denotere dyret 'gris' som vi spiser, eller det kan bruges konnotativt om en af middagsgæsterne der er en 'gris' når han spiser. Det er for os vigtigt at bemærke, at den

²⁸ Det er bemærkelsesværdigt, at den i vestlig tænkning næsten universelle dualisme mellem det fysiske og det åndelige lurer i baggrunden her. Det synes fremdeles som om, at spændingen (eller om man vil modsætningen) i begrebet 'materiel kultur' overlever også i kategoriseringsbestræbelserne. En parallel kan ses i den kristent-teologiske opdeling i krop, sind og sjæl som efterhånden er blevet vulgariseret til en enklere dualisme mellem det fysiske og det åndelige.

konnotative og denotative mening ikke er fast og evig, den skifter hele tiden, efterhånden som en konnotation bliver så etableret, at den antager karakter af denotation.

Dette åbner den materielle kulturen for et omfattende spill mellem teknologi og tegn. Nye meninger legges på oprinnelige "uskyldige" funksjonelle former, med det resultat at stadig nye konnotative meningsnivåer etableres. Det har ikke nødvendigvis noe å gjøre med bevissthet hos dem som produserer den materielle kulturen, men avhenger av de sammenhenger den settes inn i [...]. Gjennom sitt funksjonelle alibi kan materiell kultur "argumentere" både virkningsfullt og på en lite påtrengende måte. Til forskjell fra mening uttrykt i skrift og tale er det vanskeligere å komme med innvendinger mot slike tvetydige, materielle budskap (annet enn med materielle <motargument>. (Olsen 1997: 181)

Jeg kan indvende visse principielle ting mod denne tegnteori, for eksempel til verbalsprogets principielt arbitrere forhold til den verden det beskriver, at nogle ord netop er lydord, som ved hjælp af lyden 'ligner' det de betegner. Omvendt åbner en skelnen mellem denotation og konnotation for, at også materiel kultur som sprog bliver tilfældigt i forhold til hvad det betegner, i og med at der ikke længere er en umiddelbar forbindelse mellem tegnet og meningen. Hvad det 'ligner' bliver her fuldstændig afhængigt af den kulturelle kontekst. Et oplagt eksempel er soltegnet, hvor vi nok skal være forsigtige med at udtale os om, hvad det oprindeligt har betydet.²⁹ På et tidspunkt bliver det så (med en lille tvist) som hagekorset symbol på et politisk parti som ikke er bundet af fortiden når det skal formulere visioner og iværksætte dristige tiltag, for så at ende som symbol på grænseløs ondskab og grusomhed.³⁰ Et morsomt eksempel på en lignende, men 'spejlvendt' betydningsforskydning kan være det kristne kors, som engang var et romersk henrettelsesinstrument. Et vanskeligt principielt problem bliver under alle omstændigheder, at bestemme hvornår en mening skifter fra at være en denotation til en konnotation?

²⁹ Det må principielt være vanskeligt at tale om et tegns 'oprindelige' betydning, på den måde der gøres i sidste citat. Hvordan vide at vi er kommet til starten på det hele. Naturligvis kan vi tage som rettesnor, at des mindre konstrueret ligheden mellem tegn og betegnet er, des mere oprindelig må denotationen være. Der er dog problemer her. Vi kan antage, at en tegning vi finder af en hund oprindelig betyder 'hund'. Men vi kan ikke principielt være sikre på, at det ikke betyder 'en tegning af en hund'. Problemet omkring oprindelse eller essens skal dog ikke overskygge, at det er nyttigt at vide, at betydning også af arbitrære tegn, hele tiden kan skifte.

³⁰ Og det må jo blive et midlertidig 'ende'. Jeg har i øvrigt i Danmark set hagekors som vendte 'den tyske vej' optræde som bomærker, hvor det var tydeligt at de var ældre end nazismen.

Ligeledes er det vanskeligt at forestille sig en 'kun' funktionalistisk artefakt, en som udelukkende har en nyttefunktion og hvor intet valg har måttet foretages under udarbejdelsen, men om ikke alt faktisk *bliver* tegn, må jeg medgive at: "Alt kan bli tegn, alt kan inngå i et konnotativt meningsssystem. Også de ting vi oppfatter som utelukkende funksjonelle, kan bli symboler" (Olsen 1997: 181). Tillige kan for eksempel en pilespids udføres på forskellige funktionelt ligeværdige måder. Dermed kan det antages, at variationer i formen kan signalisere noget. I arkæologien taler man, på baggrund af det ovenfor skildrede, om henholdsvis *funktion* og *stil*, men netop forholdet mellem disse er vanskeligt at blive enig om. (Olsen 1997: 52)

Ud over problematikker om hvorvidt en ting kan være udelukkende praktisk, ganske befriet for stil og konnotationer, finder jeg der er et yderligere problem med kategoriseringen. Det er således ganske almindeligt, at status og religion er knyttet sammen. Således signaliserer pavens mithra også en status i samfundet, ikke blot hans kirkelige rang, og man har talrige eksempler på præstekonger. Modsat kan man fremføre at alle kategoriseringer vil have uklare grænser, og vi bør nok se lidt pragmatisk på problemstillingen. Vi må huske på, at vi netop anvender menneskeskabte kategorier, og være villige til løbende at revidere eller nuancere den inddeling vi én gang har gjort.

Men efter en længere omvej er vi nu klar til at se lidt nærmere på forskellige varianter af den ny arkæologi.

5.2.3 Processuel arkæologi

Den ny arkæologi var optimistisk og ambitiøs. Den antog at det var muligt at udtale sig meget detaljeret på baggrund af den materielle kultur, og at man kunne udtale sig om alle aspekter af en kultur på baggrund af dens materielle spor. Alene denne udvidelse af arkæologiens felt stimulerede også til den øgede teoretiske diskussion. Imidlertid var dens sejrsgang ikke øjeblikkelig, således var Binfords artikel ikke et decideret startskud, men ringene begyndte at brede sig i vandet op gennem 60'erne. Tillige havde den i starten mest medvind i USA, hvor den hentede megen inspiration i amerikansk kulturarkæologi. Imens i Europa vedblev arkæologien i højere grad at være knyttet til historie (Olsen 1997: 44ff). Olsen anfører som vigtig begrundelse herfor, at historien og arkæologien i Europa drejede sig om det nationale, Europæernes

egen historie som ”historiske” folk, mens studiet af forhistorisk tid i USA nødvendigvis måtte dreje sig om andre primitive folk, ”de andre”.³¹ Under alle omstændigheder var fokus nu på dynamik og systemer:

Samfunn og kulturer ble analysert etter modell av biologiske organismer eller system, der samfunnets ulike deler utgjorde <organer> som var gjensidig og funksjonelt avhengige av hverandre. Kulturen var nært forbundet med det omgivende naturmiljøet, og inngikk som en del av det totale økosystemet. (Olsen 1997: 46)

Tillige med det funktionalistiske perspektiv, ønskede man at gøre arkæologien mere videnskabelig, influeret af den logiske positivisme. Dette skete ironisk nok på et tidspunkt hvor resten af i hvert fald åndsvidenskaberne var ved at opgive den logiske positivisme. Skønt det er nævnt at den teoretiske diskussion indenfor arkæologien nåede et højdepunkt ved fremkomsten af processuel arkæologi, bør det nævnes at den teoretiske diskussion ikke kom i nærheden af at dominere faget (Olsen 1997: 55). Vi skal senere vende tilbage til, hvad dette lidt overraskende forhold kan skyldes, men først skal vi gå lidt nærmere ind på positivismens forhold til arkæologien.³²

5.2.3.1 Positivisme i arkæologi, en videnskabsteoretisk perspektivering.

Et kritikpunkt mod kulturarkæologiens videnskabsteoretiske grundlag var, at den var udtryk for naiv empirisme. Imidlertid har al arkæologi i vid udstrækning baseret sig på empiri, også i de perioder (som netop i processuel arkæologi) hvor man har orienteret sig stærkt mod samfundsvidenskaberne og humaniora, uden dog at forholde sig bevidst til deres videnskabsteoretiske grundlag, som tilsyneladende oftest har været betragtet som irrelevant.

³¹ Antagelig også fordi historisk tid i Europa er så meget længere, og at et parløb mellem arkæologi og historie derved byder på så mange flere muligheder og gåder.

³² Trigger med sit focus på navne beskriver kun ’ny’ og ’processuel’ arkæologi kursorisk, og bruger i øvrigt mange andre termer. Interessant er ”Antihistorisme”, et nordamerikansk fænomen som hvad angår tidspunkt, generaliseringer og inspiration fra socialvidenskaberne er næsten identisk med Olsens skildring af den ny arkæologi. (Trigger 228f)

Renfrew og Bahn benytter såvel processuel arkæologi og ny arkæologi flittigt og gør opmærksom på at der var tale om kraftige og radikale strømninger. Således finder man i sidstnævnte nærmest et manifest for processuel arkæologi på side 39, som heller ikke modsiger noget essensen Olsens skildring. (Renfrew and Bahn 2000)

Kanskje dette kan ha noe å gjøre med at de arkeologiske data blir oppfattet som tause, harde data på linje med for eksempel fysikkens og geologiens objekter. I 1939 skrev den engelske arkeologen Graham Clark at man nettopp kunne skille mellom historie og arkeologi på basis av kildematerialets ulike karakter: ”Flint og potteskår har ingen meninger, ingen interesser; de er derfor tilgjengelige for vitenskapelig behandling på en måte ingen skriftlig kilde kan håpe på” (Clark 1939:3). Dette fraværet av iboende meninger og intensjoner i det arkeologiske materialet skulle gjøre det mulig å analysere det på linje med naturvitenskapelige data. (Olsen 1997: 78)

Dette synspunkt har dog aldri vært enerådende indenfor arkæologien heller, også i samtiden møtte det klart artikulert modstand, bla fra filosofen R.G. Collingwood. Ifølge ham ligger der alltid en *intention* bag frembringelsen af et senere arkæologisk fund eller data, mens naturen aldri har nogen intention eller nogen mening. Dermed må arkæologien benytte sig af helt andre tilnæringsmetoder, og et hovedanliggende for denne bliver ikke naturvitenskapelig forklarende, men humanistisk fortolkende, og erkendelsesgrunlaget for de to grene af videnskaben (humanisme og naturvitenskap) må anses som væsensforskellige. (Olsen 1997: 77ff)

Collingwood blev først betydende indenfor arkæologien efter den processuelle arkæologi, så han skal ikke behandles mere indgående her. Og problemet omkring forklaring og forståelse er allerede beskrevet, men fra et humanistisk perspektiv. Imidlertid må vi se lidt på problemet fra arkæologiens synspunkt.

Mens naturvitenskapene vektlegger lovbaserte årsaksforklaringer, har de historiske og humanistiske fagene et fortolkende (hermeneutisk) erkjennelsesgrunnlag. Dette grunnleggende skillet står skarpt i kontrast til positivismens tanke om enhetsvitenskapen, dvs. at alle vitenskaper har det samme (naturvitenskapelige) erkjennelsesmessige fundament. (Olsen 1997: 79)

Men det var naiv empirisme vi kom fra (et tilnavn den selvsagt aldri har brukt om sig selv), og dens forhold til induktive slutninger, det at slutte *fra* noget (ofte) observert *til* noget annet ikke-observert. To almindelige grundlag findes for induktion. I den ene (igen ’naiv’ induktionisme, og nærmere et ideal end en eksisterende praksis) registreres alle innsamlede data, de sammenlignes og klassificeres kritikløst for så at generaliseres. ”For en arkeolog kan dette bety at man først foretar en utgravning, deretter

systematiserer man alle data, og så foretar man slutninger på basis av dette (for eksempel om kronologi, teknologi og økonomi” (Olsen 1997: 80)

En alternativ måte er brugen af analogier, idet man relaterer sine observationer til noget kendt, og går ud fra at tilstedeværelsen af visse fællestræk betyder tilstedeværelsen af andre (ikke så åbenbare) fællestræk, for eksempel et historisk samfund og vort eget. ”Arkeologien ville være utenkelig uten denne bruken av analogier” (Olsen 1997: 80f)

Af prinsipiell betydning er, at en sådan induktiv slutning aldrig er 100% sikker, heller ikke i naturvidenskabene, vel nok David Humes mest berømte bidrag til filosofihistorien. Hans ontologiske tvivl (at en observeret årsagssammenheng alltid kun er tilsyneladende) er dog ikke så viktig for os her, som de regler for at tale om årsagssammenhenge som han opsætter, og de kategorier han udleder deraf:

Nærhet i tid og virkning rom mellem årsak og virkning, at virkningen alltid følger etter årsaken, og at samme årsak alltid har samme virkning. Ifølge Hume er disse reglene tilstrekkelig til å kunne dele vår kunnskap inn i tre kategorier: 1) beviser, der sammenhengene er konstante, og psykologiske forventninger alltid tilfredsstilles, 2) filosofiske sannsynligheter, der det forekommer unntak, og 3) ufilosofiske sannsynligheter, der de psykologiske forventningene ikke er basert på systematiske observationer. (Olsen 1997: 81f).

I arkæologiens etableringsfase var den teoretiske position, for så vidt at den overhovedet blev indtaget, vanligvis at arkæologiens slutninger (i ovenstående typologi) havde mest med filosofiske sandsynligheder at gøre. Man forestillede sig at metoden man anvendte var naiv induktionisme, men foregrev dog også processuel arkæologi for så vidt, at man erkendte sammenligningens betydning for at kunne sige noget. Praktisk førte teorigrundlaget til, at megen tid blev brugt på indsamling af arkæologisk materiale, og systematiseringen af dette i klasser, kategorier og kronologiske rækker. Den fremragende arkæolog var så den mand, som på grundlag af personligt talent, men altid også udstrakt erfaring, fortog slutninger på grundlag af materialet. Forestillingen om forskeren som et kreativt geni persisterede op i kulturarkæologien. En viktig medvirkende årsag til fokuseringen på individuelt talent var, at den ordning man måtte foretage af materialet var langt fra objektivt videnskabelig, om den var nok så streng og intenderet konsekvent i

sin anvendelse. Tag for eksempel adjektivet 'stor'! På den anden side var materialet så stort, at det var relativt let at 'fortabe' sig i arbejdet med at bringe et vist system til de bjerge af fund man allerede havde gjort (Olsen 1997: 82-86).

Imens mente Immanuel Kant på den filosofiske front at have løst Humes problem med den ontologiske tvivl, og en syntese af Hume og Kant blev foretaget af August Comte i en "positiv filosofi", som den logiske positivisme udviklede sig fra i 1920'erne. Groft sagt en forligelse af oplysningstidens ideal om umiddelbarhed og den senere logiske tænkning, blev den formuleret af den såkaldte Wienerkreds, hvortil hørte navne som Rudolf Carnap, Herbert Feigl og Otto Neurath. Målet var at videreføre oplysningstidens rationalistiske projekt, uden at gøre knæfald for dennes romantiske tendenser. (Olsen 1997: 87)

Positivismen er basert på tre viktige hovedprinsipp: for det første, at al forskning må bygge på det positivt gitte, det vil si på sanseerfaring (ting vi kan se, telle, måle, veie). For det andre en avvisning av metafysiske forklaringer, det vil si at ting eksisterer i kraft av åndelige, religiøse eller andre overnaturlige forhold. Og for det tredje, at vurderingsmåtene i naturvitenskapene tilbyr en modell for alt vitenskapelig arbeid. (Olsen 1997: 87)

Centralt for den logiske positivisme var at teorier skulle være mulige at efterprøve, hvilket gjordes ved at sammenligne prognostiske udsagn med hva der rent faktisk fulgte, gerne synliggjort gennem et eksperiment. Kort sagt mente den logiske positivisme at kunne gøre sikre observationer på grundlag af empiriske data, at fremsætte påstande ud fra disse, og hvis påstandene konsekvent viste sig at være valide, at kunne ophøje disse påstande til teori og sikker viden. I konsekvens heraf blev det yderst væsentligt, at selve observationen var rensset for teori: "For å kunne utprøve en teori mot fakta måtte observasjonene av fakta være uavhengig av teorien. Dette forutsatte et teorinøytralt observationssprok der de uavhengige dataene kunne omtales og behandles" (Olsen 1997: 89f).

5.2.3.2 Videnskabelige lovmæssigheder

Den videnskabsteori der bygger på logisk positivisme, fordrede altså at al videnskab udtalte sig på grund af påviselige lovmæssigheder. Disse love skulle være generelle og universelle, enhver enkelbegivenhed var principielt forudsigelig på grundlag af disse. Imidlertid kunne sådanne love være af to typer. Først er der de helt sikre ”universelle” love, den anden var statistiske love, som kun sagde at et fænomen under et givet sæt af omstændigheder med overvejende sandsynlighed ville forekomme: ”En lov kan følgelig defineres som et testbart utsagn som foreskriver en konstant (eller statistisk sannsynlig) forbindelse mellem to eller flere fenomenen” (Olsen 1997: 90f).

Men hvad kan vi nu lægge i begrebet ”testbart udsagn”? En naiv opfattelse af videnskaben er at den beviser sine påstande, men dette er ikke så uproblematisk som det umiddelbart lyder. Karl Popper er vel nok kendt som den ypperste eksponent for den videnskabsteori som mener, at man ikke skal prøve at bevise en teori, men tvært om prøve at *modbevise*, eller som det hedder, falsificere den. (Olsen 1997: 94)

Olsen finder Poppers forhold til den logiske positivisme ”ambivalent”, men hvordan det nu end forholder sig, følger jeg Olsen i at der er tale om et mindst lige så strengt videnskabsideal som positivismens. Dette maner imidlertid ikke til forsigtighed i fremsættelsen af teorier og hypoteser, tvært imod. Jo dristigere en teori er, jo mere den forsøger at forudsige, des lettere vil det være at forsøge at falsificere den, samtidig med at den, for så vidt at forsøgene på modbevis ikke lykkes, har så meget større nytteværdi. Hvor stor dens nytte end er, og hvor mange falsificeringsforsøg den end har modstået, kan den dog ikke anses som sand i absolut forstand, der findes altid mulighed for at den senere modbevises og erstattes af en mere modstandsdygtig teori. (Olsen 1997: 92ff)

Det nærmeste man kan komme en begrundelse for å beholde en hypotese, er at den har modstått iherdige forsøk på å bli falsifiseret. Verifisert er den imidlertid ikke; den kan kun ha en foreløpig status som ”sann” inntil nye og bedre hypoteser oppstår. Man må erstatte drømmen om endelig vitenskapelig sannhet med kravet om empirisk prøvbarhet. (Olsen 1997: 94f)

Det har været fremhævet at de allerfleste videnskabelige teorier har vanskelig ved at leve op til kravet, idet der for de flestes vedkommende vil være anomalier som i praksis bortforklares ved forskellige ”immuniseringsstrategier”. Tillige observeres data

altid ved hjælp af en eller anden form for teori, og den neutrale empiriske kontekst er altid principielt tvivlsom, og tillige afhængig af kategorier. ”Utsagnet ’Alle spanformete kar har flat bunn’ er teoretisk set falsificeret gennem opdagelsen av ett med spiss bunn. Problemet er selvsagt om et kar med spiss bunn virkelig skal tælle som spanformet keramikk” (Olsen 1997: 95).

Hvis man ønsker at smykke sig med naturvidenskabens fjer, går jeg ind for det strengest mulige videnskabsideal. Når man derimod benytter sig af en hermeneutisk metode, er naturvidenskabelig strengthed en umulighed. Det gør det dog ikke muligt at påstå hvad det skulle være, man må stadig, for så vidt man vil tages alvorligt, have en vis stringens, og lykkes det nogen at modbevise en af mine påstande, ved at påpege at de savner indbyrdes konsistens, så må jeg være villig til at revidere eller opgive dem. Således behøver noget ikke være ophøjet til at være en naturvidenskabelig hypotese eller teori for at være falsificerbart. Hvis en arkæolog graver noget op som modbeviser en påstand jeg har gjort om et historisk emne, så er den påstand modbevist. Og er der ikke noget prognostisk over enhver påstand?

Jeg er nok enig i, at princippet om falsificering giver problemer også for de stærkt empirisk baserede naturvidenskaber, men generelt finder jeg at det er en langt mere fornuftig og sober tilgang til problemet omkring sandhed end at betragte teorier som beviselige. Et blik tilbage over videnskabshistorien vil opvise utallige eksempler på teorier som har været anset som sande og muliggjort store tekniske og teoretiske landvindinger, for til sidst at blive udskiftet med nye teorier som var bedre i overensstemmelse med det akkumulerede empiriske materiale. Men hvor jeg finder at problematikken for naturvidenskabens først og fremmest har videnskabsteoretisk betydning, synes den mere presserende for samfundsvidenskaberne og humaniora. Jeg indrømmer naturvidenskaberne en anden (om man vil højere) grad af videnskabelighed end de to andre, som så til gengæld har en anden styrke og berettigelse end naturvidenskabens kan aspirere til. De komplementerer hinanden, og kan næppe undvære hinanden. At det er vanskeligere at falsificere en samfundsvidenskabelig teori, især én anvendt på en forsvunden kultur, skyldes især mangelen på mulighed til at opstille et eksperiment. Men også på et rent nutidigt undersøgelsesfelt vil det være et problem at variablerne er så mange, at de grundlæggende er hinsides eksperimentatorens kontrol.

Laboratoriets kontrollerede miljø er en principiel umulighed. Alt dette gør det imidlertid for mig endnu mere relevant at prøve at modbevise alt det bedste man har lært, og at indsamle det størst mulige empiriske materiale som grundlag for disse bestræbelser. Alt i alt vil det kræve langt større indsats, og resultaterne vil synes vanskeligere at applicere praktisk end mange af naturvidenskabens, men de vil sige noget *andet* end naturvidenskaben, og derigennem også have *deres* berettigelse i det akademiske miljø. Som konsekvens af alt dette må jeg bekende, at jeg ikke går ind for ideen om enhedsvidenskab.³³ Imidlertid er det ikke mit standpunkt at man, idet man opgiver at forklare *alt*, bør afstå fra muligheden for trods alt at forklare *noget*. Og i dette dobbelte perspektiv om at sige noget, for så at prøve at pille det fra hinanden igen, synes et HIGI at være et nyttigt redskab.

5.2.3.3 Midtvejsteori

Den processuelle arkæologi ville altså forklare ændringer i en kultur på grundlag af overordnede teorier, men der viste sig snart vanskeligheder forbundet med dette. Ud over de videnskabsteoretiske problemer strejft ovenfor, var der et praktisk problem med at relatere nøjagtige observationer til de helt overordnede teorier, hvor observationerne var af ting, mens det man forsøgte at forklare var adfærd. I et forsøg på at skabe forbindelse mellem disse niveauer indførte man begrebet om teori på et middelniveau:

Løsningen lå i anvendelse af det som er kaldt midtnivå-teori ("Middle-range-theory"). Midtnivå-teori (MNT) er et begreb som stammer fra sosiologien, hvor Robert Merton havde argumentert for nødvendigheden af at det ble skapt teoretiske prinsipper for å forbinde samfunnsteorier på et høyt nivå med de empiriske "lav nivå"- studiene som sosiologer flest foretok. (Olsen 1997: 97)

Det var altså den ny arkæologis mål kraftigt at udvide grænserne for, hvad man kunne udlede af forskellige arkæologiske fund. Antropologien var så vigtig i denne

³³ Hvis jeg skal nævne nogle grunde til at mange udenfor naturvidenskaben ikke deler dette synspunkt, vil jeg foreslå følgende. For mange er "videnskabelighed" et ord ladet med stor positiv værdi, og både for deres egen selvfølelse og økonomiske bevillingers skyld, ønsker de at gøre deres forskning så videnskabelig som overhovedet mulig. Et andet motiv kan være, at man ønsker at begrunde en aktiv indgriben i et nutidigt problemkompleks med absolut sikkerhed og forudsigelighed, under henvisning til en social teori. Her har jeg imidlertid den luksus at kunne se bort fra den slags konsiderationer, og som sagt mener jeg at den eksperimentelle naturvidenskab, om end i ringere grad, har de samme problemer.

sammenhæng, fordi den skulle gøre det muligt at opstille regler for samfund generelt, og så var det egentlig blot at sammenligne nutidig materiel kultur med fortidig, og ekstrapolere i forhold til fortidige samfund. Man behøvede ikke en (principielt uopnåelig) fuldkommenhed i fundmassen, men kunne som i en ligning regne sig frem til de manglende data. Selv om man gik bort fra 'kun' at registrere de forskellige fund, mistede man ikke ét gram af videnskabelig tyngde, idet de sikre love garanterede for validiteten af den forskning man foretog sig. Med et slag var altså udsigelseskraften mangedoblet, samtidig med at arkæologien stadig kunne bryste sig af en grad af videnskabelighed som ikke lod noget tilbage for naturvidenskaberne. Imidlertid hvilede altså det hele på den antagelse, at de love og teorier man anvendte på sit empiriske materiale var absolutte, objektive og pålidelige.

"MNT er altså et 'instrument' som skal gøre oss i stand til å spille det arkeologiske materialet i en baklængs film, slik at arkeologene kan observere de levende dynamiske handlingene som produserte den materielle kulturen" (Olsen 1997: 98)

Omkring MNT har Trigger følgende dom: "Det kan tyde på at forskjellen mellem *middle-range*-teori og generell teori ikke er så stor i så henseende som mange arkæologer tror" (Trigger 1996: 265).

5.2.4 En uundgåelig proces?

Ifølge Olsen var den processuelle arkæologi nok mere et udtryk for en sindstilstand og et nybrud, end for en samlet gennearbejdet teori. Ikke blot måtte man opgive eller i det mindste udskyde projektet med at finde de styrende overordnede teorier, men forholdet til den logiske positivisme var også ofte mest af formel eller ligefrem rituel karakter, mere noget man påberåbte end noget man egentligt fik indarbejdet. Det skal da også medgives, at det er vanskeligt at definere begrebet på en sådan måde, at der ikke findes mulighed for uenighed eller misforståelser. (Olsen 1997: 55)

Det kan også være vanskeligt at se, at arkæologerne altid gjorde deres yderste for at falsificere deres hypoteser eller midtniveauteorier, hvilket man let finder konkrete eksempler på. (Olsen 1997: 95f)

Som Giddens indenfor samfundsteori definerer funktionalisme, består den af to principper: "for det første at samfund eller sociale system har en egen 'fornuft' i form av

iboende behov, og dernest at måten disse behovene bliver tilfredsstilt på, utgjør forklaringen på hva som skjer i eller med disse systemene” (Giddens 1979 citeret af Olsen 1997: 133).

Forklaringen på et samfunds opbygning bliver dermed, at det er nødvendigt for at samfundet skal overleve. I kraft heraf følger også, at et eventuelt pres til forandringer kommer udefra, et typisk eksempel kan være klimaændringer. I Olsens bestemmelse af den ny arkæologi var disse behov i høj grad defineret som økologisk ligevægt eller balance. Hermed bliver kulturen ikke blot summen af redskaber, men kan i sig selv betragtes som et redskab, hvor for eksempel ritualer og tabuer kan forklares ud fra deres funktion som er at skåne miljøet, eller i det mindste at opretholde en form for ligevægt. I et eksempel med indførelsen af jordbruget i Danmark betones klimaændringer, øget saltindhold i havvandet, befolkningstilvækst og ændringer i vegetation som årsager til det teknologiske og kulturelle skifte. Det understreges at man allerede i ca. 1000 år havde haft kontakt med samfund som besad den nødvendige kultur, men denne diffunderede ikke af sig selv førend de ydre omstændigheder gav stødet hertil. (Olsen 1997: 132-140)

Implicit i denne forklaringsmetode ligger der også et evolutionistisk princip gemt. Det er tænkeligt at nogle kulturer ikke tilpassede sig nye omstændigheder, men da er de uddøde. Men for så vidt at de ville overleve, gør der sig en determinisme gældende her. Kulturen bliver stillet over for et valg, og den vælger det fornuftige og acceptable at overleve. At den i modsat fald går under, og dermed bliver usynlig fra vores perspektiv, gør at der vitterlig ser ud til at være en indbygget rationalitet. Jeg finder ikke at Olsen nogen steder gør denne støtte til at se kulturer og mennesker i dem handlende ud fra oplyst egeninteresse eksplicit, men det er da også et forbehold som ikke afgørende redder funktionalistiske perspektiver fra den kritik der går ud på, at den tillægger aktørerne en grad af fornuft som de ikke kunne besidde. Endelig vil jeg når det evolutionistiske perspektiv er oppe at vende, understrege at den naturlige udvælgelse ikke kun lader de *bedst* egnede overleve, men faktisk også de 'bare' egnede.

Den sidste pointe er i hvert fald ikke spildt på Olsen: ”dersom samfunnet ikke lever i hårfin balance med hva naturen tåler, er det vanskelig å se hvordan miljøet skal kunne styre samfunnets utforming og endring” (Olsen 1997: 138).

Ovennævnte er ikke bare et problem for den ny arkæologi, og vi skal videre til at se på de ændringer disse førte til, delvis tilskyndet af de problemer projektet praktisk løb ind i, og desillusionen dette medførte for nogen af bannerførerne, men også ud fra øget videnskabsteoretisk pres 'udefra'.

Dog kan det hele ikke bare kaldes bortkastet tid og spild af kræfter. Som kulturarkæologiens endeløse bestræbelser på kategorisering og fastlæggelse af en kronologi udgjorde en nødvendig baggrund for nye diskussioner, kunne den ny arkæologi give stof til nye indsigter gennem at stimulere til debatten, og nogle ting ved man jo ikke er umulige, før end man har prøvet dem, og dermed kan man komme videre til nye bestræbelser. Det forekommer heller ikke oplagt, at man bør kaste vrage på alle resultater den processuelle arkæologi mener at have opnået, akkurat som man ikke bør opgive en kronologi fastlagt af den ældre arkæologi.³⁴

Sine mangler til trods var den processuelle arkeologien et klart fremskridt for faget. Endelig var man kommet videre end til deskriptive materialpublikasjoner som syntes fastlåst i bagevja av kronologier og typologier. Forhistoria var ikke lenger et lappeteppes av kulturer der stadig nye strømmer av folk (eller helst krukker, sverd, øksetyper) ble sprøytet ut på vandringer fra sine urhjem. Samtidig hadde de processuelle arkeologene gjennom sitt opprør startet en prosess som man kanskje ikke helt innså rekkevidden av. Gjennom at appellere til teoretisk bevissthet og debatt, og viljen til å se arkeologien som en del av et større filosofisk og antropologisk fellesskap, var det bare et tidsspørsmål før noen måtte oppdage at det man oppfattet som nytt, allerede var passe i andre disipliner. (Olsen 1997: 58f)

Olsen gør en del ud af, at arkæologien har haft en tendens til at opfange nye videnskabsteoretiske tendenser samtidig med at de fagområder inspirationen kommer fra forlader disse. Således var den logiske positivisme løbet ind i store vanskeligheder allerede på det tidspunkt, hvor den ny arkæologi så varmt (i hvert fald formelt) tilsluttede sig denne.³⁵ Et par problemer var mere eller mindre specifikke for brugen i arkæologi,

³⁴ Men naturligvis skal man altid være villig til at revidere den, hvis det empiriske materiale kraftigt antyder at det er ønskeligt eller nødvendigt.

³⁵ Hvad Trigger også klart giver udtryk for, men igen lidt spredt på enkelte personer, f.eks. Side 231 (Trigger 1996)

men grundlæggende var de af mere fundamental videnskabsteoretisk karakter. Vi har allerede behandlet den hermeneutiske metode, som mange arkæologer (igen) lod sig inspirere af, og da den post-processuelle arkæologi ikke er nogen samlet retning, skal nogle få træk blot beskrives.

5.2.5 Post-processuel arkæologi

Ved hjælp af navnet signaliserer man ikke bare afstand til den processuelle arkeologien, man antyder måske også at det processuelle stadiet er passert (eller passé). Uanset er det klart at det som efter hvert blev kaldt post-processuel arkeologi, ikke utgjør nogen enhetlig retning med et teoretisk perspektiv. Det må ses på som en paraplybetegnelse for ulike retninger innenfor arkeologien, inspirert av blant annet fransk strukturalisme, post-strukturalisme, marxisme, feministisk teori, kritisk teori og hermeneutikk. Det retningene primært hadde tilfelles, var sin kritikk av den rigide økologiske funksjonalismen og det strenge positivistiske vitenskapsidealet. (Olsen 1997: 60)

Vi har egentlig allerede i problematiseringen av arkæologien så langt opnået et grundlag at pille den processuelle arkæologi fra hinanden på. Grundlæggende var de for optimistiske med hvad de kunne si med hvilken sikkerhed, og deres teoretiske grundlag var forældet fra starten. Mange har næppe nogensinde praktiseret det ideal de påberåbte sig.

Som ovenstående liste indikerer, blev det igen stuerent at foretage arkæologisk forskning ud fra et perspektiv, andre igen prøvede en forsigtig retræte. Således advokerer Renfrew and Bahn for en syntese benævnt 'Cognitive processual archeology'. Samlende anerkender det at individer kan influere den kultur de er en del af, samtidig med de erklærer at historikerne har gået lidt den anden vej, de nævner specifikt Braudel og hans lange perspektiv. De erklærer også at faktisk aldrig er uafhængige af teori, og at formulere universelle love på arkæologiens område som ufrugtbar ('not a fruitful path') (Renfrew and Bahn 2000: 491).

På det følgende opslag er der så en 'model' af hvordan facts og teori kan påvirke hinanden progressivt. At der måske stadig er tale om en retræte kan indikeres af, at denne hermeneutiske cirkel i 1996-udgaven er firkantet (Renfrew and Bahn 1996: 471), mens

den i 2000-udgaven er blevet oval.³⁶ Tekstdelen er ikke ændret. (Renfrew and Bahn 2000: 491-493).

Jeg skal runde denne undersøgelse af arkæologisk *teori* af. Jeg har i det mindste fundet ud af, at det organiserede angreb på empirien er gået i opløsning, så nogen samlet front står HIGI ikke over for.³⁷ Jeg har fået bestemt at et vigtigt problem *er* hvordan materiale sættes i forbindelse med kultur, men der genstår et par små undersøgelser i forbindelse med arkæologiens kilder, der har meget at gøre med deres udsigelseskraft.

5.3 Kontekstbegrebet i udgravninger

Alle taler om kontekster, her er jeg ikke nogen undtagelse. Imidlertid skal jeg give et relevant eksempel på, at det i arkæologiens verden kan have en lidt overraskende betydning. Artefakter *kan* omfatte alle påviselige resultater af menneskelig aktivitet, og dermed blive synonymt med (potentielt) *dokument*, men de fleste arkæologer undtager feks. huller efter husstolper og til opbevaring af madvarer herfra. (Renfrew and Bahn 2000: 50)

Hvad der er særligt interessant er som sagt konteksten:

A finds context consists of its immediate *matrix* (the material surrounding it, usually some sort of sediment such as gravel, sand or sediment), its *provenience* (horizontal and vertical position within the matrix) and its association with other finds (occurrence together with other archeological remains, usually in the same matrix). (Renfrew and Bahn 2000: 50)

Fra 1800-tallet har man været opmærksom på betydningen af så nøje som muligt at beskrive denne kontekst af et fund, før end man fjernede det fra jorden. Således siger det meget om en artefakt om den er fundet i en grav, grøft eller gamle. I lyset af det er det virkelig tragisk når et potentielt fundsted plyndres, for når en græsk vase dukker op i en privat samling, er det ikke længere muligt at konstruere dens kontekst, som for tydelighedens skyld kaldes ”primary context” (Renfrew and Bahn 2000: 50ff)

Man kunne næsten driste sig til at sige, at konteksten i heldigste fald bliver en tekst, og på en måde var det næsten det positivisterne gjorde. Imidlertid må man

³⁶ Der skulle være kommet en hel ny udgave, som jeg desværre ikke har tjekket, men måske er den hermeneutiske cirkel blevet helt rund. Og her er det jo i øvrigt i dens egenskab af hermeneutisk spiral...

³⁷ Et eksempel på den debat der kan foregå indenfor faget i dag findes i opgavens afsnit 7.3.2

indvende, at det ikke er muligt at vide hvordan denne tekst skal læses. Præcis den samme opstilling af identisk gravmateriale i to forskellige kulturer kunne jo antages at være på forskellige grundlag, teksten er altså ikke nødvendigvis i samme sprog. Imidlertid er det oplagt, at artefakternes potentiale som levnsudnyttelse forøges kraftigt hvis den primære kontekst er bevaret.³⁸

Ellers kan man bemærke, at denne primære kontekst virker som et lidt konstrueret begreb. Primær i forhold til hvad? At en potte findes i en grav, betyder jo trods alt ikke, at det var det første sted den var. En har antageligt taget den og flyttet den fra hytten til graven på et tidspunkt. Og har en vase stået længe nok hos en privat samler, skal der nok være kontekstuel information her for en antaget fremtidig arkæolog.

Men oplagt bør man huske problematikken når man programmerer et HIGI.

Og så i øvrigt huske, at når en arkæolog siger kontekst, refererer det ofte til noget ret lokalt fysisk.

5.4 Datering

Datering kunne komme under kontekst, men hører hensigtsmæssigt til i et eget punkt. Arkæologien arbejder med relativ datering og absolut datering, jeg skal ikke komme ind på alle metoder.

Relativ datering er datering ud fra fysisk kontekst eller karakteristika. Geologien kan hjælpe hvis fundet er fra en signifikant geologisk formation, den kan være synligt meget gamle eller ikke så gamle, og man kan datere fra typologisk sekvens. Sidtævnte drejer sig om, at man bedømmer om noget er mere eller mindre moderne end noget andet. Datering kan foretages gennem sammenligninger med noget man mener at kende datoen på, gennem pollen eller uddøde dyrearter, men det koger egentlig ned til, at dateringen ikke er til en fikseret tidsskala, som f.eks. vor egen kalender. (Renfrew and Bahn 2000: 118-128)

Herimod står absolut datering, og allerhelst vil man knytte an til kalendere og historiske kronologier. Det er naturligvis ikke alle arkæologer der nyder denne luksus. Dte kan være et problem, hvis der eksisterer en kalender, men vi ikke kan relatere denne sikkert til vor egen. Kronologier kan give næsten lige så meget støtte som kalendere, men

³⁸ For levnsudnyttelse, se afsnit 6.2.2

de har ofte en vis unøjagtighed. Når det gælder ægyptisk kronologi er der således en estimeret fejlmargen på 200 år når man kommer tilbage til år 3000 fkr. Man kan eventuelt korrigere ud fra kendte astronomiske fænomener, som beskrives i det datidige materiale med en vis sikkerhed. (Renfrew and Bahn 2000: 129-132)

Outside of historic and litterate lands, however, cross-dating and broad typological comparison have been almost entirely superseded by the various scientifically based dating methods described below. So that now, all the worlds cultures can be assigned absolute dates. (Renfrew and Bahn 2000: 132)

De to mest kendte videnskabelige dateringsmetoder er troligt kulstof 14 og træeringsdatering. For at tage træringene først, er princippet ganske enkelt at træer i tempererede soner når de fældes har ringe, hvis tykkelse afhænger af hvordan året var. De er så regelmæssige, at det er muligt at tælle sig bagud år for år, og tælle videre på et nyt træ når man løber tør for ringe. Metoden tillader at bestemme hvornår et træ med sikkerhed er *fældet*, ca 8000 år tilbage, i alle egne af verden hvor der er tilpas stor forskel på sommer og vinter og der vokser træer, man har haft en ubrudt række af træer så langt tilbage, og folk har brugt den slags træ til konstruktioner. (Renfrew and Bahn 2000: 135f)

Endelig er der altså især de radioaktive metoder, hvor en radioaktiv isotops halveringstid bruges for at regne sig tilbage i tid. Der er usikkerheder forbundet med disse metoder, man ved ikke altid om baggrundstrålingen var den samme på tidspunktet, målemetoden kan give nogen usikkerhed og prøven være forurennet af forskellige faktorer. Kulstof 14 kan datere ca. 50000 år tilbage i tiden, under 400 år er metoden imidlertid for upræcis. Til trods for komplicerede grafer for hvornår metoden er mest upræcis, angives denne usikkerhed endda kun med en sandsynlighed vedhæftet, det er således muligt at den er mere unøjagtig. Endelig er år '0' for kulstof 14 metoden 1950. (Renfrew and Bahn 2000: 138-144)

Altså: absolut datering er absolut i den forstand, at den knytter an til vor egen kalender. Den er måske op til så og så mange år upræcis, med en angivet sandsynlighed for, at det ikke drejer sig om endnu flere. Træeringsdatering er mere præcis, men for langt den længste periode af menneskets historie er man henvist til de radioaktive eller relative

metoder. Det er i det mindste bedre end ingenting, og om ikke andet viser alt dette, at datering, rækker og kronologier stadig er en såre vigtig beskæftigelse for arkæologien. Og til den slags sammenligninger skulle et HIGI ikke være så dumt endda.

6 En lang historie

Det er almindeligt at skelne mellem historieskrivning og historievidenskab, om end det ikke er så let at bestemme sig for hvor skillet bør gå, og når jeg uspecificeret i det følgende taler om 'historiefaget', mener jeg begge grene. Det er naturligvis også vanskeligt at blive enige om præcis hvor videnskabelig historie *kan* blive.

Historien indtager en særstilling blandt videnskaberne, fordi den i sin oprindelse ikke bare udspringer af et rationelt erkendelsesgrundlag, men har sine rødder tilbage i menneskehedens centrale kulturoplevelser, i myten og i kronologien. [...] Historien som myte, som legitimation, som identitet har sit foretrukne medium i en kunstnerisk form, men denne form følger også med ind i den videnskabelige rationalitet, og dette giver historievidenskaben en dualisme de andre videnskaber ikke kender. (Floto 1985: 13)

Historieskrivningen har en imponerende lang tradition som faget, også historievidenskaben, til stadighed forholder sig til, idet denne tradition samtidig i høj grad tjener som et vigtigt kildegrundlag for (langt de fleste af) disciplinens forgreninger. Jeg skal ikke skildre faget så slavisk som arkæologien, ikke overraskende er nogen af problematikkerne beslægtede med arkæologi, og er dermed allerede behandlet. Samtidig fungerer denne gennemgang fint i forlængelse af arkæologien.

6.1 Historie mellem individ og univers

Førend jeg går ind i historiens kildebegreb vil jeg give et kort rids af historievidenskaben. Den opstod som selvstændig videnskabelig disciplin i 1700-tallet og professionaliseredes i 1800-tallet, med det objektive videnskabsideal og oplysningstidens

ambitioner (eller om man vil overmod) som vigtigt grundlag, og nationalstaten som implicit mål.³⁹ (Floto 1985: 13-16)

En række store personligheder gjorde sig gældende i den unge videnskab, for Danmarks vedkommende Kristian Erslev (1852-1930), som på sin side stod i gæld til tyskeren Leopold von Ranke (1795-1886), som inspirerede det meste af den vestlige historievidenskab. Gennembruddet var her kildekritikken, det at man systematisk stillede sig skeptisk overfor den lange tradition som udgjorde den unge videnskabs empiriske grundlag. (Floto 1985: 21)

Erslevs betydning understreges af, at han stadig figurerer i det meste teoretisk dansk historievidenskabelig diskussion, og dette er en vigtig grund til, at jeg allerede har hævdet at kildekritikken synes 'uproblematisk' for historiefaget, men den undgår forståeligt nok ikke kritik eller modifikationer. Jeg har også allerede strejft historieteori, og bør kvalificere min position derhen, at jeg ikke stiller mig ligegyldig overfor metode i historiefaget, og findes der en samlende metode som er fælles for hele historievidenskaben, antager jeg at det nok kildekritik i en eller anden afskygning.

6.1.1 En positivistisk historie?⁴⁰

Positivismen gjorde sit indtog i historievidenskaben allerede i sidste halvdel af 1800-tallet, og Floto skelner mellem en filosofisk positivisme og videnskabelig positivisme. Sidstnævnte kendetegnedes ved troen på muligheden af absolut værdineutralitet og objektivitet, indskrænkning af videnskabens objekt til pålidelige årsagssammenhænge og disse sikre observationers brug til at fremsætte universelle love. Den var i dens kontekst dels et forsøg på at slippe af med enhver form for metafysik og en reaktion imod en stadig mere detaljeret arbejdsdeling indenfor historievidenskaben, som kunne ses som frembringende yderst specialiserede videnskabsmænd så tyngede af faktuel paratviden, at de intet perspektiv kunne have på videnskabens overordnede felt. I øvrigt er det muligt på den tid at se positivismen som et overvejende angelsaksisk-fransk fænomen, vendt mod den tyske skole. Allerede dengang var positivisme ikke blot noget

³⁹ Altså omtrent samtidig med, eller en anelse før end arkæologien og for den sags skyld de fleste videnskabelige discipliner i den arbejdsdeling som opstod indenfor videnskabens verden.

⁴⁰ Skal jeg anlægge en litterær vinkel på progressionen i denne undersøgelse, dukker med mellemrum dukker den samme antagonist op, nemlig positivisten. I historievidenskaben møder vi ham som en lidt yngre mand, før den tid hvor han blev fordrevet til arkæologien.

mange bekendte sig til, men også ofte noget man i polemisk øjemed kaldte sine modstandere, og det kan være vanskeligt – også i dag – at afgøre hvem der var positivist og i hvor høj grad.⁴¹

Af ovenstående antydes, at historiefaget i dets tidlige etableringsperiode var stærkt influeret af nationale interesser. Historieskrivningen så sig selv som havende en formidlende og pædagogisk funktion i nationalstatens tjeneste:

En stor del af nyere tids historie er nationalstatens historie og det er derfor ikke underligt at historien oftest har været national: Et folk har brug for en fælles fortid hvis det skal håbe på en fælles fremtid, og derfor bliver den nationale historieskrivning bæreren af den nationale bevidsthed. (Floto 1985: 16)

At nationalitet har haft stor betydning for de forskellige *historiske* skoler, tydeliggøres ved et kort blik på Flotos indholdsfortegnelse, og det er vel en medvirkende årsag til at positivismen ikke synes at være så klart afgrænset periodisk som i arkæologien, men det er nok fuldt på sin plads at tale om en positivistisk strømning. En anden årsag til at positivismen aldrig synes at være blevet så dominerende, er den før beskrevne dualistiske karakter, hvor historieskrivningen så sig selv som havende et formidlende og pædagogisk funktion. Endelig har det uden tvivl også været tydeligt for nogle samtidige historikere, at objektiviteten led stærkt under den nationale vinkel på historien, noget den i øvrigt i nogen grad stadig gør i dag.⁴² Dette kan have ført til en længsel efter naturvidenskabelige tilstande, hvor det ikke gjaldt om at leve sig ind i sin nationalstats historie.

6.1.2. Bedste fjender?

Jeg har allerede været inde på hermeneutikken, og det turde efterhånden være tydeligt hvordan den står i opposition til positivismen hvor end de to møder hinanden.

⁴¹ Således diskuteres i dag indgående hvorvidt erslev var positivist, skabspositivist eller helt i den antipositivistiske undergrundsbevægelse, se for eksempel *Tegnets udfordring til det kildekritiske subjekt* (Gert Simonsen 2001: 113f)

⁴² Læs en fransk, en engelsk og en tysk historie om napoleonskrigene, eller en russisk og en engelsk om anden verdenskrig. Selv uden at lyve er det klart at selv mange nyere værker har stor forskel i relativ vægtning af Austerlitz, Leipzig og Waterloo i første tilfælde, og El Alamein og Slaget om Ukraine i det andet. Og spørger min læser nu hvad slaget om Ukraine eller Leipzig er, har jeg demonstreret min pointe.

Det er ikke vanskeligt at se hvilke problemer det kan medføre, når en historiker lever sig ind i netop *sin* arbitrære nationalstats historie, i hvert fald når man skal have en fransk og en tysk historiker til at tale sammen. Jeg nævner dette fordi jeg vil hævde, at såvel positivisme og hermeneutik har været med historievitenskaben lige fra professionaliseringen. Deres indbyrdes styrke har givetvis fluktueret stærkt, men det er oplagt at har den ene position opnået en tyngende dominans, har dette i sig selv dannet grundlag for at den anden kunne vende stærkt tilbage.⁴³ De har dog begge haft brug for kilder, og det er på høje tid jeg kommer til dem. Uenigheden mellem positivisten og hermeneutikeren drejer sig i højere grad om hvad man kan udlede af kilderne (og hvordan det bør gøres), end af hvordan man kan bedømme deres vederhæftighed. Begge indser at de må stille sig *kritisk* til kilderne.

6.1.3 Andre stormfulde forhold

Før jeg fordyber mig i kilderne, bør jeg kort omtale nogle få forskellige forsøg på at forstyrre historikeren og dennes hermeneutiske cirkler, og da de alle kom fra de 'mere videnskabelige' discipliner, er det jo oplagt at se dem som stående i ledtog med positivismen.

I Flotos *Historie* beskrives det direkte som "udfordringen fra sociologien", om end det var nationalt bestemt hvor udfordret man følte sig. Kort beskrevet førte den til at perspektivet for historieskrivningen (igen) blev bredere end personfikseret politisk historie, som ellers havde haft en tendens til at blive enerådende under den før omtalte fase med specialisering. Det forsømmes ikke at gøre opmærksom på at ændringerne i samfundet, med større befolkninger og øget kompleksitet var en kraftig medvirkende årsag til at det historiske perspektiv således blev bredere. (Floto 1985: 69f)

Max Weber (1864-1920) fortjener at nævnes her. Han stod historiefilosofisk for et forsøg på at mægle mellem positivisme og hermeneutik, hvor det anerkendtes at værdier i historievitenskaben var relative, men at der gjorde sig lovmæssigheder gældende, om end i svagere grad end i naturvidenskaberne. Ellers advokerede han for et mere pluralistisk historiesyn, hvor økonomiske og sociale faktorer også belyses. (Floto 1985:

⁴³ Jeg tolker bemærkningerne i *Historie* nederst på side 25 som en støtte for dette mit synspunkt, omend en anden terminologi bruges her. I hvert fald fastslås her at en ambiguitet har været til stede i historievitenskaben lige fra den spæde start. (Floto 1985: 25)

64-67) Hvor sociologien forsøgte at opstille generaliseringer, var historiens bidrag i deres parløb at opsøge partikulære historiske årsagssammenhænge. (Floto 1985: 69)

Endelig bør Karl Marx (1818-1883) nævnes, idet han har været årsag til såvel tilbagevendende input til historievitenskaben, såvel som varemærke til nogle bemærkelsesværdige historiske samfundsændringer. Marx' forfatterskab har mange nuancer, men ikke nogen indre konsistens, og ganske forskellige positioner kan indtages på baggrund af dette, også fordi hans forfatterskab i høj grad var politisk. (Floto 1985:52)

Mest berømt og berygtet er vel begrebet 'historisk materialisme', og under denne kan summeres hans (og Engels) stadieteori, hvor samfundenes udvikling forløber fra slavesamfund over feudalsamfund til det borgerlige samfund, som dog stadig indeholder de spændinger som udgøres af klasse modsætninger. Disse er dog under borgerskabet så indlysende, at modsætningen bliver bipolar og resultatet uundgåeligt: det sidste stadie som er kommunismen. Dette dog kun hvis den videnskabeligt funderede erkendelse af dette anvendes til at ændre forholdet, videnskaben får sin historiske politiske mission og bliver dermed politisk, subjektiv og partisk. (Floto 1985: 51f)

Politiseringen af videnskaben var naturligvis direkte i modstrid med positivismen, men den historiske nødvendighed er på den anden side ganske positivistisk, om end det var en positivisme forud for sin tid.⁴⁴ Endelig kan hans bestemmelse af uforløste spændinger i ethvert samfund bruges til at forklare samfundsudvikling som resultat af interrelaterede økonomiske og sociale faktorer, som igen kan bruges som argument mod den ny arkæologiske forsøg på at tolke og forudsige ud fra én overordnet teori. Hvis dette er tre hovedpositioner som ikke nødvendigvis indtages på samme tid, følger at den historiske udvikling tilsiger at de har haft vidt forskellig indflydelse på forskellige områder til forskellig tid. Nogleår turde være 1917 og 1968.

Så kort kan dét gøres, 1000 ord eller sider mere havde ikke bragt meget mere klarhed, når vi siger marxisme har vi sagt mange forskellige og potentielt modstridende ting, alt efter hvilket aspekt vi koncentrerer os om. I forhold til historisk materialisme skal jeg nævne, at jeg tager afstand fra en deterministisk historie, men jeg er ikke så

⁴⁴ På det tidspunkt fokuserede de 'videnskabelige historikere' (spæde positivistiske går jeg ud fra) på enkeltkategorier i deres tilnærming til naturvidenskaberne, mens Marx tilnærmede sig den naturvidenskabelige *metode*. (Floto 1985: 57) Hvad dette apolitiske aspekt angår, kan han altså ses som en forløber for Olsens neopositivister.

meget individualist at jeg mener at hvad som helst er muligt når som helst. De fleste indtager vel som jeg et mellemstandpunkt, men vi er nok spredt over et ret bredt kontinuum.

6.2.1 Hvad er en kilde?

Historiens nationale karakter er en medvirkende årsag til at jeg her stort set kun beskæftiger mig med dansk (og i nogen grad skandinavisk) litteratur, og at arven efter Erslev er den horisont der diskuteres indenfor. Men i al historievidenskab er der en fælles erkendelse af, at man ikke blot kan tage overleveringen for gode varer, bortset fra at der i særlige tilfælde (nationale eller personlige) vil optræde kilder som har hvad jeg vil kalde karakter af kanoniske tekster. Dette synes trods alt ikke at være et gennemgående træk ved den danske kildekritiske tradition som jeg vil diskutere op imod.

Min hovedkilde til denne diskussion er Olden-Jørgensens *Til kilderne!* (2001). I denne siger han selv om den tænkte anvendelse: "[T]il undervisningsbrug og tværfaglig orientering at introducere til den klassiske kildekritik i ajourført og anvendelig udgave" (Olden-Jørgensen 2001: 7).

Det lykkes i mine øjne godt, teksten er oplysende og komprimeret, således giver allerede programerklæringen mig anledning til at gøre to observationer.⁴⁵ Den 'klassiske kildekritik' (hvor klassisk betyder fundamental men ikke tilstrækkelig) er her kildekritikken som den formuleredes af Erslev på grundlag af Ranke formidledes til denne gennem bla. vor gamle kending Droysen. (Olden-Jørgensen 2001: 45) 'Ajourført' betyder at de nødvendige tilføjelser er blevet foretaget, i al overvejende grad gennem tilførslen af det funktionelle kildebegreb, som jeg snart skal vende tilbage til.

At sige at forskellen på arkæologiens og historiens kilder er skellet mellem skriftlige og ikke-skriftlige kilder, viser sig hurtigt at være forkert.

En "kilde" står aldrig alene, ja, den er slet ikke en kilde i sig selv, men kun en lap beskrevet pergament, et bemalet lærred, et stykke gammelt stof, en klump rustent metal, en fordybning i landskabet etc. En kilde er først en kilde, når den er "til" noget, og kilde

⁴⁵ Den er tillige skrevet med fynd og lune, tydeligvis af en praktiserende historiker som holder af sit fag.

til noget bliver den først når , når den bliver sat i relation til et spørgsmål, det være sig nok så vagt. (Olden-Jørgensen 2001:49)

Det kunne vel i sig selv stå som definitionen af det funktionelle kildebegreb, men jeg bør uddybe det en smule. En kilde bliver en kilde som en funktion af de spørgsmål historikeren stiller den, hvilket betyder at den samme genstand kan være mange forskellige slags kilder på en gang, om end måske kun en af gangen. Det er ikke selvindlysende hvor stort potentiale en kilde har, og den er aldrig i sig selv en god eller en dårlig kilde. Udtrykket har været brugt i ”den seneste menneskealder” i polemik mod det materielle kildesyn, som kun bruges derogativt om andre historikers kildesyn.⁴⁶ (Olden-Jørgensen 2001: 77)⁴⁷

Hvad jeg må finde interessant ved det funktionelle kildebegreb er dets ligheder med dokumentbegrebet sådan som jeg har vægtlagt det. Jeg skal så langt fra hævde at de to er det samme, især vil en vigtig forskel være hvad der har potentiale for at blive henholdsvis dokument og kilde. Som defineret kan *alt* gøres til et dokument, hvis blot en dokumentintendent vælger at gøre det. Men hvis jeg samler en tilfældig sten op fra marken og med betydningsfuld mine til Olden-Jørgensen triumferende deklamerer at: ”Dette er ikke en kilde!”, vil han nok enten forundret give mig ret, eller forsigtigt trække nogle skridt baglæns hvis stenen er stor nok og gløden i mine øjne tilpas kraftig. De bliver herved et ikke uvæsentligt spørgsmål på hvilken måde en (historisk-funktionel) kilde adskiller sig fra et dokument. Før jeg forsøger et svar må jeg imidlertid tilbage til kildekritikken i dens opdaterede funktionelle form.

6.2.2 Levn og beretninger

Fra (den sene) Erslevs tid har man skelnet mellem levnsudnyttelse og beretningsudnyttelse af kilderne. Det er ikke (længere) muligt at bestemme en kilde som

⁴⁶ Hvilket ikke længere bør overraske os.

⁴⁷ For en diskussion af opkomsten af det funktionelle kildesyn som begreb, se evt *Det funktionelle kildebegreb-en Århushistorie?* Her observeres i øvrigt at man kan finde kim til det allerede hos Erslev (s81) og det anes at det materielle kildebegreb er en positivistisk vederstyggelighed med en beklagelig stor (upåagtet) magt i det danske historikermiljø, og at det gør tværfagligt samarbejde nærmest umuligt (s92f). Det meget personlige og noget indforståede perspektiv (faghistoriemiljøet ved universitetet i Århus efter ca1950) er nok både styrken og svagheden ved denne ordrige artikel. (Paludan, Helge 2001:73-99) Olden Jørgensen krediterer også Erslev for at have foregrebet det funktionelle kildesyn, uden nødvendigvis at have indset konsekvenserne heraf. (Olden-Jørgensen 2001: 93, note53)

enten-eller i denne henseende, det afhænger naturligvis af historikerens spørgen, men det er oplagt at tale om træk af det ene og det andet. En beretning er en kilde som giver positive oplysninger, uanset om den har til hensigt at fortælle en historie, eller blot registrerer et eller andet forhold som feks. et regnskab eller et portræt.⁴⁸ Ved en sådan kilde må man altid foretage en vidneværdsættelse, der ikke blot vurderer om kilden har til hensigt at tale sandt, men tillige om den evner det intellektuelt og har mulighed for at gøre det, afhængigt af kildens kontekst. (Olden-Jørgensen 2001: 67f)

Herimod står altså kilden som levn, der grundlæggende ser kilden som en handling nærmere end et postulat. Der er tale om alt det man kan udlede eller læse mellem linierne, alt det som kilden kan bruges til at demonstrere, uanset hvilket konkret resultat frembringelsen af kilden har haft til hensigt at opnå. De har den kvalitet frem for beretninger, at de ikke kan lyve, ofte kan de diskvalificere en beretning, idet en beretning så godt som altid må vige for et levn. (Olden-Jørgensen 2001: 70f)

Ud over at fremhæve at levnsaspektet er forbundet med dokumentoriginatorens rolle, fristes jeg til at sige at det stiller sig som vidneudsagns styrke overfor beviser. Her er ovenfor antydnet et problem, som der skal broderes lidt videre på, nemlig muligheden af at plante beviser. Tag en guldmønt som findes et sted, hvad beviser den? Der er tusinde måder hvorpå den kan være havnet på en bestemt lokalitet, hvor mange hænder har den været igennem? Har kejseren selv givet den til sin livvagt som så rejste hjem til Trondheim, eller har den brugt 200 år på rejsen? Er finderens en charlatan?

Som også Olden-Jørgensen kommer ind på, er der andre grunde til trods alt at udvise forsigtighed i levnsudnyttelsen, og jo mindre vi ved om konteksten af et levn, jo større er chancen for at misforstå. (Olden-Jørgensen 2001: 72)

6.2.3 Den lille unaturlige forskel

[A]lle rester af fortiden, både hvad der findes af skriftlige kilder og alt der opbevares på museerne af arkæologiske fund, kultur og kunst eller indgår som en naturlig del af vores hjem, bybilledet, kulturlandskaber eller omgangsformer, kan gøres til genstand for levnsudnyttelse. (Olden-Jørgensen 2001:72)

⁴⁸ Jeg vil 'oversætte' til, at beretningsaspektet ved en kilde følger af at beretteren er dokumentintendant.

Jeg kunne nu besvare spørgsmålet om forskellen på dokumentpotentiale og kildepotentiale ved at overtage ovenstående definition, hvis det ikke var for det lille ord *naturlig*. En dekorativ natursten fra en have er kun en kilde *hvis det med rimelighed kan postuleres at stenen er bragt dertil med hensigt*. På dokumenskt vil det hedde, at det konstateres at en forudgående dokumentoriginator har manipuleret stenen på aldrig så beskednen vis, som en dokumentintendent så henleder opmærksomheden på. Hvor et dokument bliver et dokument igennem en intention om at vise, bliver en kilde en kilde gennem en intention om at spørge. Ofte - men ikke altid - er de to til stede samtidig. Således går vi uden tvivl glip af mange kilder, fordi vi ikke længere (eller mere optimistisk endnu) er i stand til at konstatere dem som resultater af fortidig kulturel aktivitet. Og Olden-Jørgensen får det sidste ord når den førnævnte sten kommer tilbage fra politilaboratoriet, hvor de har fundet såvel fingeraftryk som DNA-materiale som uomtvisteligt hidrører fra min person. Alt dette beviser nu hinsides enhver rimelig tvivl at det var *den* sten jeg forsøgte at slå ham ned med. *Nu* er den en kilde!⁴⁹

Historiske kilder er altså både funktions og (i forlængelse heraf) kontekstafhængige. I modsætning til den arkæologiske terminologis mikrokontekst, mener en historiker mange forskellige ting med begrebet, og Olden-Jørgensen nævner ikke så få. Der er det temporale *diakrone* perspektiv og det systematiske *synkrone* perspektiv.⁵⁰ Disse bruges i de sammenligninger som danner grundlag for en analyse af kilderne med det formål at blive så fortrolig med en kontekst, at man har en chance for at leve sig ind i den, samt at forstå nok af en kilde til at kunne stille de rette, eller nærmere frugtbare spørgsmål. (Olden-Jørgensen 2001: 57)

Kildens kontekst er også dens plads i dokumentkomplekset, mere begrænset det man i bibliotekssproget kalder værkshistorie. På dansk skelnes her mellem primære og sekundære kilder, en skelnen der ikke skal forveksles med de andre nationale skoler, eller endog andre fags, begreber. Her er en primær kilde den ældste kendte version, og en sekundær er alle senere versioner af den, og som sådan værdiløse som beretninger.

⁴⁹ Bemærk at jeg naturligvis aldrig ville gøre noget sådant, altså har jeg blot brugt stenen til at dokumentere pointen omkring levnsudnyttelsens ufejlbarlighed.

⁵⁰ Jeg er vandt til at bruge vertikalt snit om den historiske dimension, og horisontalt snit om den samtidige, men da Olden-Jørgensen deler terminologi med arkæologerne her, overtager jeg hans begreber.

Forvanskninger kan dog have rigt potentiale for levnsudnyttelse. (Olden-Jørgensen 2001: 74f)

Endelig kan man spørge til hvad ”genre” kilden er, hvilket ikke behøver være et postmodernistisk spørgsmål. Først må genren identificeres, dernæst må man i læsningen tage højde for de konventioner der gør sig gældende i genren. Nekrologer nævner feks. kun positive ting, og forstår man ikke ironi, kan det gå helt galt. (Olden-Jørgensen 2001: 52ff)

Alle de eksempler der arbejdes med her er fra fikserede kilder,⁵¹ der overvejes ikke så meget om de bygger på mundtlig overlevering, men det kan også være vanskeligt at afgøre. Imidlertid bør problemet i det mindste strejfses, og det har vist sig at mundtligt overførte beretninger i afrika har beholdt stabile træk i op til 600 år. (Thurén 2007: 64) Det er et stort og farefyldt felt, som jeg ikke skal vove mig dybere ind i.

Listen er ikke udtømmende, men udførlig nok til at demonstrere at kilden må relateres til så meget som muligt i et forsøg på at bedømme såvel dens ’ægthed’ som dens anvendelighed. Andre uafhængige samtidige kilder er naturligvis gode dertil, men har man to kilder som modsiger hinanden, er man lige vidt. Men når jeg nu har sagt ’samtidig’, vil jeg problematisere et sidste træk som ikke har fremgået i det ovenstående: problemet om dateringen af kilden. Det kan ofte være en vanskelig sag, hvilket skyldes fortidens begrædeligt lave bibliotekariske standard når det kom til registrering af værker. Således er feks byzantinske dokumenter ofte kun forsynet med de mest rudimentære og indforståede bibliografiske oplysninger.

6.3 Den sproglige vending

Selv om jeg ikke skal definere postmodernitet, skal den sproglige vending have sit skålpund flæsk. Betyder den en underminering af kildekritikken?

⁵¹ Thuréns *Källkritik* beskæftiger sig ikke med kildekritikken blot fra historiens synsvinkel, men også især fra journalistikkens, hvor mundtlige beretninger unægtelig fylder mere. Det meste i den drejer sig om konkrete eksempler på anvendt kildekritik, men grundreglerne er de samme som for Olden-Jørgensen, bortset fra at han vistnok ikke siger Erslev en eneste gang på de 208 sider.

I en tegnets analytik opfattes kilder som performative repræsentationer, hvilket betyder at den skarpe adskillelse mellem levns og beretningsudnyttelse bliver udflydende.⁵² Forstået som beretninger, kan det repræsentationen gør ikke adskilles fra det, den repræsenterer eller beretter om. Forstået som levn, kan det repræsentationen er, ikke adskilles fra det, den gør. Ved at fokusere på kildernes tekstualitet, og i videre forstand at opfatte verden som tegn, er der på sin vis et beretningsaspekt i enhver levnsudnyttelse, ligesom der er et levnsaspekt i enhver beretningsudnyttelse. (Gert-Simonsen 2001: 133)

Dette lange (og uforkortelige) citat stammer fra *Tegnets udfordring til det kildekritiske subjekt*, som stiller sig undrende overfor såvel at det ses som en udfordring, såvel som at historikerne ikke er gået i front for den sproglige vending. (Gert-Simonsen 2001)

Jeg skal ikke ofre plads på at gøre rede for argumentationen i denne artikel, men erklære at der i mit dokumentteoretiske perspektiv heller ikke synes at være noget problem. Jeg har allerede erklæret at jeg selv som bruger er medproducent af ethvert dokument som kommer til mit kendskab, og at jeg ikke har mulighed for en direkte tilgang til en fortidig virkelighed er ikke nyt for mig.⁵³ Derimod er jeg henvist til det dokumentationsprocessen af denne foretages igennem, det fortidige subjekt har altid allerede sat det dokumenterede i en ny kontekst ved at handle med det. Det kan nok give anledning til at ofre de tekstlige aspekter ved en del kilder større opmærksomhed, men som det burde have fremgået nu er i hvert fald det funktionelle kildebegreb ikke blindt herfor. Hvad den tekstlige vending betyder for historikeren, er for mig at se, at han må vende kildekritikken *mod sig selv*. Jeg har som 'dokviter' allerede erklæret, at jeg vil foretage dette greb. At det så måske ikke er så ligetil, er en anden sag, men for mig at se eksisterer en fundamentalt ny situation ikke.⁵⁴

⁵² Det kan nok diskuteres, adskillelsen i udgangspunktet er så skarp, idet alle beretninger som set også kan anvendes som levn. I øvrigt er det *performative aspekt* ved en kilde den nuance af levnsudnyttelsen der hidrører fra hvad en kilde *gør*, således indikerer en dom ved afsigelsen at der er et retsvæsen, og i øvrigt kan dette perspektiv for en anden betyde en delvis tilbagevending til et materielt kildesyn, idet den bestemmer noget en kilde *er*. (Olden-Jørgensen 2001: 76)

⁵³ At jeg eventuelt ikke har umiddelbar tilgang til en nutidig virkelighed, burde ikke overraske de sidste 200 år, men er igen ikke afgørende i en diskussion af kilder eller dokumentbegrebet.

⁵⁴ Tilsvarende vil jeg afvise at jeg har noget problem med min hermeneutiske tilgang, når blot jeg erstatter 'mening' med 'intentionskompleks'.

Således betragtet ganger jeg blot følgende citat af Olden-Jørgensen med 2, og det kan få lov at afslutte afsnittet om historien og dens kildebegreb: ”Som sådan er den sproglige vending en anledning til at blive bedre, mindre naive tekstlæsere og dygtigere, mere bevidste tekstproducenter” Olden-Jørgensen 2001: 42).

7 Kort, GIS og HIGI

7.1. Kortteori

Dette er ikke første gang de sidste tre år jeg behandler kortteori, men som så ofte før betyder det perspektiv jeg anlægger, at den aktuelle diskussion nok en gang får en ny drejning. Det er naturligt i dette afsnit også at komme nærmere ind på GIS, som igen giver anledning til at slutte det af med HIGI, og denne sidste sammenstilling kan så lede op til opgavens klimaks, eksperimentet.

7.1.1 Kort

Meget jeg før har gået ind i, vil end ikke blive nævnt i dette afsnit, jeg vil koncentrere mig om de aspekter som ’taler’ bedst med det øvrige af denne opgave. For andre perspektiver kan jeg henvise til opgavens bilag.

Maps are powerful tools, and have been for centuries, because they allow us to *see* a world that is too large and too complex to be seen directly. The representational nature of maps, however, is often ignored - what we see when looking on a map is not the world, but an abstract representation that we find convenient to use in place of the world. (MacEachren, 1995: V)

Dette citat tillader mig kort at fastslå nogle få generelle ting omkring kort: de er *redskaber*, de tillader os at ’se’ hvad vi ellers ikke kan se, hvilket implicerer at gengivelsen er i målestok (og det kunne for den sags skyld også være noget der er for småt for øjet), det giver os mulighed for at manipulere virkeligheden til et lavere kompleksitetsniveau og bliver dermed - ikke en større eller mindre udgave af virkeligheden - men en *repræsentation*.

Jeg vil tilføje, at den repræsentation af verden som forekommer gennem kort er *spatiel*, den beskriver altid fænomeneres rumlige forhold til hinanden.

Efter dette hastige rids skynder jeg mig videre og går ind i mere specielle problematikker, således skal vi se på MacEachrens overvejelser om hvad man dokumenterer gennem kort.

7.1.2 Visualisering kontra kommunikation

MacEachren taler om to paradigmer inden for kartografien, et kommunikativt og et funktionelt. Det kommunikative paradigme koncentrerer sig om hvordan man udarbejder kort så de klarest og mest effektivt formidler det intenderede budskab.⁵⁵ Herimod står det funktionelle paradigme som indser, at de færreste kort har et så enkelt didaktisk formål (for MacEachren er kommunikation her videreformidling af én nøje afgrænset og bestemt enhed af information), og at de færreste læser et kort sådan. I dette perspektiv henter en repræsentation gennem kort meget af sin styrke ved sin fleksibilitet eller sine multiple anvendelsesmuligheder. Når det kommer til at vælge mellem de to paradigmer, erklærer MacEachren sig fuldt ud for det funktionelle. (MacEachren 1995: 1-12)

HIGHI falder oplagt nok ind under sidste kategori, som MacEachren betegner som 'geographical visualization' (GVIS). Når problemstillingen bliver interessant udenfor en filosofisk horisont, er det fordi det under dette paradigme bliver så meget vanskeligere at designe et kort, for pludselig er det ikke længere så indlysende hvad der skal med, og hvad der ikke skal med, og den er interessant nok til at berettige et citat:

The approach presented here *defines visualization in terms of map use* [...] map use can be conceptualized as a three-dimensional space. This space is defined by three continua: (1) from map use that is private (where an individual generates a map for his or her own needs) to public (where previously prepared maps are made available to a wide audience); (2) map use that is directed toward revealing unknowns (where the user may begin with only the general idea of looking for something "interesting") versus presenting knowns (where the user is attempting to access particular spatial information; and (3) map use that has high human-map interaction (where the user can manipulate the map(s) in substantial ways [...] (MacEachren and Taylor, 1994 s6f)

⁵⁵ Kommunikation opfattes her i en snæver forstand, hvor det drejer sig om den utvetydige kommunikerer af ét, og kun et budskab, med et bestemt formål for øje. Når man kommunikerer, kommunikerer man noget bestemt, i en forud given kontekst. (MacEachren, 1995: 2ff)

Kort som i høj grad afslører 'unknowns', har høj grad af 'interaction' og bruges privat vil dreje sig om 'visualization'. I det andet hjørne findes så kort anvendt til kommunikation, det at præsentere noget bestemt, ved at demonstrere netop dette på et kort. (MacEachren and Taylor, 1994: 7)

Et begreb fra beskrivelsen der skal uddybes lidt, er "unknowns". Det skal ikke forstås sådan, at der i en GVIS er gengivet fakta man ikke har. Således er al punktinformation allerede kendt, det er interrelationerne, altså de spatielle og eventuelt kausale forbindelser der kommer til syne her. Groft sagt er det *omstruktureringen* af kendt viden, samt *kombinationen* af allerede vundne indsigter, der konstituerer den nye viden.

Det kan også være værd at se nærmere på hvorledes 'interaction' forstås her:

With respect to human-map interaction, no map use can take place without some level of interaction (although at some times this interaction might be confined to visually scanning the map). In addition, higher levels of interaction do not require computers. "Interactive" computer tools, however, expands the possibilities for "interaction" with maps and thus the abilities to facilitate visual thinking [...] (MacEachren and Taylor, 1994, s8)

For at vende tilbage til min dokumentteoretiske diskussion, er der altså her tale om at en kortbruger altid er med til at producere det kort han anvender, alene ved den måde han ser på det. At dette erklæres uafhængigt af dokumentteorien giver et fingerpeg om, at dette perspektiv er specielt nyttigt når man beskæftiger sig med interaktive kort.

Dette er et oplagt sted kort at referere MacEachrens begreb om perceptionen som en kreativ proces, hvor feks synet er "an information-processing system and that information is 'constructed' from sensory input (rather than communicated via visual pathways)" (MacEachren 1995: 23).

To ting er vigtige her. Når man anskuer den menneskelige hjerne som et 'information-processing system' må man, ved udarbejdelse af især digitale kort tage højde for, at processorerne kan være den menneskelige hjerne overlegne. Den anden er mere speciel for det dokumentteoretiske perspektiv, i og med at *hjernen*, det vil egentlig sige biologien og dermed evolutionshistorien, får deres egen plads i producentkomplekset, idet også de er med til aktivt at konstruere dokumentet.

At dette med en HIGI for øje ikke blot er en filosofisk spidsfindighed fra min side, har jeg i det mindste støtte for i følgende citat:

[N]europhysiological hardware is best considered as a mechanism that has evolved to meet the needs of vision, rather than a fixed system that our visual abilities were adapted to. It does, however, exert limits on visual tasks that are not part of everyday behaviour in the world (relatively recent visual tasks that human vision has not had time to evolve special procedures for). (MacEachren, 1995: 64)

7.1.3 Perceptuel økonomi

En konsekvens er altså, at hjernen skaber vort sanseindtryk i samspil med verden, og ikke blot passivt registrerer den (og for kortlæsning er synet jo den mest afgørende sans)

Dette foregår allerede i selve øjet under synsindtrykket, og vigtigt er at processen både er hæmmende og fremmende. Med betydning for animerede kort bør det nævnes, at bevægelser er noget der tiltrækker sig overordentlig meget opmærksomhed på bekostning af alt andet i synsfeltet. (MacEachren 1995: 126)

Begrebet 'schemata' er videre vigtige for forståelsen af, hvordan sanseindtryk og forudgående forståelser spiller sammen. Begrebet stammer fra gestalt teorien, og betegner mentale strukturer, som er lagret i hukommelsen. Finder hjernen at et indtryk i større eller mindre grad matcher et eksisterende schemata, fremdrages dette hurtigt, og dermed danner man sig hurtigere et overblik, bla. demonstreret gennem eksperimenter med skakspillere: "[E]xperts organize information in larger chunks, thus enabling them to assess a particular arrangement of the chessboard more quickly than novices - but only if that arrangement represents a likely stage in a chess game" (MacEachren, 1995: 42).

Det kan diskuteres i hvor høj grad schemata fungerer udelukkende førbevidst, eller om der også er en 'top-down' styring af disse. Imidlertid er det klart fra skakeksemplet, at de ikke alle (skønt visse kan antages at være medfødte) er universelle.

Som set fungerer syn i høj grad førbevidst som et filter, hvilket både kan forklare hvorfor en type symboler, formationer, og grupperinger kan være nemmere at registrere eller genkende, eventuelt gennem schemata. Positivt kan sådant lynhurtige kombinationer

betragtes som gaver, de trækker ikke veksler på hjernens aktive centre, men fremtræder 'intuitivt'. Princippet benævnes "Zero cost information". (MacEachren, 1995: 48)

Et forsvar for at formidle grafisk gennem kort, selv uden at fremhæve potentialet for ny viden ved et GVIS, kan altså være at så meget mere på kortere tid kan fortælles på denne måde. Dog bør man også mane til forsigtighed, og bevægelsernes opmærksomhedsmonopol allerede på det førbevidste plan, fik mig hurtigt til at opgive at animere Napoleons felttog. Nok kan et billede fortælle mere end tusinde ord, men det kan også tænkes at forvirre mere end samme antal ord, og optiske illusioner er trods alt et velkendt fænomen. En beskeden sådan pryder denne opgaves forside.

Ikke desto mindre må det antages, at en spatiel fremstilling også af arkæologiske data kan opnå særdeles god perceptuel økonomi, og kartografien er en så gammel videnskab, at mange faldgruber allerede er konstateret og lettere kan undgås. Altså kan jeg ikke kun interessere mig for HIGI som en GVIS når jeg beskæftiger mig med arkæologien, det kan også være væsentligt hvad der blot behøver at repræsenteres, eller endog i MacEachrens forstand 'bare' kommunikeres. Alene vores erfaringer med kort, som de fleste deler, gør at schemata nok allerede er i stilling og i høj grad kan udnyttes igennem en HIGI, og naturligvis også i GIS.⁵⁶

7.1.4. Kategorier på kort

Naturligvis må meget information på andet end de mest rudimentære kort gives gennem symboler som dækker over kategorier, i sin simpleste form nok en lille cirkel, farvet eller ikke, som angiver 'en by'. Men her begynder problemerne allerede at melde sig: Hvor mange huse skal der være før det er en by, eller skal det afgøres ud fra areal eller indbyggertal?

Det synes bedst at have en pragmatisk indstilling og indse, at samme fænomen nogen gange kan høre til i flere kategorier på en gang (MacEachren 1995: 155)

Ideelt skal man tilstræbe, at de symboler man bruger til at stå for kategorierne ikke er mulige at misforstå, og her bliver vore gamle venner konnotationerne igen aktuelle. Man kan endda mistænke, at et schemata uindbudt dukker op og skynder at

⁵⁶ Det er værd at nævne, at MacEachren gør sig til varm fortæller for netop dette, som for ham er netop hvad GVIS drejer sig om. En nøgtern diskussion af muligheder og faldgruber findes i hans kapitel 9 og 10 (MacEachren 1995: 401-458)

'forklare' jernen hvad øjet ser, længe inden man bliver sig bevidst at man har set symbolet. (MacEachren 1995: 150f)

For at tage korset som eksempel igen. Vi har et kors på et kort. Betyder det nu at der ligger en kirke. Og hvis det gør, er der så en kirkegård med, eller er det bare en kirkegård. Kunne det tænkes jeg har lavet et historisk kort over Jesus, og det her altså er korsfæstelsen? Hvis der står en dato ved, betegner det så hvornår kirken blev bygget, eller hvornår nogen døde?

Jeg tror problemet, også for et HIGI, står klart. Generelt er MacEachrens konklusion, baseret på såvel praktiske eksperimenter som generelle overvejelser, at jo mere omhyggeligt man prøver at lave et detaljeret symbol som kun kan betyde en ting, desto flere fortolkningsmuligheder bliver der. (MacEachren, 1995: 323)

7.2 GIS og HIGI

Det er allerede antydnet, at GIS ikke er noget arkæologien har fundet på, endskønt de har fundet stor anvendelse for det.

GIS developed out of computer-aided design and mapping (CAD/CAM) programs during the 1970s. [...] A true GIS, however, also incorporates the ability to carry out a statistical analysis of site distribution, and to generate new information. (Renfrew and Bahn 2000: 87)

Et problem for GIS er, hvis der ikke findes digitaliserede kort for det område man ønsker at udføre sine analyser på, idet det er tidkrævende at digitalisere kort manuelt, og der kan være praktiske økonomiske problemer i forbindelse med copyright. Det er muligt at kombinere flere lag af information, f.eks. relief, materiel kultur og vegetation i forskellige kombinationer, og i kombination med anden software at foretage et væld af analyser på grundlag af de data man fodrer computeren med, f.eks. hvilken rute mellem to punkter der er mest effektiv i forhold til energiforbrug. Ud over analyser kan en GIS bruges til at forudsige sandsynligheden for at finde især bopladser på lokaliteter med bestemte karakteristika, hvilket især har været brugt i Nordamerika idet det her er vanskeligt at gennemse de enorme områder systematisk. En anklage der ofte rettes

mod GIS er, at de er udtryk for en environmental determinisme (ED), og bla. derfor har man søgt at anvende dem også til synsfeltanalyser.⁵⁷ (Renfrew and Bahn 2000: 87ff)

Før jeg går videre til en skildring af disse synsfeltanalyser, skal jeg sammenligne lidt med HIGI. I den udgave det foreligger i, er der ikke mulighed for at skabe 3-d modeller men blot at få højdekurver i standardformat vist. Dette skyldes at fokus for HIGI har været hele Europa, og jeg vil til videre fastholde denne løsning, hvilket jeg skal begrunde senere, ud over problemet med digitaliseringen. Herimod bruges GIS altså ofte til analyse af de umiddelbare omgivelser for et fundsted, eller hvad jeg for nu vil kalde regionale enheder Som prototype giver HIGI heller ikke mulighed for at indlægge sine egne data, en reel mangel som dog skulle være forholdsvis nem at løse.

Det fremgår også, at GIS anvendes meget til analyse af specifikke problematikker, den er særdeles afhængig af de spørgsmål arkæologen stiller den. Derfor scorer det kun højt på to af MacEachrens tre kontinua, idet det kun afslører de 'unknowns' man i spørgeprocessen allerede gør sig klart. Det er dog oplagt, at det er let at skaffe sig overblik over distributionen af materiel kultur, og det kan være meget oversigtsskabende.

Med hensyn til kritikken af determinisme, er parallellerne til økofunktionalismen oplagte, og man spørger sig selv hvorvidt en arkæolog (eller en positivist) nogen sinde ville finde byer som Venedig, St. Petersborg og Mexico City hvis han alene havde GIS at gå ud fra. Det er også oplagt, at oldtidsfolkene ikke nødvendigvis altid, når de valgte en rute mellem to punkter, nødvendigvis fik regnet sig frem til den der krævede mindst energiforbrug.

7.2.1 Synsfeltanalyse

Bag dette begreb ligger erkendelsen af menneskets mere irrationelle handlen, eller i det mindste at menneskets rationalitet ikke ganske er den samme som naturvidenskaben. Den engelske term er "viewshed" og et eksempel på dens brug skal bringes. Metoden blev anvendt på Stonehenge og de omliggende gravhøje for at afgøre, hvilke høje der kunne ses fra Stonehenge, og hvilke der kunne ses fra hinanden. Det blev herigennem fastslået at den gensidige synlighed var højere end statistisk forventeligt. Det

⁵⁷ ED er omtrent synonymt med Olsens økodeterminisme.

understreges at det ikke *beviser* at hele komplekset snarere har været anvendt som en demonstration af den sociale orden indad nærmere end som en slags grænseskel til omgivende samfund, og at datidige skove *kan* have gjort at færre høje var i hinandens synsfelt. (Renfrew and Bahn 2000: 200f; Wheatley1995: 171-185)

Da jeg første gang stiftede bekendtskab med GIS var det i forbindelse med sådanne synsfeltanalyser. Mens teknikken ikke er *nødvendig* for den slags efterprøvelser, er det oplagt nemmere end at bestige hver høj (eller hvert helligt fjeld, metoden synes at være meget mere kraftøkonomisk i feks. Troms), men der følger heraf også at selv feltarkæologens arbejde i højere grad kan varetages foran dataskærmen, hvormed han deler skæbne med så mange af os andre. I øvrigt er det en indikation af, hvordan man kan få en mulighed for at få et bindeled imellem materiel kultur og menneskenes forestillingsverden. I HIGI er der intet stæk af synsfeltanalyse, selve den skala prototypen opererer på gør det meningsløst at forsøge. Igen må man i øvrigt bemærke, at synsfeltanalyse først og fremmest besvarer spørgsmål man i forvejen har tænkt sig at stille.

En anden ting gør sig gældende. Det tager nogen tid at generere et lag i GIS, idet datamaskinen trods alt behøver nogen tid for at få et kort i tre dimensioner frem, resten turde være bagateller. Den mere primitive version i HIGI med et allerede tegnet kort, gør at man ikke 'spilder' særlig meget tid på at få svar på et spørgsmål, hvis det er den funktion man bruger det til.

Af anden brug af GIS hvor HIGI ikke kan følge med, er et eksempel fra Finland, hvor GIS (ved hjælp af forskellig anden software og en del approximeringer) blev brugt til at 'vende' henholdsvis Ålandsøerne og det største søsystem så man på ethvert givet tidspunkt fra istiden til nu kunne tage højde for det 'vrid' og korresponderende forskelle i kystlinier som er en følge af at landet stadig hæver sig efter istiden. (Nunez, Vikkula and Kirkinen 1995: 141-151)

Et sidste eksempel er en analyse på 4 spatielle niveauer: fundplads-mikroregion-kerneregion-makroregion blev undersøgt og analyseret for at belyse træk ved to forskellige og delvis samtidige kulturer i Meusedalen, med det formål at undersøge omstændigheder ved overgangen til agerbrug. Artiklen problematiserer i nogen grad at arkæologiske data oftest har en kvalitativ natur, men at de i analyserne nødvendigvis må

oversættes til kvantitative data, og maner til forsigtighed med hvad man bruger GIS til. (Wansleben and Verhart 1995: 154-169)

To interessante ting er tydelige i artiklen: den meget ujævne dækning af området, hvor amatørarkæologerne gennem tiderne har gjort tilfældige overfladefund, mens professionelle andre steder har udført udgravninger med varierende grundighed i registreringen af den materielle kultur, gør det vanskeligt at sammenligne data især på makroniveau, hvor 'makro' i øvrigt her betyder her ca. 60x100km. (Wansleben and Verhart 1995: 157). Og selv i et af Europas tættest befolkede og bedst undersøgte områder er der stadig vanskeligheder med at fastlægge en sikker og detaljeret kronologi for en periode på godt 2000 år, så det var ikke altid muligt at bedømme hvilke fund fra de to kulturer der var samtidige. (Wansleben and Verhart 1995: 157f)

7.2.2 HIGI, et Hermeneutisk GIS?

One of the challenges facing the the future use of GIS in archaeology is how the technology can escape from its roots in scientism and work with theoretical models at a more humanistic level, for example the sence of place created by the hermeneutics of Thomas (1993) and Tilley 1993). (Lock and Stancic 1995: xiv)⁵⁸

Jeg tror den antagelse er nogenlunde sikker, at de fleste arkæologer som ikke reflekterer specifikt over videnskabsteoretiske problemer, med humanisme ofte mener hermeneutik, og omvendt, og at de med begge begreberne igen mener ikke-positivistisk. At situationen i hvert fald i 1995 ikke var afklaret, fremgår af den artikel – *Postscript-GIS, environmental determinism and archaeology: a parallel text* (Gaffney and van Leusen 1995) - der adresserer spørgsmålet om hvordan GIS slipper ud af environmental determinisme (ED), eller om det nogensinde har været fanget i den.

In particular, the observation that researchers using GIS are prone to using determinist (funktionalist) approaches to archaeological explanations will be explored in this chapter. This

⁵⁸J. Thomas ved jeg intet om, Tilley beskrives andetsteds som (ikke-konsekvent) nymarxist. Han synes at sætte en ideologi som er påvirkelig af individuelle beslutninger over økonomisk determinisme. (Trigger 1996: 247f)

tendency [...] has led to concerns of conceptual poverty of a kind that is referred to as environmental determinism. (Gaffney and van Leusen 1995: 367introduktion)⁵⁹

Jeg skal prøve at undgå at blive fanget for dybt ind i polemikken her, men da artiklen er skrevet med parallelt forfatterskab og deres indbyrdes bidrag - udover i den ovenfor refererede introduktion - er klart adskilte, vil jeg i referencerne kun nævne den ansvarlige forfatter.

GIS-optimisterne synes ikke at mene de er eksponenter for ED overhovedet. Eller rettere, de medgiver at visse faktorer som den relativt lette tilgang til objektive geografiske data i standardiserede skalaer på 1:25000 og 1:50000 virkelig faciliterer en ED-approach som ofte er berettiget, mens ingen eller få har en eksklusiv ED-tilgang som ideal. Pessimistiske argumenter rangerende fra at GIS (relativt uskyldigt) forleder arkæologerne til at repetere allerede kendt viden i et mere æstetisk indbydende format til den katastrofale tilbagevenden af positivismen gennem en underbevidst bagdør, afvises som for negativ, og i øvrigt kan alle redskaber misbruges. (Leusen 1995: 367-69)

Af disse to farer, forekommer den første 'uskyldige' egentlig mig at være lige så farlig som den anden, og mere sandsynlig. Og selv om jeg er enig i at alle redskaber kan misbruges, synes jeg ikke rigtig argumentet tilbageviser kritikken.

Nu opremses så gode grunde til at anlægge et ED-perspektiv på tre områder, CRM som jeg har behandlet, en anden er at 'rense' et datasæt for "environmental patterning" i en "preprocessing" af et datasæt, så de kulturelle faktorer træder klarere frem, en anvendelse der i 1995 tilsyneladende endnu ikke var kontempleret.⁶⁰ (Leusen 1995: 369f)

Den mest relevante for HIGI drejer sig om temporal og spatial skala.

⁵⁹ Jeg finder en vis ironi i, at modstanderne af ED mener GIS nærmest determinerer arkæologien i retning af determinisme.

⁶⁰ Efter at have læst Gaffneys svar på dette (gaffney 1995: 375) tør jeg give et bud på hvad der menes. Tanken er at EDbestemt aktivitet gør, at noget af den materielle kultur efterlader et mønster, mens kulturelt bestemt giver et andet mønster, men mønstrene blandes sammen. Nu er ideen så på statistisk grundlag at fjerne det af den materielle kultur som er miljøbestemt, og dermed få et klarere billede af hvilken indflydelse de kulturelle faktorer øvede. Det er mig en trøst at ingen på det tidspunkt brændte nok for positivismen til at gøre forsøget.

On a global scale, human settlement patterns are largely determined by climate, topography and other aspects of the physical environment. On a regional scale, the influence of cultural factors may become noticeable while the environment still largely determines the patterns of settlement and exploitation. It would seem that with larger spatial scales (smaller regions) the charge of ED becomes more important. (Leusen 1995: 369)

Dette kan minde en del om Braudel, men under alle omstændigheder er det interessant at Leussen 'indrømmer' at geografisk determinisme kan tvinge ED, og graden af indrømmelserne til postprocessuel arkæologi ("largely" og "may") er næsten morsom. Og hans 'regelmæssighed' med mere ED jo mere lokalt perspektivet er, tager ikke højde for den helt lille skala, feks. Indretningen af en hytte, hvor kulturen vel har en vis betydning. Mennesker har beviseligt påvirket de fysiske omgivelser i meget høj grad, også før russerne begyndte at vende deres floder, og i sidste ende er det vel kulturelle (og historisk partikulære) faktorer der forklarer, hvorfor nogle afsides og gølle egne af jorden er befolket, mens andre ikke er det. Ingen kan heller overbevise mig om at klimatiske faktorer har hovedæren for at Columbus blev i Amerika, mens Leif den Lykkelige ikke gjorde det.⁶¹

Men når alle de forbehold er taget, må jeg indrømme at han har en pointe, selv om jeg vil kalde det en tendens. Des større afstandene er, desto mindre indflydelse må man antage at den enkelte person har, og nogle bjergkæder og oceaner udgør store hindringer for at flytte sig som man vil. Men det gør det egentlig bare så meget mere interessant at spørge til årsagerne, når en gang imellem én hærfører eller folkestamme pludselig krydser alperne.

Leussen gør også den observation, at kulturel aktivitet ændrer sig hurtigere end de fysiske omgivelser. Igen er han så elokvent, at det bedst svarer sig at give ham ordet.

Unless the datasets used are of exceptional quality, it will often not be possible to 'see' periods short enough to exhibit definite cultural traits. A typical archeological 'culture' has a time-depth of a few hundred years; even if cultural behaviour remained static during that time, any resultant patterning of the dataset would probably be statistically insignificant because of the small size of the dataset. Conversely, with larger time slices, shifts in cultural behaviour would result in random noise. (Leusen 1995: 369f)

⁶¹ I det mindste vendte Columbus tilbage gentagne gange, og Spaniolerne blev der.

Selv om han har en pointe igen (jo mindre empirisk materiale over tid, desto vanskeligere er det at udlede noget af dem) afslører hans sprog igen den måde han tænker på. Han synes ikke alvorligt at overveje, hvad der eventuelt kunne blive signifikant hvis han besværede sig med at sætte sig ind i de data der er (jo færre, desto lettere), men foretrækker at fodre datamaskinen med fakta i håb om at få et *statistisk* signifikant resultat. Det er i øvrigt vanskeligt at se, hvordan hans argument kan være en retfærdiggørelse af netop den fremgangsmåde, idet han ikke hævder at kulturelle ændringer ikke finder sted, men egentlig blot at de heller ikke vil vise sig i et ED-perspektiv.

En gyldig anklage mod den ny arkæologi har været, at de universelle love de kunne konstatere, var så selvindlysende at de blev meningsløse. At imødegå kritik af en lov ved at opbløde den til næsten altid gyldig, er egentlig en selvmodsigelse, i hvert fald i et positivistisk perspektiv. Ikke desto mindre kan det være praktisk nok i et ideografisk perspektiv. Hvis noget er selvindlysende umuligt, gælder det naturligvis universelt. Hvis noget er selvindlysende næsten umuligt, bliver det imidlertid interessant. Det er selvindlysende at alperne udgør en imponerende forhindring, men når så det uventede sker at feks. Hannibal krydser dem, giver det ikke blot mulighed for at falsificere en teori der siger det er utænkeligt. Positivisten vil måske spørge hvilken anden regelmæssighed der tog præcedens her, mens hermeneutikeren også spørger hvad der skete her. Men han forklarer det ikke med en anden regelmæssighed, men med noget partikulært, at her skete noget særligt. På den måde får en opremsning af selvfølgeligheder, og HIGI er rigtig godt til det (tillige med god perceptuel økonomi), og det får os til at stille et interessant spørgsmål, idet det springer i øjnene at det er et oplagt sted at spørge til. Det sker ikke ved at fjerne alperne ved hjælp af statistik, men tvært imod ved at *fremhæve* dem grafisk, og alperne er unægtelig et gedigent stykke empiri. Endelig får vi her den sidegevinst at dette særlige tilfælde giver os en levnsberetning om Hannibal, som fortæller os at han ikke var typen der lod sig bremse af hvad der var selvindlysende umuligt, samt en ide om hans dygtighed når foretagendet netop lykkedes.⁶²

⁶² Det skal retfærdigvis nævnes, at mange folk og hære i tidens løb har krydset alperne, men de har dog vist sig at være en mere afskrækkende og effektiv barriere end feks. Dannevirke

For nu at være rimelig, har den positivistiske tænkemåde faktisk vist sig nyttig her, selv når den blot finder 'selvfølgeligheder'. Jo flere af sådanne vi kan finde, desto mere kan vi faktisk lære om enkelttilfældene. Imidlertid vil jeg hellere end regelmæssigheder tale om tendenser. Det er i mine ører en mindre skråsikker måde at formulere sig på, og kan dermed tjene til at minde os om, at søgefeltet måske netop bør udvides, og at vi altid skal være villige til at stille mere frugtbare spørgsmål. Alt dette indikerer, at det ikke er dårligt med 'positivistiske' data i HIGI, idet de bidrager til den hermeneutiske cirkel på fagets niveau, hvor midlertidige svar netop skal opmuntre til ny spørgen.

Det er lidt i tråd hermed, at Leussen konkluderer "The GIS can help to establish which part of the dataset is nonpatterned, but it cannot analyse that part" (Leussen 1995: 371).

Gaffneys svar gør ikke overraskende opmærksom på hvordan Leussens argumentation afslører en positivistisk drejet tænkemåde, og advokerer i øvrigt for synsfeltanalyser, når man betænker *hvad* de demonstrerer.

The landscape is given significance by human perceptions, it is not formed geologically with such qualities. Consequently, perceived physical relationships are not to be confused with archeological explanations, but have to be seen within the context of belief systems. (Gaffney 1995: 375)

Ud over at demonstrere hvorledes dette også kommer til udtryk i Leussens egen brug af GIS, adresserer han tidsspørgsmålet, hvor GIS har en tendens til kun at være synkront, mens tidsperspektivet ignoreres. Det skal ses sådan, at tidligere begivenheder kan have (ganske uforudsigelig) indflydelse på hvordan et landområde befolkes. Bor der allerede nogen på den fedeste muld? Eller har et forsvundet folk efterladt sig strukturer som ved deres symbolske betydning hæmmer eller tilskynder? I de modeller man anvender i GIS må man forsøge at tage højde for 'kulturel tid', og i det hele taget forsøge at gøre konteksten mere tilstedeværende i sine analyser, hvor uoverkommeligt det end kan synes at være. Den teknologiske determinisme er ligesom faldet bort, for så vidt at Leussens resonnement ikke er et selvevident udtryk for at det virkelig er så galt. (Gaffney 1995: 371-379)

Det er egentlig bemærkelsesværdigt, at også Gaffney i et forsøg på at forstå fortidig mentalitet håber datamaskinen kan gøre et bedre job end han selv, han turde trods alt tænke mere lig stenaldermennesket end en maskine.⁶³ Men jeg må betænke at arkæologerne jo ikke har den luksus som skriftlige kilder trods alt udgør, og forsøget på at bruge GIS til at få svar på spørgsmål er al ære værd. Tillige kan jeg for HIGI hente den pointe, at jeg bør overveje hvordan jeg kan gøre tidsfunktionen i dette mere fleksibel, da jeg allerede nu indser at arkæologisk tid vil stille mig over for helt andre problemer end napoleonskrigene gjorde.

Leussen får i øvrigt rimeligt nok lov til et kort svar på Gaffneys kritik, og har den pointe at han ser metodologiske problemer der hvor Gaffney ser forståelsesproblemer. Ellers mener de begge at GIS har anvendelsesmuligheder, som potentielt stadig kan udvikles og forbedres, og at de ikke er så uenige endda. For så vidt de *er* uenige, vil fremtidens arkæologer dømme dem imellem. (Leussen 1995: 380)

Det er nok meget præcist, de kunne tale sammen hvis de ville tale samme sprog, men de gør det ikke, selv om jeg som antydnet synes de har noget at give hinanden. Og de har et fælles ønske om at gøre GIS bedre, og et par konkrete ønsker. Har jeg det de ønsker? Jeg indser at jeg især i dette afsnit allerede er begyndt at eksperimentere en lille smule, der skete ting med HIGI da jeg satte det ved siden af GIS. Det er ikke længere værd at spørge om jeg skulle have afskærmet HIGI bedre, man kan ikke få tandpastaen tilbage i tuben. Så fluks må jeg kaste et hurtigt blik på listen over de andre ingredienser, tjekke de alle er der, skynde mig at hælde dem i gryden, og nøje observere hvad der sker. Beskyttelsesbriller? Pøh, rigtige hermeneutikere bruger ikke beskyttelsesbriller!

8 Opsummering og sammenfatning

Dette afsnit skal ikke ses som en konklusion, men mere som et nødvendigt forsøg på at skabe et overblik over den strækning der er tilbagelagt. Jeg prøver her at besinde mig på hvad jeg fået svar på i de mange sammenligninger og gøre de indledende diskussioner færdige, før jeg går videre for at sætte det hele op imod GIS. Overskrifterne

⁶³ Her bør jeg måske indskyde, at det er vigtigt når man beskæftiger sig med fortidens mennesker at huske, at de var lige så intelligente som vi er, selv om de havde færre dokvitere.

til de enkelte afsnit er intenderet som sammenfatninger af de vigtigste problemstillinger som er dukket op til nu, men de er mere set som oversigtsdannende end udtømmende. Jeg jonglerer jo med mange bolde her.

8.1 Skriftlige kilder

Først viste grundantagelsen at skellet mellem historien og arkæologien gik hvor de skriftlige kilder begyndte. Rent bortset fra problemet med at sætte skellet mellem skrift og ikke-skrift, er det ikke afgørende. Her synes det mest hensigtsmæssigt at overtage kildekritikkens begreb om beretningsudnyttelse kontra levnsudnyttelse. I den horisont bliver det oplagt at betragte alt det der kan udnyttes som begge dele som historikerens kildefelt, mens det der 'kun' kan benyttes som levn overlades til arkæologien. Det må understreges at der ofte er sammenfald her. Således kunne en arkæolog der finder 1000 skriftruller i samme antikke ruin ikke sige, at det er historikerens problem. Han vil selv hvis han ikke kan læse skriften hurtigt beslutte, at der her nok er tale om en dokumentinstitution, altså udnytter han den skriftlige kilde som levn. Modsat er pyramiderne ikke kun en stor bunke sten som giver indirekte viden om et centraliseret samfund, men en intenderet påstand fra Pharaonerne om at de kunne trodse årtusinderne, en påstand der i en vis forstand er rigtig nok. I en 'dokvitjargon' kan dette beskrives på den måde, at Pharaoen er dokumentintendent, mens hans bygningsarbejder ikke er det. Skellet mellem dokumentintendent og dokumentoriginator sammenfalder altså ikke med levn-beretning skellet, men det diskvalificerer den påstand nogen arkæologer fremsætter om, at der aldrig nogen mening bag arkæologernes fund.

8.2 Materiel kultur

Alt arkæologerne kan beskæftige sig med er materiel kultur, og mange af arkæologiens sorger kommer fra det faktum, at det kan være yderst vanskeligt at stille denne materielle kultur i forhold til åndelige rørelser i de folk der 'drev' kulturen. Som jeg har valgt at anskue det, bliver materiel kultur lig med levn, og for så vidt kan man betegne arkæologien som mere empirisk end historievitenskaben. Men det er fordi man anlægger en anden vinkel på kilderne, man stiller mange af de samme kilder forskellige

spørgsmål, som sagt er en bog også levn. Og hvor historikeren bruger levnsudnyttelsen til at bedømme deres skriftlige kilder, og omvendt, har arkæologen ikke den luksus.

Arkæologen kan imidlertid sagtens tale om dokumentintendenter i forbindelse med mange fund, og hermed demonteres den påstand, at et levn ikke kan lyve, en opfattelse historikeren også er kommet til. Faktisk var en af de faktorer der såede tvivl om den ny arkæologi netop indsigt i at folks intentioner betød noget.

Når en levnsudnyttelse kan lyve, er det fordi levnet stilles spørgsmål det ikke kan svare på. Den var god som korrektiv når den fremgik af en beretning, netop til denne beretning, men jo længere den kom fra vores egen kontekst, desto mindre pålidelig blev den. Dens udsagnskraft var afhængig af en genkendelig kontekst, og bare positivistisk inspireret arkæologi postulerede at vi med sikkerhed kan få adgang til en sådan kontekst.

8.3 Positivism

Jeg har fulgt positivismen med særlig interesse, idet jeg må tage højde for den mulige påstand, at HIGI er en positivistisk størrelse. Selv er positivismen flertydig og har gennemgået udviklingstrin, og jeg vil tale om positivistiske *tendenser* i videnskaberne. Det er de træk som prøver at tilnærme åndsvidenskaberne til naturvidenskaberne såvel i metode som skråsikkerhed, men selv om de færreste i dag kunne finde på at kalde sig positivist, tror jeg vi alle har en positivist i maven. Man kan hævde, at naturvidenskaberne er positivistiske, og man har næsten ret. Næsten, idet den sproglige vending kan ses som et udspekuleret forsøg fra hermeneutikerne på at fordrive dem fra deres sidste tilflugtssted. Således skylder jeg at nævne, at MacEachrens begreb om GVIS kan synes at være udtryk for en positivisme, og geografien hører da også til på de naturvidenskabelige fakulteter. Men selv her er der vel højst tale om et ideal, og jeg vil nu hævde at det samme gør sig gældende for hermeneutikken.

Jeg kan aldrig leve mig ind i Napoleon, så jeg virkelig føler hvordan det var at være ham. Lykkedes det ville jeg jo tro jeg *var* ham, og så er min akademiske karriere slut. Så naturligvis er der kun tale om en tilnærmelse, når jeg siger jeg prøver at leve mig ind i Napoleon er det hans tid jeg prøver at leve mig ind i. For at lære mere om Napoleon, må jeg lære mere om hans kontekst, og her må positivistforskrækkelse ikke få mig til at

diskvalificere alle former for generaliseringer og statistik. Her vil jeg påberåbe mig komplementaritetsprincippet og metodetriangulering.⁶⁴

8.4 Hermeneutik

Positivisten i maven må uddybes. Jeg hævdede i GIS-diskussionen at positivistisk inspirerede metoder og påstande gav en mulighed for at synliggøre hvor man skal stille spørgsmål. Jeg foreslog en hermeneutisk cirkel på fagniveau, og jeg vil udvide dette begreb. Der forekommer også sådan en bevægelse på kulturniveau, hvor en videnskab en dag finder sig konfronteret med en stor mængde ophobede empiriske data, men intet overblik. Det hele synes meningsløst, og da melder ønsket om at få orden i rodet sig. Man begynder at rydde op og får tingene sat i et vist system, men systemer har en tendens til at sprække hen ad vejen. Det får så en til at stille nye spørgsmål, og pludselig får man nye svar som i sig selv er så spændende at man atter lader sig rive med. Indtil man så igen har for mange. Men trods alt i en ny situation, den 'rigtige' positivisme fik i det mindste Gud nogenlunde fortrængt fra filosofien (læs videnskaben).

Det tager lang tid det her, i den anden ende kan det gå hurtigt. Det er på det personlige plan, hvor selv den mest indædte antipositivist trods alt har en forventning om hvordan nogen ting er, en slags regelmæssigheder og tendenser. Ellers var der jo aldrig grund til at stille spørgsmål, hvis intet kom som en overraskelse, og hvad ville der være at forstå? Hvis ikke man beholdt sit eget perspektiv også under den hermeneutiske indleven, ville man som sagt tro man var Napoleon. Det er muligt jeg trækker den længere end vanligt når jeg benævner sådan et træk positivisme, jeg skal straks indrømme at der er et stykke til den hårde positivisme, men det er altså min måde at indrømme den en plads på. Og det ændrer intet på de kritikpunkter jeg, eller min refererede litteratur har rejst mod den så langt i opgaven. I øvrigt lader det til at ens perspektiv, når det først er lagt, dårligt lader sig ændre gennem sådan noget som fornuftig argumentation, det synes at være en del af ens personlighed.⁶⁵

⁶⁴ Om komplementaritetsprincippet behøver at uddybes, henviser jeg til *Documentation in a Complementary Perspective* (Lund 2004)

⁶⁵ Jeg tør slet ikke begynde en diskussion af hvad der konstituerer ens personlighed, blot påstå at man har en.

8.5 Falsifikation

Der fik jeg påstået en lovmæssighed og den minder ikke så lidt om den historiske dialektik. Det er nævnt at Poppers forhold til positiverne var uklart, men jeg har overtaget hans falsifikationsprincip. Det forekommer mig simpelthen som det eneste nyttige perspektiv at lægge hvis man skal foretage videnskab eller forskning i nogen betydning af ordene. Således må jeg præcisere, at det ikke kun er teorier man skal prøve at modbevise, det er naturligvis (og i praksis nok oftest) hypoteser man tester, men enkelte udsagn skal naturligvis også efterprøves, plus det man tager for givet og allerede tror man ved. Her er forskerfællesskabet en gevinst, for der er en tendens (igen) til at man er bedre til at kritisere andre end sig selv. I mine øjne er her redskabet der gør det muligt at søge efter den gyldne middelvej, og hverken ende i naiv teoribundethed eller uansvarlig nihilisme, eller hvilke skræmmebilleder fanatikere på begge fløje nu foretrækker.

8.6 Perceptuel økonomi

Et kort fortæller mere end tusinde ord. Kort er en fantastisk måde at vise spatielle forhold og data på, og disse er mangeartede. Det kan både være samtidige begivenheder i områder fjernt fra hinanden som ellers kunne være vanskelige at give en fornemmelse for, eller mønstre som kommer som gratis information, idet lange forklaringen på sin vis springes over. På den anden side risikere man at fejl sker hvis man forventer at sammenhængen springer en i øjnene som de 'virkelig' er. Der er heller ikke nogen beviser forbundet med en spatiel repræsentation, og man må spørge om kvalitative faktorer i vid nok udstrækning kan fremgå af formatet. I det mindste er det et andet perspektiv på sine datasæt, og vi husker at arkæologerne ønsker at et tidsperspektiv fremgår.

8.7 Kronologi

Kronologi er vigtig indenfor alle fag der beskæftiger sig med fortiden. Det er oplagt at holde rede på, hvilken del af fortiden man taler om, ellers kan man ikke påstå årsagssammenhænge som andre så kan gendrive. Kronologi er måske ikke den mest fashionable del af hverken historievidenskaben eller arkæologien, men altså nødvendig for

begge. Jeg må i øvrigt postulere det fænomen, at man aldrig bliver færdig med kronologien. Således er man ikke tilfreds, når man endelig har fået sat år på noget. Nu skal man så have styr på månederne og ugerne, altså er det kun delvist sådan at kronologien bliver et større problem jo længere tilbage man går, for med større muligheder stiger ambitionsniveauet. Naturligvis er den heller aldrig sikker. En måde at få rede på kronologien i forhistorisk tid på har som set fra den spæde begyndelse været klassifikation af artefakter i et forsøg på at etablere sammenhænge som ideelt set kan relatere dem indbyrdes over tid. Selv om man i både historie og arkæologi nogle gange hævder at etableringen af kronologier er bevidstløs empirifisering, vil de færreste være foruden de resultater som kommer ud af det. I arkæologisk sammenhæng må vi huske, at 'absolut' datering ikke betyder sikker, men blot relateret til vor egen kalender.

8.8 Kategoriseringer.

Det er ikke muligt at klassificere uden at kategorisere. Vi har set både i arkæologi og kartografi at kategoriseringer til dels er en tvivlsom affære, og som sådan aldrig perfekt. De allerfleste kategorier vil vise sig at være 'fuzzy' (uklare), og ideelt set burde vi måske undgå dem hvor muligt, eller i hvert fald begrænse dem til det absolutte minimum⁶⁶. Vi har ofte set det demonstreret, at vi søger efter det unikke og signifikante, og den eneste måde noget bliver synligt mere signifikant på gennem en kategorisering er gennem dets antal⁶⁷. Men vi *må* altså kategorisere, så vi bør udvise den største forsigtighed når vi gør det.

8.9 Forskelle

Ved kategoriseringen mister vi netop muligheden af at sammenligne, en fremgangsmåde som har været frugtbar i denne opgave og i kildekritikken, og som vi så Olden-Jørgensen hylde i en sådan grad, at det ikke var så vigtigt hvad vi sammenligner. Men at udnytte af forskelle er også at anvende forskellige metoder, teorier og medier,

⁶⁶ Jeg skylder MacEachren udtrykket fuzzy categories. (MacEachren 1995: feks. 156)

⁶⁷ Jeg må her henlede opmærksomheden på historisk statistik og et forbundet paradoks; I den grad man fjerner fokus fra den enestående person eller det unikke individ og i stedet søger at gøre historien mere 'virkelig' eller 'realistisk' ved at anlægge det 'almindelige' menneske som perspektiv, opnår man i hvert fald en gradsmæssig forskel, idet man fjerner sig fra rekonstruktionen af en individuel skæbne, som trods alt har et 'virkeligt' menneske som forlæg, til konstruktionen af et gennemsnitsmenneske, som med garanti aldrig har levet. Igen en grund til at være forsigtig med at bruge ord som 'virkeligt'. Virkeligt for hvem?

samt kombinationer heraf. Det er ved at stille så mange forskellige spørgsmål på så mange måder som muligt at man kommer videre. Men jeg begynder at være tilbage ved udgangspunktet for denne sammenfatning, hvilket gerne skulle betyde at cirklen er sluttet.

9 HIGI i arkæologiens verden

Først skal jeg eksperimentere lidt, og jeg starter med napoleonskrigene, i den ende jeg kender. Så vil jeg prøve HIGI over et længere tidsperspektiv, jeg vil vælge det allerede nævnte Byzans som eksempel, og til sidst vil jeg overveje dets muligheder på hele menneskets forhistorie, altså menneskehedens historie indtil ca. 3000 fkr.

Dernæst vil der være mulighed for at gøre nogle generelle betragtninger.

Dette afsnit fungerer altså egentlig som diskussionen, selv om jeg har diskuteret meget opgaven igennem. De delresultater jeg har opremset, gør endelig eksperimentet muligt, på den ene side har jeg HIGI, på den anden side har jeg forhåbentlig alt det væsentligste fra arkæologien, GIS og videnskabsteorien. Opgaven så langt kan ses som partikelacceleratoren, lad os se hvad der sker når de støder sammen.

I eksemplerne vil jeg kun i ringe grad tage højde for praktiske problemer som tid og penge. Jeg er heller ikke ekspert på det tekniske, men ved af erfaring hvad der nogenlunde er muligt, det har i øvrigt forbavset mig hvor meget der lader sig gøre. Jeg vil dog nogen gange afvise løsninger af praktiske grunde, hvis ressourceforbruget stiger i en grad der er åbenbart meningsløs i forhold til den mulige gevinst.

Man skal i dette afsnit holde sig for øje, at eksperimenterer på idealet og ikke prototypen, med mindre jeg specifikt nævner denne.

9.1 Napoleon og arkæologerne.

Jeg skal ikke tale om Rosettastenen, men starte med at henlede opmærksomheden på det første jeg lærte om HIGI i arkæologisk perspektiv. Som materiel kultur betragtet var der næsten intet af det jeg viser på kortdelen som ikke er arkæologiske data. Derfor er det mere oplagt for mig at spørge, hvad der ikke er materiel kultur? Datoerne, eventuelt

slagene og felttogene må jeg svare, og det endog det forsigtigt. Den geografiske baggrundssituation mere oplagt, og muligheden for at give de politiske entiteter forskellig farve. Og så naturligvis bynavnene. Altså enten det der slet ikke forandrede sig, eller det som var rene konventioner.

Hvordan kunne jeg nu blive overrasket over det? Det er egentlig enkelt, jeg havde jo læst mig til det hele, selv om jeg havde læst meget af det i en grafisk fremstilling i historiske atlas. Ting var arkæologens område, Paris derimod... Lad mig blot bruge dette som eksempel på hvad der kan ske, når man stiller et nyt spørgsmål.

Umiddelbart virker det unødvendigt at bringe den arkæologiske viden i spil i de fleste tilfælde, vi har så gode skriftlige kilder, og der er selv ikke i dette koncept nogen rimelighed i at tage *det hele* med, bortset fra i et *lokalt* perspektiv, som den enkelte slagmark.⁶⁸ Når det på det store kort er meningsløst, har det to årsager. Oplagt er mængden af ting der kan dateres til 1805-15 for stor til at man ikke bør foretage et udvalg, og i forhold til beretningsudnyttelse vil megen af informationen være redundant. Man kan imidlertid sagtens udvælge fra særlige perspektiver efter hvad man forventer er væsentligt eller problematisk, og særlige bygninger som er 'kulturelt' signifikante. Men igen gør også de mange skriftlige beretninger, at hovedinteressen vil være vendt mod begivenhederne, her forstået som de klimatiske hændelser af kort varighed.

Jeg skal give et eksempel. Trekejserslaget ved Austerlitz 2 december 1805 er med rette et af Napoleons mest berømte slag. Hvad der interesserer os her er, at mod slutningen af slaget flygtede mange russiske soldater ud på nogle frosne damme, hvorpå franskmændene beskød selve isen. I forskellige traditioner overdrives det i absurd grad hvor mange der druknede.⁶⁹ I det lille kort over slaget (og hvert slag) vil materiel kultur være med i den udstrækning det kendes, om end ikke nødvendigvis i mindste detalje. Hvis deciderede udgravninger er foretaget, bør de figurere. Her vil man kunne forsikre sig om hvor mange kanoner og døde russere der blev rapporteret fundet da man ikke så længe efter trak vod i dammene. Der er naturligvis spørgsmålet om hvorvidt der er rapporteret sandt her, men man bør ikke glemme at det *altid* er et spørgsmål.

⁶⁸ Dette lokalniveau er med i konceptet, men ikke prototypen.

⁶⁹ For en skildring af Austerlitz og problemet med antallet af druknede, se (Adams 2006: 104-110)

En generel mulighed i HIGI er statistiske og kvantitative data, da megen statistik egner sig til grafisk fremstilling, og selv om kategoriseringen altså er problematisk tør jeg vove det. Det kan jo fungere fint som et korrektiv til den tekstlige information man også kan vælge sig, og hvis blot budgettet er stort nok er her snart mulighed for at forske videre på Napoleonskrigene med triangulering og falsifikation og det hele, på uendeligt rigt kildemateriale af alle slags. Man kan formulere nye spørgsmål, og forhåbentlig få hurtigt svar på mange af dem.

I øvrigt gør det sig gældende for napoleonskrigene, at vi har så meget viden som kun kan formidles igennem det tekstlige element, da det er af så abstrakt en karakter at det ikke rimeligt kan gengives grafisk. Som jeg plejer at nævne, tabte Napoleons mor ham efter sigende som barn på gulvet. Hvordan skal jeg kunne gengive det grafisk, og med hvilken hensigt? Hvis det havde en effekt, kan jeg ikke vise forbindelsen.

Men jeg har en mistanke om, at det ikke er Napoleonskrigene der interesserer flest arkæologer, så vi tager næste eksempel op, Byzans.

9.2 Byzantinske forviklinger

Når jeg tager Byzans og ikke Romerriget som helhed som eksempel, kan man mistænke at det er for at lokke arkæologerne til Byzans. Vi byzantinister ønsker tit at arkæologerne vil tage en mere aktiv interesse i romerrigets overlevende østlige halvdel, hvor de som oftest kun kommer for at grave efter oldtidens Grækenland. Der er ellers masser af interessante spørgsmål, og som jeg har nævnt store huller i samtidige kilders dækning, hvilket hænger sammen med det belastede begreb middelalderen.

Med godt 1000 års historie er Byzans en god mulighed for at fundere over tidsaspektet og dets betydning. Geografisk er det middelhavsområdet, det sydlige Rusland og Europa der er mest interessante, mod øst forekommer det hensigtsmæssigt at tage det nutidige Iran med.⁷⁰ Men altså er tidsperspektivet vigtigere her. Prototypen havde 17 forskellige tidslag, som delte ind i underperioder, et faktum der skyldtes hvad jeg havde tid til at programmere. Imidlertid vil der altid være et hensigtsmæssigt mindste tidsrum, problemet er at bestemme hvilket. En standardlængde på et år synes oplagt, da det er en slags naturlig konstant, i hvert fald når man kommer et stykke bort fra ækvator.

⁷⁰ Principielt ville jeg foretrække hele verden i alle eksemplerne, men vælger altså at fokusere lidt.

At det for dyb tid måske vil virke absurd, er en ting som ikke behøver bekymre os i historisk tid.

I prototypen var der tolv tidslag som repræsenterede de tolv vigtige grænseændringer der forekom mellem 1805-15, i sig selv en slags indirekte information om hvor turbulent perioden var. De kunne kombineres med hvilket som helst af de andre tidslag, så man havde to tidspunkter vist på samme kort. Det er imidlertid ikke nok når vi har så langt et tidsforløb som her, og brugeren må gives mulighed for at kombinere så mange perioder som ønsket. Det er altså potentielt mere end 1000 lag, men det vil han næppe ønske. Idet verden altså var mindre turbulent end under napoleonskrigene, vil mange af de dynamiske forhold man sporer ændre sig med ganske lange mellemrum. Selv om det epokale er fjernet fra tidslinien, vil det for f.eks. en by være forholdsvis konstant over en længere periode, og så vil den pludselig skrumpe ind, som regel på grund af en pludselig begivenhed som erobring og plyndring.

Når den vokser vil den til gengæld nok gøre det 'ubemærket', og har vi valgt en kategorisering på byer i to størrelser, f.eks. med 20 000 indbyggere som skel, vil det være tilfældigt hvornår vi bestemmer den som voksende over dette antal. Det vil være når vi får hvad vi betragter som pålidelig information om dens størrelse, det være sig skriftlig eller gennem en udgravning. Begge på en gang er naturligvis bedst. (Når jeg her bruger skriftlig, mener jeg en beretningsudnyttelse, og når jeg skriver udgravning, mener jeg levnsudnyttelse. Men de kortere former er netop kortere og mere mundrette, og i nogen henseende mere oplysende. Når der ikke synes anledning til forvirring, insisterer jeg heller ikke i det følgende på en dikotomi der grunder sig på en teoretisk adskillelse.)

Alternativt kan vi projicere mellem to kendte perioder, også kaldet et kvalificeret gæt. Under alle omstændigheder står vi tilbage med et ganske tvivlsomt grundlag for at vise hvordan det forholdt sig med byernes befolkningstal gennem perioden. Når vi alligevel prøver (idet vi så trods alt giver nogen muligheden for at komme og rette os), trøster mangelen på information os trods alt, for vi kan nøjes med ret få skift, mindre udsving viser sig ikke. I modsætning til dette står grænserne, som altid har skiftet mere dramatisk i begge retninger, og ofte påagtet. Og i perioder skete det virkelig ofte for Byzans vedkommende, og her er den ofte skriftlige information tit upålidelig, tillige var

grænser ikke helt så skarpe i mange tilfælde, på den anden side er opgivelsen af en bys størrelse selv i dag noget arbitrær, hvor går bygrænsen?⁷¹

Hvad jeg viser her er, at meget af vores viden bliver til approksimationer, og vi må *hele tiden* minde os selv om at HIGI ikke bliver et billede af fortiden som den var, men kun over den viden vi mener at have om den, og at vi hele tiden gerne vil have den viden til at øge. Vi må aldrig glemme at stille spørgsmålene. Det er et stort problem i et kort med interaktion at gøre eksplicit opmærksom på manglende eller usikker viden, for det er ikke muligt at klargøre hvilket lag usikkerheden hører til. I nogle tilfælde er det nok mest hensigtsmæssigt at lade en kategori falde helt bort, og man må nok i hver enkelt udformning af HIGI gøre sig klart, at det der er *på* menuerne er det der er. Og igen altid kritisk overveje hvad de uundgåelige kategoriseringer her eventuelt kan indeholde eller skjule.

Tilbage til det diakrone perspektiv. Som brugeren selv kan vælge epokerne der skal vises samtidig, må det nu gøres muligt at vælge de farver de skal vises i. En forholdsvis enkelt funktion her burde være nok, der er grænser for hvor detaljeret man kan tilstræbe at gøre det hele uden at det bliver gnidret. Man må stille flere spørgsmål hvis man vil have enkle svar. Skal man stille meget udviklede spørgsmål, henviser jeg til en GIS, altså et egentligt analyseredskab. Allerede her må jeg konkludere, at jeg ikke skal nærme mig GIS for meget, hvis det bredere perspektiv ikke skal forsvinde. Indkorporerer jeg alt GIS kan, bliver det i sidste ende i bedste fald 'kun' et lidt forbedret GIS. mens det i værste fald bliver et misfoster. Altså flere spørgsmål, hurtigere svar.

At have inddelt tiden i meget stor detalje har nu den fordel, at brugeren kan eksperimentere sig frem til den kombination der passer bedst til formålet. I øvrigt vil der stadig være en defaultsetting for enkelte kategorier, det samme for en tidsinddeling på mere end et år ad gangen, feks. 10, så man kan bladere hurtigt. Tillige kan man så indtaste akkurat det år man interesserer sig for, og så springe direkte, og altså sammenligne feks 602, 814 og 1204.

Det multimedieære bliver ikke mindre vigtigt her, faktisk er mere opklaring i tekstboksene ønskeligt. Når vægten også i større grad lægges på arkæologisk materiale, bliver nærkort over snart sagt alle fundsteder imperative, og flest muligt forskellige

⁷¹ Det er lidt morsomt her, at *det* trods alt nogen gange var tydeligere da man havde bymure.

repræsentationer af de forskellige fund er ønskeligt, ganske oplagt fotografier hvor de findes. På den kortflade der møder brugeren bør de være beskedne, men med en indikator af mængde, idet fundet af 100 guldmønter må antages at være mere signifikant end én. Imidlertid må begge dele med, og det vigtigste bliver hele tiden at indikere at her er noget man kan undersøge nærmere, ikke at forsøge gennem et enkelt lille gnidret symbol at få alt at vide i første blik. I øvrigt er der den generelle fordel, at et mindre antal fund vil gøre det overkommeligt at vise dem mere udførligt, en grund til trods alt at bestemme sig for epoker, og ikke køre de samme kategorier gennem mange tusinder af år.

En anden ting der gør sig gældende med kategorierne er, at man ikke skal lave unødigt mange, Feks. må Binforde's tredeling afvises, idet den blot giver en ekstra overordnet kategori til alt der allerede har en. Nok kan det være hensigtsmæssigt at kategorisere samme fund under forskellige kategorier, men for så vidt at der skal være et hierarki bliver det ikke andet end det der nødvendiggøres af fjernkontrollen.⁷² I stedet virker det mest hensigtsmæssigt at kategorisere på så detaljeret et niveau som muligt, og finder brugeren så behov for at summere i overordnede kategorier, vælges alle de snævre kategorier så på samme tid. Nok betyder de snævrere kategorier at flere tvivlsomme valg må træffes i kategoriseringen, men dette afbødes let ved at vælge nabokategorier med i den visning man selv sammensætter.

Et andet element der følger af den større usikkerhed om mange faktorer er at give mulighed for at vise flere antagelser samtidig, eller hver for sig. Det skulle ikke mangle på områder over den tusindårige periode hvor der er endog meget langt mellem de sikre lokale oplysninger. Med de arkæologiske (og topografiske) data som baggrund, i skiftende *kombinationer*, kan man nu bedømme de forskellige forsøg på at lave synteser af de sparsomme skriftlige kilder der findes.

Hermed får man en mulighed for at vise inkonsistenser, hvor det ikke nødvendigvis er oplagte sammenhænge der springer en i øjnene, men oplagte fejl. I en almindelig linjær historisk narration er det ikke så let. Hvis man skal beskrive hvad man ser på et almindeligt Europakort med bare de vigtigste topografiske detaljer, for herefter at beskrive en eller anden indbyrdes relation mellem begivenheder i hver ende, kommer man ikke blot til at bruge utroligt mange ord, men muligheden for misforståelser og

⁷² Ikke alle kategorier kan vises her på en gang, så ville menuen komme til at fylde hele skærmen.

forglemmelser vil være store. Således behøver en fortielse i en historisk beskrivelse ikke være en løgn, men en overseelse. Den slags har det med at træde tydeligt frem når man må formulere 'det samme' gennem flere medier, eller oversætte noget fra et medie til et andet. Især hvis narrationen er over lange tidsforløb glemmer man uværgeligt nogen gange at spørge sig selv, hvad der skete imens i et væld af andre lokaliteter. Det er som med de plyndrede byer, det dramatiske stjæler opmærksomheden, og det er ikke hensigtsmæssigt med regelmæssige mellemrum i en historie over Byzans at skrive ting som: Der skete *stadig* ikke noget på Cherson.

Nu kunne der jo have sket noget dramatisk som vi blot ikke ved. Javel, men trods alt har netop det dramatiske det med at give spor enten i de skriftlige eller materielle kilder, og hvis alt synes at bryde sammen omkring en isoleret lokalitet, spørger man sig uværgeligt om den mon gik fri, eller om man ikke bør kigge lidt nærmere.

Det bringer mig til, at det ikke blot er udviklingen i Byzans som skal beskrives bedst muligt, men lige så væsentligt i dets naboer og, som jeg indledningsvist bestemte, i hele Europa. Dette indikerer på sin side, som så mange andre ting i denne opgave, at et HIGI hurtigt bliver et særdeles omfattende og på mange måder tværfagligt projekt. Men jeg gør altså en dyd ud af, at det bør være i et perspektiv hvor den bredest mulige kontekst viser sig, og ikke begrænset til individuelle synsfelter. Ja, jeg fjerner mig fra individet, men som Collingwood er citeret for: "If you wanted to know why Caesar crossed the Rubicon, it was necessary to get inside the mind of Caesar, and thus to know as many of the surrounding details, and as much of his life as possible" (Renfrew and Bahn 2000: 475).⁷³

9.3 Den virkeligt forhistoriske forhistorie.

Men nu anlægger vi altså et perspektiv, hvor vi ingen beretningsudnyttelser har at støtte os på, der bliver kun levn tilbage. Jeg har nok svækket denne påstand i det tidligere, men kan dele af materiel kultur end strækkes til at være tekst, og dokumentproducenten ses som en dokumentintendant, er det vanskeligt her at holde arkæologens rolle som dokumentintendant adskilt fra den. Hvordan ved vi at vi skal 'læse' to ens gravfund på

⁷³ I Byzantinsk tid var Caesar stadig en titel og et tilnavn, og vi kender det som kejser, så eksemplet passer også her.

samme måde? Det betyder ikke at det er principielt umuligt at skubbe grænserne for historisk tid bagover, men i praksis er vi for nu henvist til omtrent 3000 fkr.

Alligevel vil jeg nok sætte grænsen for dette dokument lidt længere tilbage i tid til grænsen for datering via træringe, altså til ca 8000 år fra nutiden. Det er ikke blot fordi 3000 år mere ikke betyder så meget ud af 3 millioner, men også fordi de 3000 år udgør en vigtig kontekst til begyndelse af historisk tid. Men så stor vi også der uden nogen pålidelig datering, pludselig svinger alting med en usikkerhed på op til hundreder af år.⁷⁴

Imidlertid er der dog den relative datering tilbage, og jeg vil foreslå en mindste enhed på 25 år, noget mindre end en menneskealder. Naturligvis bør der igen være et længere fast interval, og muligheden for at springe valgfrit. På dette niveau bliver de geologiske og klimatiske data vi overhovedet har af en større relativ betydning, selv om de i absolut målestok bliver færre. Men med hensyn til usikkerhed om data bliver i dette perspektiv især kystlinier et problem, og man er ofte henvist til bedste skøn, selv om det ikke nødvendigvis er i blinde. Men geologen bliver en fast samarbejdspartner her.

Israndene kommer til at rase frem og tilbage, og mennesket kommer til at synes ufatteligt små. Ikke desto mindre vil hvert enkelt fund glimte som en rubin i mørket, og som oversigtsfunktion kommer HIGI her til sin ret, endelig bliver det muligt at vise så godt som alt. Ikke hver enkelt flintstykke som kunne tænkes at stamme fra en ildslåing, men næsten. I øvrigt vil jeg mene at *astronomiske* data bliver vigtige, alt vi ved om himmelfænomener som har været synlige med øjet, såvel for at kunne opfange eventuelle påvirkninger af forestillingsverdenen, som at have en sjælden mulighed for at datere. De skal nok tegnes ind på selve kortet hvis det gælder solformørkelse, midt i en 25årsperiode med en forklaring om det nøjagtige tidspunkt hæftet ved. I øvrigt er en lignende funktion slet ikke irrelevant i forbindelse med Byzans.

9.4 Generelle betragtninger

For et HIGI over hele verden er der særlige fordele i forhold til de nationale og kulturelle 'fordomme' som har hærget såvel arkæologi som historie op gennem tiden.

⁷⁴ Aflejringer af mudder på bunden af søer (sedimenter) kan i sjældne tilfælde bringe os længere tilbage, og har givet en nogenlunde sikker dato for ophøret af sidste istid. Rekorden turde indehaves af en sø i Japan, hvor man lag for lag har talt 45000 år tilbage. (Renfrew and Bahn 2000: 133f) Desværre er denne form for datering mest oplagt for fænomener som Atlantis...

Man kan naturligvis stadig koncentrere sig om 'sit' folk og ens eget land, men man får ubønhørligt den kontekstuelle situation slynget lige i synet. Det er næsten umuligt at ignorere, at der altså skete en hel masse andre steder, og det skulle alt andet lige kunne provokere til at stille spørgsmål. Man kan simpelthen ikke undgå at blive opmærksom på hvad der skete udenfor den horisont man plejer at se udviklingen indenfor. Måske gør dette sig i særlig grad gældende i forhold til det snævre kontekstbegreb i for arkæologiens kildebegreb.

De store unøjagtigheder der er forbundet ved de radioaktive dateringsmetoder turde også give anledning til, at kronologien let kan opvise 'fejl' eller uregelmæssigheder, og det lader sig gøre at undersøge forskellige korrektionsmuligheder.

De meget lokale GIS-perspektiver er imidlertid et godt supplement til et HIGI for alle perioder, og der er intet i vejen med at man får et kvalificeret grundlag til at bedømme hvor det eventuelt bedst kunne betale sig at sætte ind med sin mere specifikke analyse.

10 Konklusion

Eksperimentet er slut, hvad lærte vi?

Til spørgsmålet om potentialet af HIGI svarer jeg: **HIGI egner sig fint for også arkæologifaget.**

Med hensyn til sammenligningen af historie og arkæologi, samt deres kildebegreber bliver konklusionen: **Forskellene er ikke så store og principielle som forventet. De synes mest at være metodiske, en forskel i de spørgsmål de stille kildematerialet. I øvrigt kan de ses som nærmende sig hinanden. Imidlertid er der en stor og principiel forskel på HIGI og GIS, hvor HIGI har et bredt perspektiv og didaktiske elementer, mens GIS har et 'regionalt' perspektiv og til nu mest har udnyttet sit analytiske *potentiale*.**

Med hensyn til den dokumentationsvidenskabelige optik udleder jeg det resultat at **den dokumentationsvidenskabelige optik har hjulpet til at sammenligne den historiske og arkæologiske terminologi om kildeudnyttelsen. I øvrigt bryder positivistisk baseret videnskabsteori hurtigt sammen i dette perspektiv. Selv bliver jeg opmærksom på min afsvækkede position som producent af en kortside i GIS.**

Idet jeg uddybede min indledende spørgen meget, skal jeg også uddybe svarene.

Det har virkelig vist sig at der er forskelle på arkæologi når det kommer til skellet nomotetisk-ideografisk. Det lader til at arkæologien tænker mere i lovmæssigheder, og når man betænker det ofte meget sparsommere kildemateriale, og de større vanskeligheder ved at kende den kontekst man skulle leve sig ind i, er det ikke blot forståeligt men også nødvendigt, at arkæologien griber til andre metoder. Når vi kommer mere end 5000 år tilbage er der selv for Ægyptens vedkommende ikke flere personer, om så blot en halvt mytisk gudekonge, som man kan leve sig ind i. Et højere abstraktionsniveau bliver hermed uundgåeligt.

Ellers har skellet mellem historie og forhistorie, og tillige skellet skriftlig-ikke skriftlig i nogen grad opløst sig. Historikere baserer sig i høj grad på arkæologisk

information som levnsudnyttelser, og arkæologen regner sig tilbage fra historisk tid hver gang lejlighed byder sig.

Der er stadig i begge fag brug for at kende til de rent materielle forhold som egner sig bedst til en repræsentation i et HIGI. Derfor er det ikke afgørende diskvalificerende, at et HIGI har styrken i forhold til disse data. Tekstboksene giver altid muligheden for at inddrage alle den lineære fremstillingsforms fordele, men ingen kan tvinge en bruger til at åbne disse. Dette *kan* føre til 'misbrug'. Jeg har opgivet min rolle som egentlig forfatter, og i forhold til brugeren indtager jeg mere rollen som bibliotekar. Jeg stiller så meget information til rådighed som jeg, allieret med den nye teknologiske muligheder, overhovedet evner, men derfra er brugeren henvist til sine egne intellektuelle ressourcer. Og når det gælder det faktum, at jeg ikke kan 'tegne' en teori, er der en slags trøst i at se, at brugeren tilsyneladende ikke kan undgå at bringe sin egen teori til kortet.

Mønstre fremtræder tydeligt på kortet, men det vil være forskelligt hvad de forskellige 'paradigmer' bruger dem til. Man mistænker at den hermeneutisk influerede bruger vil hæfte sig ved forskellige dele af mønsteret, for at se hvad netop dette mønster drejer sig om, hvad der skjuler sig bag det. Den mere 'positivistisk' indstillede, vil eventuelt nærmere se mønsteret som udtryk for sin teori, og fokusere på det 'alment gyldige' i mønsteret. Når han eventuelt søger at falsificere en antagelse, er det sådan set (stadig) teorien der er hans egentlige forskningsobjekt. Og dermed er der en særlig pointe i, at en teori også kan betragtes som et dokument.

Noget af det jeg har indset mens jeg skrev denne opgave er, at jeg selv har vanskeligt ved at kvitte mig med *mit* hermeneutiske perspektiv, endda selv om jeg har givet visse indrømmelser til den mere teoribaserede tilgang. Under alle omstændigheder kan jeg ikke begræde, at et HIGI vil give en bedre mulighed for også at gå teoridannelser efter i sømmene.

Jeg må sande, at jeg kun i nogen grad giver en mindre formidlet fremstilling gennem kort end gennem en skriftlig fremstilling. Nok kan jeg tegne artefakterne direkte på deres fundsted, men selve deres kontekst (i arkæologisk forstand), er under alle

omstændigheder allerede beskrevet før disse data når til mig eller en anden programmør. Og derpå må de kategoriseres, igen vil denne kategorisering være overtaget fra andre hvad disse data angår, og jeg beslutter mig for kategoriseringer når jeg laver symbolerne og bestemmer mig for hvad de skal repræsentere. Det bliver her en pointe, at disse kategorier er mere fleksible, for der er intet i vejen for at lade de samme data indgå i forskellige kategorier, så de kan vises i flere forskellige sammenhænge.

Men i formidlingsperspektivet er det også værd at betænke, at min position som 'forfatter' af et HIGI er yderst afsvækket. Det er min bruger der selv producerer det enkelte dokument, og her er jeg ikke meget mere medproducent end den historie jeg stiller til rådighed, eller de arkæologer der foretager udgravningerne.

HIGI fungerer nok bedst hvor der er både skriftlige og arkæologiske kilder. Dette skyldes at disse understøtter hinanden godt, men især ved overgangene vil det være særligt interessant, idet man her stadig har spørgsmål i hobetal, samtidig som mulighederne for at få svar er gode. Tillige vil det nødvendigvis blive et tværfagligt projekt at udarbejde en GIS her, og mødet over faggrænserne burde give anledning til at alle faggrene anlægger bredere perspektiver end vanligt. Vore forskelle gør os klogere.

Til ihukommer jeg at måden vi spørger på er afgørende for de svar vi får, og jeg indser at jeg måske burde have stillet mit indledende spørgsmål forkert. Derfor vil jeg slutte med at vende spørgsmålet om:

**Spørg ikke hvad dit HIGI kan gøre for arkæologien,
spørg i stedet hvad arkæologien kan gøre for dit HIGI.**

11 Perspektiveringer, nogle eftertanker

Jeg har i opgaven ikke forholdt mig meget til det formidlende aspekt, men det fortjener at nævnes her. Det er et værdigt kritikpunkt at viden man allerede har eventuelt blot repeteres, men *hvem* har denne viden? Den hermeneutiske spiral fungerer også indenfor en arkæologs livshistorie, og en gang skal være den første man får et faktum præsenteret. Man kan naturligvis specialisere et HIGI så det retter sig enten mod

forskning (visualization i MacEachrens forstand) eller som en lærebog, men jeg tror ikke der er så meget at hente hermed i sparet arbejdsindsats under udarbejdelsen. Begge dele vil fungere med god perceptuel økonomi. Der er yderligere den pointe, at det for den der udarbejder kortet er en didaktisk funktion. Jeg lærte selv mere ved at samle information til prototypen, end jeg ville have gjort ved at læse alt der blev udgivet i samme periode om napoleonkrigenes Europa, meget af det der udgives er i øvrigt af vekslende kvalitet, og har det med at repetere gamle fejl, sandsynligvis grundet i nationale traditioner. Man skal gøre et meget dårligt stykke arbejde under udarbejdelsen, eller i sin navigation i et HIGI, for ikke at få øje på disse fordomme.

Jeg spurgte indledningsvist retorisk hvad interesse arkæologer kunne have i napoleonskrigene, og jeg kan videre (lige så retorisk) spørge hvorfor vi overhovedet skal beskæftige os med fortiden.

Jeg kunne nu komme med en bordtale på idealistisk grundlag, hvor forklaring og forståelse indgår, såvel som pædagogisk, almentdannende, identitetsskabende osv. Det er imidlertid gjort så ofte.

I stedet vil jeg give det pragmatisk svar: fordi vi gør det! Folk har altid påberåbt sig fortiden i forskelligt øjemed, om historien end er erklæret død og borte. I de danske folkebiblioteker er den største ciffergruppe 99.4: biografier. Om vi så under dødsstraf forbød folk at beskæftige sig med historie, ville de fortsætte at gøre det, historien skal nok opvise eksempler på netop dette.

Og her kommer jeg til nihilismen, relativismen og den sproglige vending. Selv i litteratur er det ikke alt der går, der er noget der hedder genrer. Der er grænser for hvad ens publikum tillader en at gøre, og den historiske forfatter har et ualmindeligt oplyst og diskussionslystent publikum, hvilket i et efterprøvelsesperspektiv er gavnligt. Forsvandt dette fagmiljø ville den historiske diskussion fortsætte, sandsynligvis især på internettet, men da ville den hermeneutiske cirkel virkelig blive en lukket cirkelbevægelse, eller endda værre. Det er naturligvis muligt at hævde, at det allerede er sket.

Er det rigtigt, bliver det bare så meget mere vigtigt at have videnskab der beskæftiger sig med fortiden, om end de umuligt kan gøre det med en absolut naturvidenskabelig autoritet som man kan appellere til. Men i det mindste er man enige

om hvad man taler om, man taler om årsgagerne til holocaust og ikke om det overhovedet fandt sted. *Når* nogen kommer med en udtalelse der er absurd nok, fortsætter diskussionen ikke så længe. Publikum kender deres genre.

Og i dette perspektiv henter et HIGI en berettigelse netop *fordi* det har et stort formidlingspotentiale. Og dermed også et stort potentiale for misbrug. Jeg vil derfor fremsætte det fromme håb at det vil blive til andet end en stadig længere række af universitetsopgaver. Udarbejdelsen ville være et enormt projekt som nødvendiggjorde ekspertbistand fra mange fagfelter også udenfor historie og arkæologi, og fra starten af at vedtage et standardformat ville være en rigtig god ide. Omkostningerne ville være betragtelige.

Og når vi taler om en god ide, undrer det mig at ingen ser ud til at have fået den før. Jeg blev lidt nervøs for at finde en GIS der havde slumpet sig frem til det, men det synes ikke at være tilfældet. Men jeg gør jo ikke en hemmelighed ud af det, og jeg håber det kan få sin chance i den akademiske verden, førend nynazisterne laver *deres* version på internettet.

12 Litteratur

Publicerede kilder:

Adams, Michael: *Napoleon and Russia*. Hambledon Continuum; London 2006

Buckland, Michael: "Northern Light: Fresh Insights into Enduring Concerns." i *A Document (Re)turn: Contributions from a Research Field in Transition*. Red Skare, Roswitha, Lund, Niels Windfeld og Vårheim, Andreas; Frankfurt am Main, Peter Lang 2007

Darvil, Timothy: *Concise Oxford Dictionary of Archeology*. Oxford: University Press 2002

Floto, Inga: *Historie: Nyere og nyeste tid*. (Videnskabernes historie i det 20. århundrede); Gyldendal, København 1985

Gaffney, V. and van Leusen, P.M.: "Post-script-GIS, environmental determinism and archeology." i *Archeology and Geographical Information Systems: A European Perspective*. Red Lock, Gary and Stancic, Zoran, Taylor and Francis: London 1995

Gert Simonsen, Dorte: "Tegnets udfordring til det kildekritiske subjekt" I *Fortidens spor, nutidens øjne – kildebegrebet til debat*, Red. Mordhorst, Mads og Tage Nielsen, Carsten; Roskilde Universitetsforlag, Gylling, 2001

Gjessing, Guttorm: "Arkeologi og Etnografi" *Viking XV* 1951 Red Brøgger, A.W. og Hauge, T. Dannevig; Norsk arkeologisk selskab, Oslo 1951

Kemp, Peter: *Tid og fortælling: introduction til Paul Ricœur*. Århus universitetsforlag, 1995

Nunez, M. and Vikkula, A, and Kirkinen, T.: "Perceiving time and space in an isostatically rising region." i *Archeology and Geographical Information Systems: A European Perspective*. Red Lock, Gary and Stancic, Zoran, Taylor and Francis: London 1995

Lock, Gary and Stancic, Zoran (Red): *Archeology and Geographical Information Systems: A European Perspective*. Taylor and Francis: London 1995

Lund, Niels Windfeld: "Building a Dicipline, Creating a Profession: An Essay on the Childhood of 'dokvit'." i *A Document (Re)turn: Contributions from a Research Field in Transition*. Red Skare, Roswitha, Lund, Niels Windfeld og Vårheim, Andreas; Frankfurt am Main, Peter Lang 2007

Lund, Niels Windfeld: "Documentation in a Complementary perspective." I *Aware and Responsible: Papers of the Nordic-International Colloquium on Social and Cultural awareness and responsibility in Library, Information and Documentation Studies (SCARLID)*, ed. Rayward, W. B. Lanham, Md. Scarecrow press 2004

Lund, Niels Windfeld: "Omrids af en dokumentationsvidenskab" i *Norsk Tidsskrift for Biblieksforskning* nr 16 - Ny rekke – 2001, Farsø, 2003

MacEachren, Alan M.: *How Maps Work: Representation, Visualization and Design*. The Guilford Press 1995

MacEachren, Alan M.: "Vizualization in Modern cartography: Setting the agenda" in MacEachren, Alan M. and Taylor, D.R. Fraser (ed.): *Visualization in Modern Cartography* (Modern cartography; vol. 2); Elsevier Science ltd, Oxford, 1994

Olden-Jørgensen, Sebastian: *Til kilderne!: introduktion til historisk kildekritik*. Gads Forlag, København 2001

Olsen, Bjørnar: *Fra ting til tekst: teoretiske perspektiv I arkeologisk forskning*. Universitetsforlaget; Oslo 1997

Paludan, Helge: ”Det funktionelle kildebegreb-en Årshushistorie?” I *Fortidens spor, nutidens øjne – kildebegrebet til debat*, Red. Mordhorst, Mads og Tage Nielsen, Carsten; Roskilde Universitetsforlag; Gylling, 2001

Renfrew, Collin and Bahn, Paul: *Archeology: Theories Methods and Practice*. Second edition. Thames and Hudson; London 1996

Renfrew, Collin and Bahn, Paul: *Archeology: Theories Methods and Practice*. Third edition. Thames & Hudson; USA 2000

Singleton, Fred: *A Short History of Finland*. Cambridge University Press; Cambridge 1989

Trigger, Bruce G.: *Arkeologiens idéhistorie*. Pax Forlag; Oslo 1996

Thurén, Torsten: *Källkritik*. Liber; Ljubljana 2005

Wansleeben, M and Verhart, L.B.M.: “GIS on different spatial levels and the Neolithization process in the south-eastern Netherlands.” i *Archeology and Geographical Information Systems: A European Perspective*. Red Lock, Gary and Stancic, Zoran, Taylor and Francis: London 1995

Wheatley, D: “Cumulative viewshed analysis: a GIS-based method for investigating intervisibility, and its archeological application.” I *Archeology and Geographical Information Systems: A European Perspective*. Red Lock, Gary and Stancic, Zoran, Taylor and Francis: London 1995

Ikke-publicerede kilder

Lund, Niels Windfeld: "Document: Understanding old and new media."

Tekstmanuskript; 26 august 2006

Schmidt, Kristian Hansen: "Et interaktivt historisk atlas over napoleonskrigene." (Bilag 1) 6. semester opgave DOK-2022 Produktionsprojekt, (flashfil); Tromsø 2006

Schmidt, Kristian Hansen: "Teoretisk-metodiske overvejelser omkring et prototypedokument: 'interaktivt historisk atlas over napoleonskrigene'." (Bilag 2) Semesteropgave; Tromsø 2006

Bilag 2

Teoretisk-metodiske overvejelser omkring et prototypedokument: 'interaktivt historisk atlas over napoleonskrigene'.

Indholdsfortegnelse

s1: Indledning

s3: Atlas og kort

s6: Historieskrivning

s11: Interaktivitet

s14: Faglitteraturens dokumenttyper

s16: Traditionel militærhistorisk narration

s21: Mit atlas' narration

s26: Afrunding

s29: Litteraturliste

s31: Pensumliste

Bilag 1: En kommenteret indholdsfortegnelse til Dodges Napoleon, bind 3

Bilag 2: Et interaktivt historisk atlas over napoleonskrigene (Cd-rom)

Indledning

Jeg har begået et digitalt interaktivt historisk atlas over napoleonskrigene. Dette startede med en ide, som virkede selvindlysende god, og selve udfoldelsen af ideen gav anledning til mange praktiske overvejelser og valg.

Imidlertid melder sig efterhånden et ønske om, og nødvendigheden af, at spørge mig selv om hvad jeg egentlig har udrettet. Hvilken type dokument er der tale om? Hvilken slags historieformidling? Kan jeg forsvare konceptet teoretisk? Hvordan kan det være nyttigt? En eller flere teoretiske tilgange er nødvendige for tentativt at besvare disse spørgsmål, og ikke blot (som hidtil) en beskrivelse af hvordan det fremtræder. Først er det imidlertid nødvendigt med en kort beskrivelse af konceptet, som i nogen grad foregriber den følgende diskussion

Beskrivelse af konceptet

Med interaktivt forstås at brugeren selv fra en menu vælger de oplysninger (i dette tilfælde om napoleonskrigene 1805-15) han ønsker vist på europakortet, samt for hvilket tidsrum. Perioden har jeg delt ind i 17 tidsintervaller, og man kan vælge eller fravælge kategorier som 'topografi', 'felttog', 'civilisation', 'politisk inddeling', 'befolkningstæthed' osv. Ideen er at forbedre det traditionelle historiske atlas, således at man selv kombinerer de oplysninger man synes man har brug for. Dette skyldes umuligheden af at vise alt på ét kort samtidig, og det u hensigtsmæssige i en lang serie af kort, som viser tilgængelige fakta i enhver tænkelig kombination. Tillige kan man bruge kortfladen som et leksikon, ved at museklikke på symboler kan man få tekstboks med oplysninger om den partikulære begivenhed, og til hver tidsperiode er der tilsvarende en tekstboks med en kort introduktion til tidsrummet som helhed.

For så vidt der var tale om forudgående teoretiske overvejelser, så jeg atlasset som kombinerende tre funktioner:

- 1: Det formidler historiske fakta hurtigt og hensigtsmæssigt gennem spatielt at beskrive begivenheders interrelation.
- 2: Det fungerer som et informationssystem med geografisk indgang.
- 3: Det muliggør geografisk visualisation. (Denne term, GVIS, angiver det forhold, at man interaktivt vælger de forskellige kategorier man ønsker at interrelatere. Dette kan foregå i forskningsøjemed, således ønsker man at lære noget nyt eller inspireres til nye hypoteser, og ikke blot at demonstrere, eller få bekræftet, antagelser man allerede har.⁷⁵

En prototype

Endelig må det understreges, at der er tale om en prototype. Denne havde jeg et halvt år til at udvikle, og målet var at afprøve mange muligheder. Dette har medført, at flere funktioner blot er antydet, en fuldstændig udgave ville tage mig år at udarbejde, eller kræve et samarbejde mellem mange personer. Når jeg således hævder at mit kort 'kan' dette og hint, betyder det ofte at funktionen er eksemplificeret i prototypen, men ikke at

⁷⁵ For en diskussion af dette begreb, se evt. 'How maps work'. (MacEachren, 1995 s355ff)

den er gennemført ud i mindste detalje. Som det vil vise sig, vil det sidste dog altid være umuligt, man må vælge at stoppe et sted.

Et 'interaktivt historisk atlas' er en ambitiøs titel, og i praksis vil jeg se nærmere på især historisk, atlas og interaktiv, for bedre at kunne bedømme det endelige resultat. Dette ud fra en erkendelse af, at jeg bygger på mangesidede erfaringer og traditioner, og en sammenligning med disse i højere grad vil kunne afgøre, hvorvidt kombinationen resulterer i kontinuitet eller brud.

Atlas og kort

Korts forhold til atlas

Det følgende vil i høj grad bygge på min opgave fra sidste høst, hvor jeg analyserede kort som dokumentationsform. (Schmidt, 2005) Allerørst vil jeg klargøre forholdet mellem kort og atlas. Et atlas er simpelthen en samling af kort, ofte samlet ud fra et tema, geografisk tidsligt eller emnemæssigt, eller alle tre på en gang. Crone, 1954 s110) Videre er det interessant, at kort som sådan er ældre end skriften, og at de to dokumenttyper har kunnet påvirke hinanden i tusinder af år. MacEachren and Taylor, 1994 s20)

Kort som fortæller

Hvordan fortæller et kort? Det handler altid om et *udsnit*. man må nødvendigvis have en målestok, som på den ene side (sammen med det forhold, at man eventuelt ikke ved alt) begrænser detaljeniveauet, og på den anden, igen defineret af både grænserne for viden og den til kartografens rådighed stående kortflades størrelse, hvilken totalitet der kan vises. Disse faktorer vil påvirke hinanden i et samspil, ingen vil automatisk have forrang. Dette udsnit af virkeligheden, forstået som den fysiske udstrækning, er imidlertid ikke det eneste valg. For hvad skal med?

Ofte floder, have, søer og bjerge, men hvor høj skal en bakke være, for at den synliggøres? Dette er ikke kun afhængigt af den valgte målestok og tilrådighed stående viden, men tillige af valg og kategoriseringer. Bør man skelne mellem størrelsen på byerne? Hvor går da grænsen mellem en landsby og en by, og en by og en metropol? Vil man vise alle grusvejene, og eventuelt med egen signatur?

Af disse eksempler fremgår tydeligt, at kort ikke blot neutralt registrerer virkeligheden som den 'ser ud', men i høj grad tilrettelægger denne virkelighed. Derigennem postuleres der noget om det, kortet viser, og dette er korts fortællende dimension. Det handler om noget, og det fortæller om dette noget på en særlig måde, som synliggør visse forhold, og skjuler andre. (MacEachren, 1995 s435ff) Og det *vil* altid skjule noget, med mindre det er et reliefkort i 1-1, og det ville sådan set være meningsløst at lave.

Endelig fortæller et kort spatielt, gennem at vise lokaliteters, råstoffers eller begivenheders indbyrdes rumlige positionering. Her kan valget af ikke at vise grusveje være væsentligt, idet der da (uhensigtsmæssigt, kan man her sige) postuleres, at der ikke er en hurtig fysisk forbindelse mellem to nabobyer. Omvendt er det lige så uhensigtsmæssigt, hvis en vej gennem et pas ikke angives som ufremkommelig det meste af vinteren. Hvad det er hensigtsmæssigt at tage med, afhænger således altid af hvad kortet 'handler om'.

Imidlertid må vi huske, at kort ikke blot er med til at forme en beskrivelse af verden, der er trods alt også i høj grad tale om, at verden påvirker kortet. Altså er der også her tale om et samspil.

Kort som klassifiserer

De fleste kort bruger en kombination af forskellige tegn eller symboler, for at klassifisere de forhold det synes hensigtsmæssigt at vise. I dokumentteori kan disse tegn opfattes som docemer: "Når det gælder docem-niveauet kan man nærmest tale om et docem-kompleks som følge af selve definitionen af et docem. Et docem er altid defineret som en del af et dokument." (Lund, 2003) Disse docemer har jeg valgt at kategorisere som 1: Mimiske docemer, 2: Symbolske docemer og 3: Abstrakte docemer.

Mimiske docemer efterligner verden visuelt, de tilstræber en lighed. Oplagt er her skillet mellem vand og land

Symbolske docemer er her mere stiliserede 'billeder', som står for kategorier, feks byer, slag eller kirker. Midt mellem mimisk og symbolsk finder man eventuelt vejnettet. Det kan altså være vanskeligt at afgrænse dem til de andre to kategorier, og de vil ofte behøve en forklaring, som da forsynes andetsteds på kortsiden. eller i inddeks.

Abstrakte docemer er især alfabetiske tegn og tal. Siden skriften kom til på kortene, har kort dermed været en slags multimedie. I øvrigt hører til denne klasse både konventionelle værdier som by og landenavne, samt objektive værdier som højden på en bjergtop. Ofte vil typografien kunne indikere et indbyrdes hierarki mellem feks byer. Endelig kan man mere partikulært beskrivende og berettende komme med tekstlige forklaringer på selve kortsiden, en strategi som faktisk ofte er set anvendt.

Farven

En væsentlig forskel fra almindelig tekst er, at farven altid betyder noget på et kort. Måske burde den være taget med som en fjerde kategori, på den anden side ligger den i de tre andre. Nogen farvebrug er konventionelt og mimisk dikteret, således er vand oftest blå på et kort. Imidlertid kan varme havstrømme vises med rød farve. Her antydes, at korts formaliserede status giver det en fordel frem for fotografiet, når noget skal fortælles, som dokumenttype forventes den ikke at forestille noget på samme objektive måde som (det naturalistiske) fotografi.

Anden farvebrug kan være symboler som er ens formet, men forskelligt farvet. Herved opnås en mangedobling af, hvad der kan 'skrives ind' på en enkelt kortside.

Endelig kan farvet skrift hjælpe til at angive, om det feks er byen Moskva eller floden Moskva der i et givet tilfælde navngives.

Overordnet kan måske dog siges, at farven ofte vil søges anvendt på en associativ vis, og dermed først og fremmest mimisk. Men associationen vil ofte bero mere på konvention end lighed, feks hvis Warsawapagtlande farves røde. Her er det måske på sin plads kort at nævne distinktionen mellem denotation og connotation.

Denotation og connotation

I semiotikken Kan man skelne mellem to slags mening af ethvert tegn, den intenderede og indlysende denotative, og så den mere kontingente og ubevidste connotative.

Sidstnævnte kan på sin side blive så åbenbar, at den får karakter af denotation, men nye connotationer vil da kunne overtage deres plads. Situationen er i stadig flux. For kartografien er dette et vigtigt problem, hvorfor MacEachren da også indgående

behandler Barthes og semiotikken. Hvordan sikre sig, at man ikke uforvarende skaber de 'forkerte' associationer hos folk? Der er næsten intet at gøre ud over at håbe det bedste, skønt 'simple' tegn synes at være lettere at 'kontrollere' end komplicerede. (MacEachren, 1995 s 230ff)

Kort som dokumenttype

Af ovenstående burde fremgå, at kort er ganske forskellige fra *både* skreven tekst og billeder, omend de kan indkorporere begge.

På den ene side ligner kort mere en skreven tekst end et billede gør. En vis grad af formalisering er nødvendig og forventelig, man kan eventuelt sige, at kortsproget er mere konventionaliseret og utvetydigt end billedsproget, men mindre end skriftsproget.

På den anden side gør det spatielle aspekt, at kort i et blik kan berette ganske komplicerede indbyrdes fysiske forhold, hvor en skreven tekst måtte komme med lange beskrivelser. I den skrevne tekst er det ligegyldigt, hvor på siden feks Bodø, Narvik og Tromsø optræder, det er *rækkefølgen* de optræder i, samt de ord de forbindes med, som angiver deres interrelation.

Historieskrivning

Min problematisering af historiefaget vil delvis tage udgangspunkt i Paul Ricoeurs 'Time and Narrative', og hans diskussion af Annaleshistorikeren Fernand Braudels trebindsværk om Middelhavets historie. (Ricoeur, 1984) Denne skildring egner sig godt til dette, idet Ricoeur forsøger en pragmatisk mægling mellem teoretiske yderpositioner.

Fakta

Hvad er et historisk fakta? Historie betragtes oftest som en 'blød' videnskab, og dens fakta vil til tider være af en anden karakter end naturvidenskabens. Historien beskæftiger sig i udgangspunktet ikke med det universelle, men det partikulære. Den kan ikke udføre eksperimenter på fortiden, i stedet for at vise hvad der altid vil ske under de samme omstændigheder, beskæftiger den sig med hvad der allerede er sket, under et sæt af unikke omstændigheder. Man har ligefrem kunnet tale om to kulturer, hvor naturvidenskaben forklarer mennesket, mens humanistiske fag søger at forstå det. Ricoeur

anstrengelser for at bygge bro, samt nærmere at bestemme forholdet mellem forklaring og forståelse, gør ham også velegnet for mine overvejelser. (Kemp, 1995 s9-23) I stedet for at udlede lovmæssigheder, kan den højst udtale sig om tendenser, og i nogen grad om sandsynlighed. Den kan lede efter årsager, og overveje hvilke årsager der indgik som nødvendige i et forløb, og spørge hvorvidt de samme årsager vil medføre det samme resultat på forskellige tider. (Ricoeur, 1984 kap 4 & 5)

Problemet er imidlertid at bestemme værdien af alle faktorer i et givet udgangspunkt, noget som er praktisk umuligt. Det er muligt at postulere, at høj inflation og arbejdsløshed vil føre til fascistiske regimer, og Hitler hvis Versaillestraktaten er indblandet. Men det er umuligt endeligt at afgøre, om feks prøjsisk militarisme og protestantisk etik behøves oveni.⁷⁶ Tilbage bliver 'kun' muligheden for at konstatere, at noget er sket, og hvornår det skete. At Danmark og Norge blev invaderet af Tyskland 9 april 1940 er således et historisk faktum. dette faktum består på sin side af to elementer, en dato og en begivenhed. Begge skal uddybes lidt, tiden først.

Tid

Historie beskæftiger sig som sagt med, hvad der er hændt, men også med hvad der måske vil ske. kendt er klicheen om, at historien gentager sig, men det synes virkelig i nogen grad at være tilfældet. Imidlertid er det sikrest at udtale sig om fortiden.

Som regel gøres det fremadskridende, man starter på et tidspunkt, og fortsætter med hvad derefter fulgte. I annaler er det ofte en netop kronologisk beskrivelse af, hvad der indtraf år efter år. Disse begivenheder søges kun i ringe grad relateret til hinanden, skønt en vis ordning ofte gør sig gældende. Oftest vil periodeinddelingen udgøres af en suveræns år som hersker, og krønikken som sådan vil omhandle de områder som vedkommende suveræn herskede over. Den enkelte hersker vil også oftest være en i et dynasti, og hans

⁷⁶ Her er det på sin plads, at jeg tydeliggør mit eget historiefilosofiske standpunkt. jeg indtager en kompromisposition mellem materialistisk og idealistisk historieopfattelse. På den ene side mener jeg ikke, at historien bevæger sig i nogen bestemt retning med nødvendighed, personlige valg har betydning. På den anden side synes det indlysende, at der er grænser for, hvor meget man kan gå imod tidsånden. Et eksempel: var Hitler død af sin gasforgiftning under 1 verdenskrig, tror jeg stadig Tyskland ville have startet en revancekrig, men ikke 1 september 1939. Det er også for mig tvivlsomt, om USSR ville være blevet blandet ind i krigen. Imidlertid anser jeg det for yderst tvivlsomt, at aksemagterne nogensinde havde en chance for at vinde krigen. I dag forfægter vel i øvrigt de færreste de to historiefilosofiske yderpositioner, men de fleste hælder nok til den ene eller den anden.

(oftest) regeringstid vil indgå i en kongerække som en underordnet periode eller begivenhed i denne. Vi må nu se nærmere på begrebet begivenhed.

Begivenhed

Det er allerede antydnet, at en begivenhed er en flertydig størrelse. Et lynnedslag kan være en begivenhed, og er overstået i ét glimt. En fodboldkamp er en begivenhed, men også et slag, Christian IVs regeringstid eller endog en istid. Hvad der konstituerer en begivenhed er altså ikke absolut tid, men et ordningsprincip. De fleste begivenheder vil konstitueres af en indbyrdes forbundet hændelsesforløb, altså af underordnede begivenheder, og kunne påvises selv at være elementer i et overordnet hændelsesforløb. Hvad der bliver en begivenhed bestemmes dermed af, hvilket tidsligt perspektiv vi vælger at anlægge, samt hvilke kriterier vi udvælger når vi gør et hændelsesforløb til én begivenhed. (Ricoeur, 1984 s217)

Det kan være fristende at opstille et hierarki, som bevæger sig opad fra begivenhed over hændelsesforløb til epoke. Pointen er imidlertid, at det er vanskeligt (om ikke umuligt) at afgrænse opad og nedad. Det er vanskeligt at forestille sig en epoke, som ikke i et større perspektiv kan betragtes som en begivenhed. Tilsvarende har jagten på atomet hidtil vist sig fruktesløs. Man kan næsten altid opstykke en begivenhed yderligere, både i tid og størrelse.

Braudel har gjort det modsatte. For ham er det lange epokale tidsforløb det reelle, som dikterer det mellemliggende niveau for konjunktoren, som atter tvinger individet. Han er blevet kritiseret for ikke i tilstrækkelig grad at redegøre for de tre tidsniveuers indbyrdes påvirkninger og afhængighed. Ricoeur demonstrerer imidlertid, hvordan kvasi-plot og kvasi-begivenheder kan læses (ja nærmest tigger om at blive læst) ind i Braudels egen 'begivenhedsfjendtlige' historieskrivning. (Ricoeur, 1984 s214ff)⁷⁷

⁷⁷ Jeg tilslutter mig fuldt Ricoeurs synspunkt her, det lange perspektiv hindrer ikke, en historie hvor politiske formationer eller endda verdensdele, overtager de personlige aktørers rolle i et drama. Dette vil blive læst ind i selv den depersonaliserede objektive historie. En mindre venlig (men stort set samstemmende) kritik af Braudels erklærede mål, er interessant i vores sammenhæng. Braudels nærmeste fatalistiske insisteren på, at individer intet kan udrette, kunne stamme fra, at meget af hans værk blev skrevet mens han var i krigsfangenskab 1940-45. Dette kan kontrasteres til hans samtidige landsmand Sartre, hvis handlingsbaserede filosofi så kan ses som hentende sin impetus fra hans aktive karriere som modstandsmand i Paris. (Floto, 1996 s179f)

Her ser vi begivenhed og tilfældighed diskuteret, ikke blot som mulige årsager til historiens forløb, men tillige som væsentlige ingredienser i den personlige erfaring, som igen ligger til grund for indflydelsesrige historiefilosofiske ideer, skoler og retninger.

Sammenhænge og forståelse

Som historievitenskaben har udviklet sig, har man efterhånden fået et lidt friere forhold til kronologien. Dette ud fra en forståelse af, at det ofte er hensigtsmæssigt at ordne sine data også tematisk, netop ud fra hvilken plads de kan ses som havende i et hændelsesforløb. I praksis kan det gøres på flere måder, man kan stadig nævne alle de tilgængelige data i flere begivenhedsrækker, feks skildre de økonomiske forhold i en periode, og derpå krigene. Man kan også vælge at se helt bort fra forskellige aspekter ved en æra, for des bedre at kunne beskrive nogle få udvalgte. Pointen er igen, at der ikke er noget 'rigtigt' sted at skille. Hvad der styrer ens valg er dels valget af emne, dels hvilken forståelse man ønsker at befordre.

Her skal blot kort nævnes, at forklaring og forståelse ikke nødvendigvis er det samme. En forklaring kan beskrive, hvordan visse begivenheder kædes sammen, men når man har lært feks den danske kongerække udenad, har man ikke nødvendigvis forstået noget.

Dette sker først, når man sætter denne kongerække i forbindelse med noget 'vedkommende' eller 'genkendeligt', hvorvidt dette havde en yderligere betydning. Denne betydning er feks afhængig af, at man er, eller eventuelt ved hvad det vil sige at være, dansk, og hvad en konge er og var, og så videre.

Et forsigtigt forslag til løsningen af problemet omkring forklaring og forståelse kunne fra min side være, at forståelse opstår i sindet på den, som for noget forklaret. Dette sker når forklaringen selv bliver led i en forklaringsrække, altså tilføres noget 'ekstra' fra recipientens egen baggrund og erfaringsverden.

Og her er jeg så tilbage ved udgangspunktet for dette afsnit, ved forskellen på den hårde naturvidenskab og den bløde historievitenskab, og de bløde videnskaber generelt.

Videnskaben forklarer og beskriver, som regel et nøje udvalgt og afgrænset stykke af virkeligheden, på præcis og utvetydig vis. Imidlertid fører det ikke til forståelse før end dette relateres til resten af verden, og dette er hvad historievitenskaben søger at gøre med sit objekt, fortidens begivenheder.

Eller sat mere på spidsen. Jeg vil foreslå at relatere forståelse og forklaring til spørgsmål og svar. En forklaring vil her altid være et svar, men svaret vil samtidig kunne føre til

forståelse og udspringe af (foregående) forståelse. Dette er måske ikke så paradoksalt når vi betænker, at man dårligt kan forklare noget uden først at have forstået det.

Konsekvensen af ovenstående bliver, at en forståelse aldrig er absolut og total, men altid i ændring, efterhånden som ny forståelse leder til flere spørgsmål, hvis forklaring så kan lede til ny forståelse.

Det lange perspektiv på norsk

Jeg vil her nævne, og senere glimtvis inddrage, en slags norsk parallel (i miniudgave, 'kun' 583 sider, og måske lidt mere midtsøgende) til Braudel middelhavshistorie, Finn Fuglestad's 'Fra Svartedauen til Wienerkongressen: Den vesterlandske kulturkretsens historie 1347-1815 i et globalt- sammenlignende perspektiv'. Relevansen her er, at feks. kapitalismen bliver en central aktør som vi følger fra spæd til fuld manddom. Den kan nævnes som modsætningen til mit atlas, men berettiger på den anden side at man beskæftiger sig med også napoleonstiden. Der stilles næsten flere spørgsmål end der gives svar, og kronologien er springende.⁷⁸ Men feks. spørges i alvor, om fastlandsblokaden næsten tvang England i knæ? Dette spørgsmål har de fleste (især de engelske) fnyst af.⁷⁹ At han hverken er engelsk eller fransk hjælper måske også til et mere nuanceret syn på personen Napoleon?

Han er også en illustrativ mellemposition mellem nødvendighed og tilfældighed. Her skal han få lov til berige et citat om historiens projekt i (post/sen/hyper- ?) moderne horisont: "En historiebok er ikke noe annet enn en slags midlertidig rapport, uanset hvilket nivå det måtte dreie seg om. For det er med historie som alle andre fagfelt, den går 'framover'; vor viten, innsikt og forståelse utvides og fordybes stadig. Donald Denoons elegante programerklæring - "We seek to provide clear and reliable first words, not to lay down the last word" - gjelder i grunnen for oss alle." (Fuglestad, 1999 s27)

⁷⁸ Det kan til tider synes ganske kaotisk, og skønt formålet er at skabe overblik, savner jeg under læsningen et overbliksskabende redskab som feks. mit atlas.

⁷⁹ Man spørger sig, om det er fordi Frankrig *umuligt*, til nogen tid og under nogen omstændigheder, kunne besejre England.

Interaktivitet

Hvad er interaktivitet?

Lad mig nøjes med at svare, at for den foreliggende diskussion vil jeg skelne mellem interaktivitet på tre måder: interaktivitet som et aspekt ved al læsning af kort⁸⁰, Interaktivitet som et fælles arbejde mod et resultat, og interaktivitet gennem hypertext.

Producentkompleks

Interaktivitet som et fælles projekt, giver mig anledning til at beskrive dokumentteoriens begreb om producentkomplekset. Dette indgår i en treleddet størrelse:

Producentkompleks - dokumentkompleks - brugerkompleks. (Lund, 1999 s30)

I mit tilfælde er der ikke så meget at sige om brugerne, de findes stort set ikke endnu, og beskrivelsen af dokumentet er udskudt til senere. Imidlertid er producentkomplekset et godt eksempel på interaktivitet som fælles arbejde. Umiddelbart kunne jeg hævde, at det bare er mig, idet jeg har fået ideen, udviklet konceptet, søgt i kilderne og udvalgt informationerne, tegnet de mange delkort i Photoshop og endelig programmeret det hele. Allerede her aner man dog min gæld til andre, på det mere elementære plan.

Jeg har især benyttet mig af Photoshop og Flash, sidstnævnte er i øvrigt udviklet med henblik på at lave animationsfilm. Jeg har anvendt det til et noget andet formål, men begge programmer har været nødvendige redskaber, De muligheder og begrænsninger som de giver, har været med til at forme kortet, givet dets mulighedsbetingelser på godt og ondt.

I min udvælgelse af hvad jeg viser, står jeg naturligvis også i dyb gæld til alle de historikere hvis arbejder omkring napoleonskrigene har gået forud. Her tænker jeg på alt fra kildeindsamlingen til de store syntetiserende napoleonsbiografier. De allerede eksisterende historiske atlas har udviklet en tradition for symbolbrug som jeg i høj grad har overtaget. Historikere er kommet op med frasen 'napoleonskrigene', og perioden er blevet skildret med fokus på alt fra personen Napoleon til de anonyme masser som udgjorde de kæmpende og lidende befolkninger. Epoken er blevet skildret som fødslen

⁸⁰ Dette beror essentielt på det faktum, at man selv vælger hvad man fokuserer på, og derpå ledes, dels af strukturen af kortfladen, dels af interessen som er vakt, til at se et andet sted på kortet, eller fokusere nærmere på det først valgte. Modsat en skreven tekst, hvor man læser fra øvre venstre hjørne.

af det moderne Europa, eller afslutningen af det feudale despoti, eller modsat afviklingen af den franske revolution og dermed reaktionens sejr. Dette har været med til at forme min erkendelsesmæssige baggrund, og været medbestemmende til hvad jeg kan vise, og hvad jeg finder det ønskeligt at vise. Sådan set trækker jeg her ikke blot på en, men mange traditioner.

Endelig er der aktørerne på historiens scene, der (måske i højere grad end i megen anden litteratur) har betydning for meningsproduktionen i dette dokument. Deres handlinger og motivation er naturligvis råstof for enhver skildring, men den interaktive struktur tillader dem i højere grad at give deres bidrag. Som i tilfældet med de mange traditioner, tillader den multilinære beretterform en mindre formidlet adgang til stoffet.

Så igen former jeg, mens jeg selv formes.

Interaktivitet som hypertext

Hypertext har jeg set defineret på mange måder, her vælger jeg den definition Jay David Bolter anlægger i Writing Space: "Phrases in the text or portions of the graphics can be 'hot': clicking on them will bring up a new page. One page can be linked electronically to many others. (Bolter, 2001 s27)

Disse andre sider er mere end ekvivalente til fodnoter, de giver selv adgang til at 'åbne' nye sider, som ikke nødvendigvis er underordnede startside. World wide web er mønstereksemplet, men begrebet hypertext er ikke forbeholdt dette. Ethvert digitalt dokument med en tilpas stor struktur, kan betegnes som en hypertext. (Bolter, 2001 s27f)

Det er i denne forstand jeg betegner mit atlas som interaktivt. I øvrigt savner jeg gængse mundrette danske ord for 'hot' (klikbar?) og museklippe. Jeg vil foreslå en foreløbig 'oversættelse' med henholdsvis 'frie' og 'at åbne'.

Nonliniaritet eller multiliniaritet

I min diskussion af hvad interaktiviteten betyder for en fortælling, vil jeg stadig støtte mig på Bolter. Han diskuterer rigtignok skønlitterær interaktivitet, men som Ricour bemærker, har historieskrivningen mange træk tilfælles med fiktion. (Ricoeur, 1984 s3)

Et centralt spørgsmål som jeg vil vende tilbage til senere, er om springet til hypertext /interaktivitet accentuerer deres forskelle eller deres ligheder.

Bolter ser tildels forholdet mellem forfatter og læser som et spørgsmål om kontrol over teksten. Det som sker i en interaktiv fiktion er, at mange valg overlades til læseren, og i de gennemspillede eksempler gives rig mulighed for at manipulere kronologien, og dermed begivenheders betydning. En vigtig pointe er imidlertid, at der ikke er tale om nonliniær fortælling (begivenhed afløser stadig begivenhed i den enkelte læsning), men en multiliniær. Dette følger af, at man kan skabe sig mange liniære fortællinger igennem et univers, som forfatteren har stillet til rådighed for læseren.

Således fremgår det, at en interaktiv fortælling (som den er defineret her) ikke indebærer, at læseren kan gøre fuldstændig som han vil.⁸¹ Der er en endelig række af valgmuligheder, men eventuelt kan historien alligevel være evigt.

Et træk ved opløsningen af kronologien kan være, at man havner det samme sted i fortællingen flere gange, hypertexten kan gentage sig selv, ofte mange gange. Men man kan som bekendt ikke bade i den samme flod to gange, den samme scene vil, som det argumenteres, tage sig forskelligt ud, idet man nu har en ny baggrund. ligeledes kan den få forskellig betydning, i de forskellige gennemlæsninger af historien. Ideelt set kan man nu komme med et bedre forslag til forståelse, idet man er i stand til at møde forklaringen med nye spørgsmål.

En sidste pointe er, at der ikke er tale om noget helt nyt, men at eksperimenterende litteratur længe har leget med strukturerne på samme måde. Det nye består i den *grad*, hvorved denne leg vil forekomme, og til slut blive normen. Denne udvikling befordres af, at de digitale medier egner sig så ypperligt til denne nye form for narration. (Bolter 2001, chapter7)

Nu betragter jeg jo mit atlas som faglitteratur, og inden det hele koges sammen, ønsker jeg også at se nærmere på en biblioteksfaglig kategorisering af denne.

⁸¹ I øvrigt et fællestræk med mange 'interaktive' computerspil Et stort og interessant spørgsmål kunne være, om interaktivitet og narrativitet, absolut forstået, ville udelukke hinanden. Jeg fornemmer, at det nok er tilfældet. Jeg spillede engang et eksperimentelt rollespil, hvor man magtede alt, og ingen begrænsninger havde på sin handling. Det er noget af det kedeligste jeg har oplevet. Men i selve ordet interaktivt ligger vel også, at der behøves flere parter, altså her en forfatter og en læser.

Faglitteraturens dokumenttyper

Faglitteraturens arbejdsdeling

Hjørland bestemmer faglitteraturen funktionelt, efter hvilken opgave den varetager indenfor fagenes vidensproduktion. Overordnet inddeles i primær, sekundær og tertiær faglitteratur. Rækkefølgen er ikke tilfældig, således hævder Hjørland at den primære faglitteratur er den grundlæggende, uden hvilken de andre ikke kunne forekomme. Forsknings resultater, og dermed ny viden, produceres og dokumenteres i den primære faglitteratur. Hvert fagområde har sin specielle litteratur, men fælles for alle er behovet for at dokumentere og tilgængeliggøre forskningsresultater, hvilket sker i *afhandlingslitteraturen*. Dette vil i praksis gøres meget forskelligt, alt efter om der er tale om eksperimentelt empirisk baseret videnskab, eller en ideografisk historieskrivning. Sidstnævnte vil være perspektivskabende, og ofte i højere grad end 'hård' naturvidenskab fremlægge sine resultater på en alment tilgængelig måde.

Imidlertid er der indenfor forskellige fag meget specialiserede afhandlingsformer.

Interessant er i vor sammenhæng, at dokumenttypen 'kort og atlas' nævnes som domænespecifik afhandlingslitteratur for faget geografi. (Hjørland 1997, kap 4)

Den sekundære faglitteratur er den oversigtsskabende *bibliografiske* litteratur. Den formål er dels at validere den øvrige litteratur, dels at gøre denne (eller rettere de data den indeholder) lettest muligt tilgængeligt for videre forskning eller almen interesse, altså at bistå litteratursøgning generelt. (Hjørland 1997, kap 6)

Den tertiære faglitteratur søger ideelt at sammenfatte de i den primære litteratur opnåede resultater, eller i det mindste at skabe et overblik. "De sekundære dokumenttyper analyserer, registrerer og informerer om primærlitteraturen, mens tertiære dokumenttyper omorganiserer, videreudvikler sammenfatter og konsoliderer den viden, der er repræsenteret i primærdokumenterne." (Hjørland 1997, kap 7)

Afhandlingslitteratur og historiefaget

Det understreges, at forholdet mellem primær og tertiær faglitteratur fra fag til fag vil være forskelligt. For historiefagets vedkommende er det relevant at spørge, om ikke det meste af afhandlingslitteraturen ikke også samtidig er oversigtsskabende i forhold til den

foregående litteratur. En klart udspaltet og specialiseret tertiær dokumenttype er imidlertid leksika. (Hjørland 1997, kap 7)

Dette forbehold er klogt, ilyset af, hvad vi allerede har bestemt omkring historiefaget og dets særtræk sammenlignet med anden videnskab. Det var nok ikke historiske afhandlinger Hjørland først og fremmest tænkte på, da han udviklede typologien. Det er interessant at se, at tendenserne her trækker i to retninger. På den ene side må oversigtslitteraturen (som syntetiserende) vægtlægge og betone dele af viden på et område, man kan ikke få alt med. På den anden side indeholder leksika ideelt lidt om det hele, men på bekostning af de sammenhænge, som automatisk vil blive skjult, feks af alfabetisk ordning. Selv et systematisk ordnet leksikon har vanskeligt ved at angive relationerne mellem de forskellige fakta det refererer, den liniære beskrivelse forhindrer at mange koblingsmuligheder åbenbares samtidig, mens opslag vanskeliggøres. I et alfabetisk ordnet leksikon kunne 'slaget' ved Austerlitz følge direkte efter 'marskallen' Augereau. Denne deltog imidlertid ikke i slaget.

Nu tilbagestår behovet for at give et eksempel på en mere specialiseret og detaljerig historisk skildring af begivenhederne under napoleonskrigene. Før vi ser nærmere på, hvordan mit atlas griber det an, må vi nemlig se på hvordan det traditionelt er gjort.

Traditionel militærhistorisk narration

En militærhistorisk klassiker

Theodore Ayrault Dodge skrev i starten af det 20. århundrede et firebinds værk om Napoleons felttog, som stadig står som en central militærhistorisk skildring af perioden. Den kommer kun i begrænset omfang ind på politiske, sociale og kulturelle forhold, de behandles flygtigt, i det omfang den skønnes at have haft direkte betydning for udbruddet af de mange krige, samt betydning for disses forløb. (Dodge 1970)

Idet mit eksemplariske valg på prototypen valgte at fokusere på netop felttogene på det strategiske plan, udgør den et godt sammenligningsgrundlag når det gælder narrative og strukturelle strategier.

Jeg har valgt hovedsageligt at sammenligne med en beretning som ikke begrænser sig til 1812, og som heller ikke begrænser sig blot til Rusland, men behandler hele perioden og hele Europa, idet min skildring af 1812 også indgår i en bredere fremstilling, både tidsmæssigt og geografisk. Det er værd at bemærke, at jeg ikke kender til monografier om 1812 som i særlig grad sammenstiller de russiske og spanske kampagner.

Fremstillingen er kronologisk, og koncentrerer sig om de enkelte felttog hver for sig. Således er der i det for denne sammenligning relevante bind 3 en skildring af krigen på den Iberiske halvø fra oktober 1807 til juni 1813. Indimellem behandles den østrigske krig 1809 og det russiske felttog. Ruslands øvrige krige i perioden, mod Sverige og Tyrkiet, er kortfattet behandlet særligt i starten og slutningen af de øvrige kapitler.⁸² I øvrigt er jeg ikke stødt på en mere detaljeret sammenlagt skildring af *felttogene* napoleon foretog, men det høje detaljeniveau er ikke ganske unikt, det forekommer i adskillige andre værker, men da for kortere tidsrum og mere begrænsede geografiske områder. Det store perspektiv geografisk, og nærperspektivet begivenhedsmæssigt, får ganske stor indflydelse på den valgte form

Kronologi

Som antydnet er kronologien et centralt problem, og løsningen vel nødvendigvis et kompromis. Dette hænger bla. sammen med det faktum, at en militærhistorisk fremstilling altid vil være i høj grad bestemt og styret af geografien. Videre vil den oftest bevæge sig på mindst to planer, det taktiske og det strategiske (foruden det politiske, som fremstillingsmæssigt har mest med det strategiske plan at gøre), hvilket nødvendiggør narration på to planer. Groft kan siges, at det strategiske plan beskriver hvordan hærene bevægede sig i forhold til hinanden, hvorpå taktikken tager over, når de faktisk mødtes. Imidlertid lader de sig ikke aldeles adskille, træfninger fandt sted dagligt og påvirkede strategien, samtidig med at strategien dikterede hvilke taktiske begivenheder der ville ske. Groft sagt er et slag en taktisk begivenhed, mens et felttog er en strategisk, men en klar skillelinie mellem de to planer er ikke mulig.

⁸² For en kommenteret udgave af indholdsfortegnelsen, se bilag 1

At skildre det hele i en fremadskridende narration er slet ikke enkelt, idet der altså samtidig med den tidlige inddeling må opereres med en geografisk ditto. Videre er der flere aktører, den franske hær reagerer således på den russiske hærs samtidige manøvrer, og visa versa, i øvrigt såvel taktisk som strategisk.

1812

Vi tager året 1812 som udgangspunkt. Fire krige foregik det år: den amerikansk engelske krig 1812-15 (Af inddirekte betydning for Europa, men engelske søstridskræfter blev afledt), krigen i Spanien 1807-1814 mellem Frankrig og England-Portugal-Spanien, den russisk tyrkiske krig 1806-12 og den russiak-franske krig 1812-14. I den udstrækning alle må omtales (og på det overordnede strategiske og politiske plan hænger de sammen), tvinges man til at tage en af gangen. Nu koncentrerer vi os så om Ruslandsfelttoget. Problemet med at der var to parter er allerede strejft, og hvordan skildringen reelt må opstykkes i aktion-reaktion. Først tager vi alle franskmændene, derpå russerne, eller omvendt. Styrende her er såvel interesse eller perspektiv, som hvem der besad initiativet på et givet tidspunkt.

Men det russiske felttog havde også sine geografiske sektorer. Centralt står naturligvis Napoleons fremstød mod Moskva, samt de i begyndelsen to russiske hovedarmeer som opererede imod ham. Meget af dramaet består i den franske armés forsøg på at besejre dem enkeltvis, før de fik mulighed for at forene sig. Samtidig hermed opererede franskmændene på begge flanker, begge steder for at beskytte disse, men i nord også som en fremtidig trussel mod St. Petersburg, Ruslands 'politiske' hovedstad, hvor Moskva var den 'religiøse'. Mod syd presses de af de fra den tyrkiske krig frigivne tropper, som tillige truede Napoleons kommunikationslinier, og sluttelig lukkede fælden bag denne i november. Hvordan fælden klappede er interessant, og kunne have kandideret som en af verdenshistoriens 'afgørende' begivenheder. Hvis ikke det var lykkedes Napoleon at overlister de russiske generaler, og hans tropper at slå de talmæssigt overlegne russiske, ville vi i dag nok have talt om at møde sit 'Berezina' i stedet for Waterloo. I stedet kender nok de færreste navnet.

Tilfældigheder og anakronismer

Her antydes i øvrigt, hvorfor det er relevant at beskæftige sig med 'forældet' krigshistorie (forældet i den betydning, at den våbenteologiske udvikling på mange planer har forandret taktik og strategi). Jeg har tilsluttet mig Ricoeur når han hævder, at det centrale problem er *hvordan* personer og massevirkninger spiller sammen. At bedømme Napoleons evner som feltherre og statsmand, er givtigt for bla. en kontrafaktisk historieskrivning, men kan også være interessant for historiefilosofi som sådan.⁸³

Men på daglig basis at følge de fra Moldavien fremrykkende russere og moskvatoget lader sig ikke gøre i en liniær monoigrafi, hvorfor opdelingen er hensigtsmæssig. Tilbage står at udarbejde kompromiset, hvornår der skal skiftes fokus, og hvornår man kaster en parantes ind i narrationen.

Strategi og taktik igen

I praksis må man i en detaljeret fremstilling koncentrere sig om et område af gangen, og så gennemspille det samme tidsforløb flere gange efter hinanden. Har man valgt fokus på den franske hærs strategiske fremrykning, kan en måneds foregående strategisk russisk troppebevægelse så kortere refereres, når de to hærmasser støder sammen, hvor narrationen bliver taktisk. Under hensigtsmæssige 'pauser' i begivenhedsforløbet, kan man så komme med et vue over den *overordnede* strategiske situation.

Her ses igen, at strategisk og taktisk til dels er flydende begreber. De kan kvalificeres, således også til et operativt plan under strategien, og 'grand tactics', med det konkrete perspektiv som udslagsgivende for, hvor man trækker grænsen.

Opsummerende kan siges, at man må skære kraftigt i sit datamateriale, og bestemme sig for hvad der er 'vigtigt', idet det er narrativt umuligt at vægte alt lige. Det gælder for, hvilke træfninger der nævnes, og for hvilke over og underinddelinger i tidsperioder der vælges som styrende for fremstillingen. Tillige vil det kronologiske og det geografiske valg påvirke og forme hinanden. Imidlertid udelukkes det, at den geografiske og den kronologiske ordning kan foretages *samtidigt*. Lad os se mere dataljeret på, hvordan Dodge har valgt at løse problemet.

⁸³ Tilfældighedens rolle er omdiskuteret. Havde vi haft en anden verden, hvis Napoleon ikke havde været forkølet under slaget ved Borodino, eller er spørgsmålet pjat? (Fuglestad, 1999 s533)

Dodge's løsning

Dodge's fremstilling er ikke strengt kronologisk, men dog i højere grad end de fleste historier om napoleonskrigene, som gerne behandler kampagnerne i Spanien for sig, under 1807, og derefter begrænser sig til enkelte bemærkninger om nøglebegivenheder. Skildringen af kampagnerne foregår på såvel strategisk som taktisk plan, enkelte slag er helliget mange sider, og et rigt kortmateriale understøtter narrationen, (i bind 3 alene 72). Der er kort over feks. hele Rusland (strategiske) til kort over de enkelte slagmarker (taktiske) Kortene gør kun sjældent brug af vektorer, nummeriske oplysninger og ikke-alfabetiske tegn. Standard er floder og kystlinier, byer med navne, højder (her en fuldstændig relativ ikke-skaleret angivelse) og vejnet. I øvrigt forekommer 92 illustrationer i stregtegning, oftest forestillende omtalte personer, men stundom udrustede soldater eller våben. Alt i sort-hvid.

Hvor kortene klart hjælper til at orientere sig om begivenhederne, synes de øvrige illustrationerne blot at være stemningsskabende. Stikordsregister og appendixer findes i slutningen af bind 4, og udgør den ene mulighed til hurtig at orientere sig i den overordnede fremstilling. Den anden er den i bilag 1 kommenterede indholdsfortegnelse. Hvert kapitel indledes i øvrigt med et resume af dette, oftest på omtrent en side, som giver nogen mulighed for at orientere sig hurtigt, såvel i kapitlet som den overordnede fremstilling.

Denne kan ses som havende 5 primære bestanddele. Nævnt er allerede (1) illustrationerne og (2) skildringen af kampagnerne som de forløb. I tillæg kommer (3) granskningen af Napoleons motiver og talenter, hvor der understøttes med righoldige citater især af napoleon selv. Endelig er der (4) forskellige andre primære kilder, oftest hæres størrelse, organisering og distribution på givne tidspunkter. Endelig (5) diskuteres militær teori om taktikken og strategien i de forskellige hære, samt deres organisering, moral, diciplin og forplejning, på udvalgte steder i teksten. En analog til karaktertegning er her nærliggende.

De forskellige hæres karakter og korpsånd betegnes, og de bliver quasi-personligheder på det overordnede plan.⁸⁴

Skildringen af felttogene består primært af en næsten uendelig række stednavne, generaler, divisionsinddelinger og datoer. Her kommer det supplerende kortmateriale virkelig til sin ret. Igen er fremstillingen søgt gjort samtidigt, på det strategiske plan behandles dage ad gangen, på det taktiske timer. Uden kortene ville det være håbløst at orientere sig, og deres oftest lidt 'skrabede' udformning gør det vanskeligt nok endda. Oftest beskrives i narrationen udgangspunktet for en troppebevægelse, hvad der ønskes opnået (politisk, strategisk, taktisk og 'moralisk') samt dennes udførelse. Der redegøres så for fjendens motiver, reaktion og modforanstaltninger, og oftest nås et for kapitlet, eller underafsnittet klimaks i et slag, eller, men udelukkende som kapitelafslutning, en fredsslutning. Derpå gøres status over virkningen af det netop skildrede begivenhedsforløb, som igen kan bruges som afsæt for det næste drama. Status indbefatter ofte numeriske angivelser af såvel tab som generelle hærstørrelser. Begge er altid problematiske, og sidstnævnte lader sig kun approksimere i rolige perioder, altså før og efter de heftige aktivitetsudbrud.

Mit atlas' narration

Mit atlas kan berette om 1812 på mange måder, men gør det altid med det geografiske kort som udgangspunkt. I det eksempel jeg vil give, søges den størst mulige tilnærming til Dodge's perspektiv. Det bør dog allerede bemærkes, at det taktiske plan stort set er fraværende på mit kort.⁸⁵

Overordnet har jeg kun ladet Europa omfatte af kortet, igen af hensyn til arbejdsbyrden. Kortet har tre målestokke, i absolutte tal vil de variere efter størrelsen på ens computerskærm. Det lader sig let gøre at zoome ind og ud.

⁸⁴ Således betegnes den franske hær ofte som dårligt disciplineret, vild i angrebet, initiativrig og modfalden i tilbagegang. Den russiske hær er fatalistisk, autoritetstro, tilnærmelsesvist barbarisk grusom og tapper grænsende til det selvmorderiske på defensiven.

⁸⁵ Dette er beklageligt, og skyldes nok en gang det af tidshensyn nødvendige fravalg. Imidlertid udelukker hverken konceptet eller teknikken, at det taktiske plan tages med i en senere udgave, det vil tvært om være yderst hensigtsmæssigt. Men *tid* vil altid i sidste ende blive en begrænsende faktor.

Invasjonen af Rusland 1812

I mit eksempel ser vi hele Europa for perioden 6 april til 15 oktober 1812. Fra menuen er valgt 'veje', 'byer', 'floder og højder' og 'felttog'. Det er her de store linier der bliver vist. Således fremgår det tydeligt, hvordan Napoleons invasionsstyrke blev samlet fra hele Europa, og hvor langt der måtte marcheres blot for at nå opmarchområderne ved den russiske grænse. Meget er skrevet om den franske logistik's utilstrækkelighed i Rusland, men blot det at få styrkerne til opmarchområderne vises her som "a generally overlooked feat of staffplanning and execution" (Esposito and Elting, 1999 smap 107)

Samtidig fremgår tydeligt, at Spanien stadig ikke var kuet, men flere område i åbent oprør, og hvordan den franske hær kæmpede en bitter strid samtidig med, og langt fra det mere berømte tog til Moskva. Datoangivelserne på kortet tillader sammenligning af kronologierne for de to samtidige operationer, så at sige med et blik. Tillige danner de, sammen med pilene (vektorer)⁸⁶ grundlaget for narrationen, idet de fastlægger og understøtter den tidslige dimension.

Den ubønhørlige tid

I modsætning til fiktion, er der ingen mulighed for at fuske med tiden på mit kort. Vektorerne der bevæger sig over kortets overflade plottes næsten som i et koordinatsystem tid og sted. Pilene angiver retningen, og skriftligt angives navnet på en by eller et slag, samt hvornår hæren nåede dertil. Skriften er i hærens farve, blå for fransk, rødviolet for russisk (allieret). Farven går igen i talrige sammenhænge. Man kan åbne til næste kort i kronologien (16 oktober 1812 - 1 april 1813) eller kortet før. Man kan ikke springe direkte til fjernere perioder.⁸⁷ Herved bliver *tiden* den nok mest afgørende ordnende faktor i mit atlas, og dermed bliver dette et godt *supplement* til en mere tematisk fremstilling af, i dette tilfælde, Napoleonskrigene.

De forskellige slag udgør begivenhederne, men plottet er overladt til brugeren, dog evt. støttet af de frie tekstbokse. Der er dog mange visuelle hints, udover de allerede nævnte. Vejnettet giver en antydning af de berørte områders relativt dårlige infrastruktur, og underbygger hermed hvilke logistiske vanskeligheder der var en betydelig faktor for

⁸⁶ For vektorer i billedlig narration, se Kress and van Leeuwen, 1996 s59-61.

⁸⁷ Men en funktion tillader, at man får angivet landegrænserne på to frit valgte forskellige perioder samtidig. Dette for at facilitere sammenligning.

kampagnernes udfald. Slag kategoriseres som tabte, uafgjorte eller vundne, gennem forskellig farve på et fælles symbol. Dette, krydsede klinger, er en gammel konvention indenfor historiske atlas. Når øjet glider hen over skærbilledet, er det næsten umuligt ikke at sammenfatte sin egen historie omkring forløbet, også fordi de færreste i udgangspunktet næppe er ganske forudsætningsløse i forbindelse med emnet. Således vil brugeren altid møde med et sæt af forventninger, antagelser og fordomme, ligesom kortet i sig selv kan give anledning til spørgsmål. Disse vil ofte let kunne besvares med tilvalg af yderligere en kategori. Det er denne blanding af nøgne (omend forud fortolkede fakta eller kendsgerninger - forklaringer) og egen medbragte nysgerrighed, der giver mulighed for, at forklaringen giver anledning til forståelse, i den forstand jeg har foreslået.

Syn for sagn

Den multiliniære læsning er her central. Jeg udvikler ikke som i en monografi en argumentrække, som dels tager udgangspunkt i læseren som menneske og verdensbillede, dels benytter sig af retoriske og litterære kneb, for sluttelig at bringe læseren i tryk havn i forklaringens øjeblik. Men samtidig ophober jeg ikke blot en række datoer og andre fakta, som set er de især temporalt og spatialt organiseret. Imidlertid 'ligner' denne organisering i højere grad end en litterær den periode de beskriver, en styrke som almindelige historiske kort, og kort generelt, nyder overfor en tekstlig beskrivelse af feks. Europas geografi. Øjet starter præcis der på kortet, hvor noget ønskes kvalificeret, men igen er denne gevinst betinget af genren korts eksistens, som giver de fleste et godt forudkendskab til Europakortet. Det er ikke i højere grad end den traditionelle historieskrivning nøjagtigt i forhold til hvad der 'virkelig' skete, men suverænt hurtigere til overbliksskabelse.

Her er det måske på sin plads, at referere til J Bertins skelnen mellem kort der skal ses, og kort der skal læses. Han skelner her mellem kort som umiddelbart videregiver sine data, og så kort med symboler og værdier, som man enten må lære sig, eller møjsommeligt krydsreferere til en tegnforklaring: "A map to be seen allows immediate apprehension of particular relations, while a map to be read requires conscious data extraction."

(MacEachren, 1995 s206)⁸⁸ Mit atlas opererer på begge planer. Imidlertid har jeg vendt forholdet mellem tekst og kort om, hvis vi sammenligner med Dodge. Her er det teksten der understøtter og illustrerer kortets fortælling.

Det er dog ikke min hensigt at diskvalificere tekstlige monografier. Som jeg ser det, vil en kombination styrke begge, og derigennem danne ny basis for mening og forståelse. Der er ingen grund til at smide hammeren ud, bare fordi vi har opfundet saven.

Gentagelsen

gentagelse er til nu nævnt både i forhold til en interaktiv narrationsstrategi, samt et nødvendigt kort resume i en historieskrivning som Dodge's. Imidlertid behøver også mere tematisk historieskrivning sidstnævnte form for gentagelse, og her ligger en markant forskel til mit atlas. *Det gentager aldrig sig selv i den lineære fremstilling!* Det kan det ikke, strukturen gør det umuligt. Tegner jeg to gange felttoget til Moskva, på samme kortside, er der ingen synlig forskel. Og at mine tidsperioder ikke overlapper, gør at det samme felttog, eller i det hele taget samme begivenhed, ikke optræder to gange. Det modsatte gør sig gældende med de fysiske konstanter. Fra side til side 'gentager' jeg f.eks. Europas geografi, men strengt taget er kun kystlinien helt fast. Det er imidlertid min påstand, at denne gentagelse er både hensigtsmæssig, og langt mindre psykisk trættende, end nok en gang tekstligt at minde et geografisk forhold. Og mht. f.eks. Spaniens geografi, bestemmer min bruger selv, hvornår han behøver en gentagelse.

Hypertekst light?

En interessant forskel til Bolters hypertekst forekommer også. Mit atlas fungerer som en hypertekst, men der er et vist hierarki i strukturen. Ideelt vil man kunne nå meget langt væk fra kortsiden, og eventuelt dække denne helt med åbne tekstbokse. Imidlertid er disse fysisk mindre end skærbilledet som sådan, og beregnet til at være åbne med denne som baggrund, gerne mange relaterede tekstbokse ved siden af hinanden. Men altså *underordnet* billedet. Dette understreger igen, hvorledes mit faghistoriske udgangspunkt

⁸⁸ Dette er ikke så uskyldigt som det lyder, 'conscious' er her nøgleordet. MacEachren går dybt ind i problematikken om, hvordan *før*-bevidste processer bestemmer, hvor godt, evt hurtigt, vi er i stand til at opfatte og forstå visuelle stimuli. Selvsagt er det ikke uvæsentlig indenfor diskussion af *alle* former for visuel kommunikation, men må som så meget andet lades ude af betragtning i denne opgave.

dikterer en strammere struktur end for fiktion. Grunden hertil er, at jeg ikke er ligeglad med, hvad brugeren får ud af det, hvis blot der kommer noget ud af det. Det er ikke nok for her, at noget *kunne* være et realistisk hændelsesforløb. De fakta vi trods alt mener at besidde om fortiden, de være sig konsensuelle eller empiriske, må indrømmes deres ret. Mit 'billede' må 'ligne' fortiden.

Men det er i mine øjne stadig hypertext. Det er her et interessant faktum, at det netop er den skrevne tekst, som danner grundlaget for Bolters diskussion, han fandt ikke på at tale om *hyperbilleder*.⁸⁹

Et multiredskab?

Jeg har brugt megen plads på at diskutere militærhistorie, fordi min prototype eksemplarisk beskrev et meget synligt og episk aspekt ved krigene, netop felttogene. Imidlertid rummer konceptet andre muligheder, det kan udstrækkes til et meget længere perspektiv, og alle 'materielle' forhold egner sig godt for formen. For arkæologer kunne det egne sig fint til at indplotte alle tænkelige fund af forskellige artefakter.

Oplagt er at udbygge den leksikale del betragteligt, og gøre disse hypertextlige. Herved betones aspektet af informationssystem med geografisk indgang. Som opslagsværk, garanteres imidlertid, at hvad der vises ved siden af hinanden, også har en mere eller mindre direkte interrelation, og at de refererer til noget omtrent samtidigt. Det bliver lettere og hurtigere at 'slå op' og danne sig overblik. På den anden side ligger en risiko. Min struktur gør, at man kan konstatere et slag i Spanien og en begivenhed i Rusland som samtidige. Dette er sandt nok, men kun for os. For begivenhedernes samtidige var der altid en sammenhæng mellem hvor langt væk noget skete, og hvornår de erfarede det som sket. Men historikeren risikerer altid at være bagklog.

Jeg krydser to videnskaber, som umiddelbart kan synes fjernt fra hverandre. Kortet registrerer (tilsyneladende) neutralt hvordan feks europa ser ud, mens historieskrivningen nødvendigvis fortolker, hypotetiserer og udvælger. Pointen nu må være, at geografidelen

⁸⁹ Jeg har helt forbigået det interaktive fænomen computerspil, et enkelt problem fortjener at nævnes: er det hyperbilleder, hvis du frit kan bevæge dig rundt, eller skulle man kunne manipulere alt på skærmen frit? I en vis forstand, er de tættere på mit atlas. Det kan skyldes, at målet er givet på forhånd. På den anden side ender et computerspil, i historien vælger vi et slutpunkt.

falder solidt indenfor den primære faglitteratur, mens historiedelen trækker kraftigt i retning af det sammenstillende og det leksikale, på samme tid.

Intet ligger heller til hinder for, at man tilføjer et bibliografisk aspekt. Dette kunne gøres ved at tilføje litteraturhenvisninger (og så ville atlasset på samme tid varetage alle Hjørlands tre faglitterære funktioner på en gang), eller alternativt at specialisere det til en bibliografi med geografisk or tidslig indgang

På minussiden giver det ikke i sin rent grafiske form mange muligheder for at sætte sig ind i den menneskelige personlige dimension. Feks lader Napoleons motiver sig dårligt diskutere ud fra mit dokument, men det giver en mulighed til efterprøvelse af teorier og antagelser. Det synes heller ikke oplagt, at jeg skal prøve at skildre Fichtes betydning for Prøjsens genrejsning grafisk. Eller Napoleons barndom? Biografer nævner ofte, at han blev tabt på et stengulv som spæd. Hvordan skulle jeg gengive det?

Så vi beholder hameren.

Afrunding

Nyt og gammelt

Det er nu på tide at søge at få samlet de sidste tråde op, og søge at nå til et par konklusioner. Jeg har forsøgt mig med en bred vifte af tilgange, og føler at mit koncept er valideret.

Det bryder egentlig ikke med nogen af dets mange traditioner, men kombinationen af det hele på en gang, gør det til noget nyt. Den afgørende ingrediens er jo nok det digitale medie og interaktiviteten. Der opnås en megen høj grad af fleksibilitet og imødekommenhed overfor brugeren, men samtidig lægger jeg restriktioner ned overfor denne. Jeg har nævnt, at min organisering i tid er usædvanligt stram. Dette muliggøres igen af, at jeg kan tillade mig et større detaljeniveau end et traditionelt historisk atlas. På den anden side føler jeg, at forskellen mellem interaktiv historiefortælling og interaktiv fiktion bliver større end mellem deres forgængere. Dette afhænger nok af den nødvendigvis strammere kronologi (i mit tilfælde), men også af, at jeg kommer tættere på de skildrede begivenheder som de var. I den grafiske flade er mit atlas mindre spekulativt, og mere demonstrativt, end fortælling som sådan.

Hvem har kontrollen?

Det er på sin plads at fundere over, hvor meget kontrol der er overladt til brugeren. Hans valg og baggrund er nødvendige ingredienser i en meningsproduktion, forståelsen opstår i højere grad, des flere spørgsmål han stiller. Selv brugeren bliver en slags medproducent.⁹⁰

Men egentlig er kontrollen også i højere grad overgivet de oprindelige aktører, i og med at hvert lag i kortet indeholder noget *overflødigt*, der er flere oplysninger end der strengt taget er behov for. Bolter refererer Tufte's brug af en *grafisk* fremstilling af netop fremrykningen til Moskva i 1812. Dette er igen udarbejdet i det 19. årh. af Charles Joseph Minard. "The map is a narrative, overwritten with words and numbers, in which every visual feature is related to one of the arguments: the dwindling size of the army, its location and direction of movement, or the outside temperature (Fig. 4.1)." (Bolter, 2001 s50)⁹¹

Her er nærmest intet muligt at misforstå, ingen overflødige data distraherer. Men selv dette er et udsnit og et valg. Endda kommer nogle oplysninger med, som jeg ikke viser, men konteksten fremgår bedre af mit kort. Og idet fravalgene er færre, opmuntres brugeren, i samspil med Napoleon(s hær), at skabe mening i galskaben. På en måde er mere kontrol skudt ud i det yderste producentled, idet filteret er af en anden slags.

Lille - større - størst

Med yderste producentled ovenfor, mener jeg jo de fysiske aktører i 1812. Man husker jeg placerede mig selv i den anden ende, og så programproducenter og historikere i midten. Dette var ingen absolut inddeling, jeg kunne gå længere ud, og jeg kunne gå ned til mit eget DNA. Men man må vælge at stoppe et sted, og *hvor* afgøres af perspektivet.

⁹⁰ Imidlertid vil jeg understrege, at jeg *ikke* hermed vil opløse skellet mellem bruger og producent. Også i ældre kort kunne forholdet disse imellem være ganske kompliseret, og under alle omstændigheder må man vælge at stoppe et sted. Også dokumentteori er et praktisk redskab, og ikke en absolut altomfattende og altbeskrivende sandhed. Eventuelt kunne man kalde brugerkomplekset det fremtidige producentkompleks?

⁹¹ Det er beklageligt, at denne ikke kom med i atlasset som eksempel på grafisk fremstilling af 1812. Jo flere vinkler, des bedre

Der er en bemærkelsesværdig symmetri her, gennem det meste af opgaven. Vi så at Dodge delte op i strategisk og taktisk, i midten får vi så eventuelt operationelle plan. Igen kunne fokus lægges anderledes, i Fuglestads beretning bliver napoleonskrigene næsten 'atomet'.⁹²

Modellen svarer igen til Braudels event - conjuncture - era. I mit atlas er Napoleonskrigene det lange perspektiv, de sytten tidsperioder conjunktoren, og symbolerne på de enkelte events. Strukturen kunne igen flyttes til at gælde et enkelt slag. Det vigtige er ikke, at der er tre led, man kan sagtens opdele mere detaljeret. Måske bør man se det som kontinua. I enderne de *valgte* yderpunkter, i midten det samlende princip og på tværs af det hele de interaktioner der gør, at det hele kan påvirke hinanden. Og måske bliver midten det vigtigste, den agent hvorigennem de andre må gå? Mennesket vil vende de russiske floder, geografien vil gøre 'som den vil'. Frustreret over det ugunstige klima, 'opfinder' mennesket et samfund som vender de russiske floder. Uden de andre, havde han aldrig fået det til. Og *det* er jo også en form for interaktivitet.

Styrker og svagheder

Så hvad gør mit atlas bedre end gamle dokumenttyper?

Det er fleksibelt, og tillader at man kombinerer andre dokumenttyper, så de støtter hinanden. Og brugeren gør det i høj grad selv. Det er interaktivt.

Det er godt til at skabe ordne og skabe overblik, idet mange fakta kan stilles til rådighed, uden at overlæse teksten. Dette gennem dets kombination af tidspunkt og begivenhed, hvor brugeren selv vælger fokus og detaljerigdom.

Det giver anledning til at stille, og tentativt at afprøve, mange spørgsmål og svar.

Sammenlagt er det det godt til at skabe overblik, og herigennem befordre forståelse.

Hvor hamler det ikke op med traditionelle dokumentformer?

⁹² Og hans kategorisering grovere end min. For hele perioden 1805-15 nævnes 6 slag, hvoraf det ene ikke blev et slag i mine kategorier. Periodens (og verdenshistoriens hidtil) største, 'folkeslaget ved Leipzig' 16 - 19 Oktober 1813, nævnes ikke, det er en overflødig "detalj". (Fuglestad, 1999 s535)

I øvrigt var det et sviende nederlag for Napoleon, måske det afgørende.

Det fungerer ikke godt til individhistorie, andet end som illustrerende den historiske baggrund.

Problemkomplekser der ikke består af processer som kan sted og tidsfæstes, som feks. en filosofihistorie, magter det ikke at formidle.

Det formår ikke at redegøre for planer og motiver, men kun for hændelserne som de rent faktisk udspillede sig.

Grundlæggende er det dårligt til at give detaljerede forklaringer

Så det kan ikke afløse *al* historieskrivning, men det *kan* illustrere en diminsion af historien, som *er* vigtig for al historieforskning: Hvad skete der?

Litteraturliste

Bolter, Jay David: Writing Space: "*Computers, Hypertext, and the Remediation of Print*". Laurence earlbaum, 2001.

Crone, G.: "*Maps and their makers: An Introduction to the History of Cartography*". Hutchinson's University Library, 1953

Dodge, Theodore Ayrault: "*Napoleon: A history of the art of war, vol 3, from the beginning of the peninsular war to the end of the russian campaign, with a detailed account of the napoleonic wars*". AMS Press inc, 1970.

Esposito, Vincent Joseph and Elting, John R: "*A military history and atlas of the Napoleonic Wars*". Greenhill Books, Singapore, 1999.

Floto, Ingo: "*Historie: En videnskabshistorisk undersøgelse*". Museum Tusculanums Forlag, 1996.

Fuglestad, Finn: "*Fra svartedauen til Wienerkongressen: Den vesterlandske kulturkretsens historie 1347 - 1815 i et globalt sammenlignende perspektiv*" Cappelen Akademiske Forlag, 1999.

Kemp, Peter: "*Tid og fortælling: Introduktion til Paul Ricœur*". Aarhus Universitetsforlag, 1995.

Kress, Gunther and van Leeuwen, Theo: "*Reading Images: The grammar of Visual Design*". Routledge, 1996

Lund, Niels Winfeld: "Omrids af en dokumentationsvidenskab" i *Norsk Tidsskrift for Biblioteksforskning* nr 12-Ny Rekke - 1999, Farsø, 1999.

Lund, Niels Winfeld: "Omrids af en dokumentationsvidenskab 2003" i *Norsk Tidsskrift for Biblioteksforskning* nr 16 - Ny Rekke - 2001, Farsø, 2003.

MacEachren, Alan M: "*How maps Work: representation, Visualization and Design*". The Guildford Press, 1995.

MacEachren, Alan M. and Taylor, D.R. Fraser: "*Visualization in modern Cartography (Modern Cartography; vol. 2)*" Elsevier Science Ltd, Oxford, 1994.

Ricoeur, Paul: "*Time and Narrative: Volume I*". The University of Chicago press, Chicago, 1984.

Schmidt, kristian: "*Omrids af kort som dokumentationsform*". 5 semesters opgave Universitetet i Tromsø, 2005.